

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «СВЯТІ ГОРИ»

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК

«СВЯТІ ГОРИ»

УНІКАЛЬНА ПРИРОДНА СПАДЩИНА

Науково-інформаційний довідник-атлас

ВІННИЦЯ
ПрАТ «ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДРУКАРНЯ»
2017

Н - 35

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Національний природний парк «Святі Гори» – унікальна природна спадщина.
Науково-інформаційний довідник-атлас (з нагоди 20-річчя створення НПП «Святі Гори»)
/ Під заг. ред. В.А. Дьякова, О.В. Дьякової. – Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня»,
2017. – 276 с.

ISBN 978-966-621-620-8

Видання включає відомості про територію та об'єкти національного природного парку «Святі Гори». Із залученням різноманітних джерел інформації та оригінальних досліджень для різноманітних ландшафтів парку наведені дані про місце розташування, площу, склад рослинного та тваринного світу з історичною справкою їх розвитку, раритетні елементи. Ілюстрований атлас-довідник містить понад 400 світлин, що демонструють унікальність нагірних та заплавних дібров, луки, мальовничі краєвиди Святих Гір, Сіверського Дінця, безмежні лісові масиви, які роблять НПП «Святі Гори» справжньою перлиною Донецького степового краю.

Ілюстрований атлас-довідник призначений для відвідувачів НПП «Святі Гори», екскурсководів, фахівців з еколого-освітньої роботи, працівників наукових, вищих навчальних закладів, середніх шкіл, широкого кола читачів, в якості представницького видання в туристських агенціях інших регіонів і країн та ін.

*Краса природи має власну високу цінність,
вона повинна охоронятися
незалежно від вузькопрактичних завдань.
В.І. Талієв*

*Природа учит нас понимать прекрасное.
Любовь к родной стране невозможна без любви к ее
природе. Поэтому все, что приближает нас к природе
и роднит с ней, – патриотично в самом
широком смысле этого слова.
К.Г. Паустовский*

*Голова Донецької
облдержадміністрації,
керівник обласної
військово-цивільної
адміністрації
П.І. Жебрівський*

Шановний читачу!

Неодмінною складовою суспільства, крокуючого шляхом сталого розвитку, є збереження різноманіття флори та фауни, що забезпечується заповіданням природних територій. Донецька область, завдяки своєму географічному розташуванню, багата на унікальні території та природні об'єкти, які потребують охорони.

Донеччина – це край контрастів між природними та індустріальними ландшафтами. Національний природний парк «Святі Гори» є природною перлиною Донбасу, де охороняються заповні столітні діброви, бори з реліктової сосни крейдяної та унікальна історико-культурна спадщина!

Книга, яку ви тримаєте в руках, в повній мірі розкриває природне та історичне багатство «Донецької Швейцарії». Створена зусиллями справжніх природоохоронців, вона може розраховувати на позитивні відгуки, бо вона демонструє людям красу рідного краю, викликає почуття поваги до її природних, культурних, історичних цінностей, сприяє об'єднанню зусиль заради екологічно безпечного майбутнього.

Переконаний, що це видання стане ще одним кроком на шляху інформування та залучення громадськості до збереження рідної природи, розповсюдження екологічних знань, виховання відповідальності за свою діяльність перед нащадками. Бажаю всім насолоди від прочитаного, тільки добрих почуттів та добробуту!

Шановні читачі!

Природно-заповідний фонд Донецької області є невід'ємною частиною національного надбання. Екосистеми та окремі природні утворення, що входять до його складу, забезпечують не тільки збереження унікальних природних ландшафтів та біологічного різноманіття регіону, а й сприяють сталому розвитку суспільства та уникненню дисбалансу в природних екосистемах.

У 1997 році, в рік свого заснування, національний природний парк «СвятіГори» був першим і єдиним національним парком на сході України. За 20 років існування він став центром організації екологічної освіти та виховання, цілеспрямованого впливу на світогляд і поведінку людей з метою формування у населення екологічної культури та залучення їх до збереження природи Лівобережжя України. Сьогодні він залишається одним з найбільших природоохоронних об'єктів України.

Вважаю, що ця книга буде корисною для широкого кола читачів: як для природокористувачів, так і для науковців, природоохоронців, краєзнавців та громадськості. Без сумніву, ми повинні пам'ятати головне, що зберігаючи природу – ми бережемо нашу країну, наше майбутнє!

*Директор
департаменту екології
та природних
ресурсів Донецької
облдержадміністрації
С.П. Натрус*

Обкладинка книги натураліста і мандрівника Іоанна Анто́на Гюльденштедта (1745-1781), виданої за матеріалами щоденника, в якому він під час подорожі вперше описав унікальну крейдянну рослинність Святих гір.

ТАЛІЄВ ВАЛЕРІЙ ІВАНОВИЧ (1872-1932) – відомий ботанік, дослідник флори Придінців'я, який багато сил і енергії приділяв пропаганді поглядів охорони природи. Він організував низку виставок в різних містах України (Харкові, Києві та ін.), привертаючи увагу громадськості до цього питання. В 1913 році в Харкові Талієв В.І. видає книгу «Охороняйте природу!», що стала першою популярною українською книгою, присвяченою питанням охорони природи. Він також є засновником і беззмінним керівником Харківського товариства дослідників природи – одного із найактивніших і авторитетних природоохоронних товариств Російської імперії, «Бюлетень» якого вважався найкращим на той час журналом з охорони природи. Досліджуючи рослинність крейдианих відкладень, Валерій Іванович Талієв став її справжнім співцем, присвятив цим дослідженням низку наукових робіт і ратував за створення заповідного об'єкта на Святих горах.

КОТОВ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ (1896-1978) – відомий український геоботанік і природоохоронець, відзначав своєрідність флори Святих гір і виступав ще в 1927 році з пропозицією організувати тут заповідник: «Необхідно вжити всіх заходів, щоб зберегти природу Святих гір і організувати тут заповідник з науково-біологічною станцією. Зараз становище якраз протилежне – природа Святих гір гине. Хоча в будинках колишнього монастиря і розташований «Будинок відпочинку для робітників Донбасу», але немає наукової установи, яка б зацікавилася Святими горами більше, ніж місцем для відпочинку».

КРАСНОВ АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1862-1915) – відомий ботанік, географ, мандрівник, палеоботанік, що досліджував природу Придінців'я і її формування.

Трохи історії

«Videtur difficile scribere historia»
Gaius Sallustius Crispus

«Святі Гори», «Святогір'я» – ніхто не знає точно, коли і чому ця місцевість дістала свою назву. Вірогідно тому, що в далекій давнині, в IX (або за іншою версією в XI, чи навіть в XIII) столітті в штучних печерах, виритих у крутих крейдяних скелях правого берега Сіверського Дінця, рятувалися від мирських спокус та переслідувань святі пустельники – ченці. Віддалена обитель приваблювала прочан з усього православного світу, вони прагнули сюди через землі, населені язичниками, і оазис християнства серед Дикого Поля, печерний монастир у крейдяних обривах над мальовничою рікою серед спаленого сонцем побурілого степу був для них Святими Горами. Або ченці Афонські, які подорожуючи Доном помилково потрапили в це місце, що жваво нагадало їм рідну місцевість, «повідомили солодку назву Святогір'я невідомим досі скелям». А можливо, ще раніш, у язичницькі часи, саме тут оселила людська уява казкового богатиря Святогора, що оберігав землю Руську від кочівників сходу, орди яких від віку грозили заповнити країну наших предків.

З погляду геології крейдяні «гори» Придінців'я утворилися з мільярдів дрібних мікроорганізмів на дні теплого моря, що плескалося на місці сучасного Донбасу 80-100 млн. років тому. Значно пізніше, вже в післяльодовикову епоху, ріка прорізала товщу осадових порід, оголила по правому берегу крейдяні кручі, а по лівому відклала багатометровий шар піску. З часом лесові та піщані тераси, крейдяні пагорби, береги ріки вкрилися лісом, у пониженнях рельєфу утворилися озера та болота, у заплаві, там де вода буває під час повені, виникли луки. Так поступово сформувався сучасний дивно мальовничий ландшафт. Праворуч від Сіверського Дінця піднесений степ густо пересічений ярово-балковою мережею, зі збереженими місцями старими плакорними і байрачними дібровами. Височина обривається до ріки крутими схилами і крейдяними оголеннями. Лівий берег низинний з світлими тополевіми гаями, заплавами луками, численними озерами та старицями, вище їх розташовані положисті піщані тераси, що поросли в даний час сосновими лісами. Подекуди в заплаві збереглися древні діброви, в них вік окремих дерев сягає 500-600 років.

З давніх давен в долині Дінця селилися люди. Археологічними розкопками виявлені численні стоянки і городища від палеоліту до середньовіччя. Скіфи, сармати, гуни, готи, авари, хозари, алани, угри, печеніги, половці, які тільки народи, що вийшли з глибин Азії, не залишили тут своїх слідів. Ріка Сіверський Донець не

раз згадується в древньому київському літопису. Як повідомляє Нестор, у 1111 році дружини князя Володимира Мономаха перейшли Донець і поблизу річки Сальниці завдали нищівної поразки половцям на їхніх землях. По одній з версій трапилося це недалеко від сучасного міста Слов'янську, по іншій біля Ізюму, а по третій в околицях Бахмута. Десь тут же у 1185 році розігралася трагедія, повідана нам невідомим автором у дорогоцінному пам'ятнику слов'янської літератури «Слові о полку Ігореві».

У різних документах 16 і 17 віку Святі Гори неодноразово згадуються і як прикордонний сторожовий пост, і як монастир. З другої треті 17 століття відомості про Святогірську Свято-Успенську пустинь стають постійними. Неодноразово віддалена обитель розорялася татарами або харцизами, але вистояла. В часи правління царя Олексія Михайловича монастирю було пожалувано 26 тисяч десятин земель. На них мешкало і працювало більше 3 тисяч селян. В той період виникають у Середньому Придінців'ї села і міста, які існують і сьогодні. Зараз це досить густо населений регіон, який активно використовується жителями Слобожанщини та Донбасу як улюблене місце відпочинку.

Сторіччями люди не тривожилися про долю навколишньої природи. Людина безоглядно користувалася природними багатствами, і поступово, згодом зріділи та щезли лісові масиви, упала родючість ґрунтів, орні землі розрізали глибокі яри, обмілили ріки. За даними краєзнавців в останні 350 років у нашому регіоні зникли сімнадцять невеликих річок, що впадали колись у Сіверський Донець, немає багатьох струмків і джерел, що підживлювали його притоки. У наслідок господарської діяльності людини збідніли флора і рослинність, зникли чи залишили місця свого проживання численні колись тварини.

Першими про необхідність охорони унікальної природи Святогір'я заговорили вчені. У 1895-1914 роках професор Харківського університету В.І.Талієв, якого називали справжнім співцем флори і рослинності Святих Гір, дав повний опис оригінальної рослинності крейдяних оголень і порушив питання про створення тут заповідного об'єкта. У 1927 році відомий український ботанік М.І.Котов, відзначивши багатство і своєрідність місцевої флори, запропонував організувати на Святих Горах заповідник і наукову біологічну станцію. Пізніше цю проблему неодноразово піднімали викладачі і студенти Харківського і Донецького університетів, вчені Донецького ботанічного саду, Інституту ботаніки імені М.Г.Холодного.

В результаті їхніх зусиль у регіоні був створений ряд резерватів різного рангу: філія Українського степового заповідника «Крейдяна флора» (1134 га), державні ландшафтні заказники «Гори Артема» (1000 га) і «Святогірський» (268 га), заказники і пам'ятки природи місцевого значення «Болото

Мартиненкове», «Ландиш», «Підпісочне», «Заплава-1», «Соснові насадження», «Чернецьке», «Чорний Жеребець» і інші.

У 1978-1986 роках при розробці територіальної комплексної схеми охорони природи Донецької області співробітники Донецького ботанічного саду Р.І.Бурда, В.М.Остапко та інші обґрунтували необхідність створення на Сіверському Дінці національного парку. В тому ж 1986 році вчені Інституту ботаніки ім. М.Г.Холодного Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович, П.М. Устименко запропонували організувати національний парк на базі Святогірського, Теплінського і Маяцького лісництв загальною площею близько 25 тис. га, пізніше вони ж дали детальну ценотичну характеристику і запропонували схему функціонального зонування території проєктованого парку.

Однак перевести справу в практичне русло удалося тільки фахівцям Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Донецькій області. Роботу керував безпосередньо начальник управління С.С. Куруленко. У 1994 році на основі представлених матеріалів Указом Президента України №79/94 була зарезервована на півночі Донбасу територія для створення національного парку і пізніше в Програмі

перспективного розвитку заповідної справи в Україні, затвердженій Верховною Радою 22.09.94 р. (№177/94-ВР), позначена послідовність створення цього об'єкта. Проект організації парку було виконано лабораторією проблем охорони природи Донецького університету під керівництвом заступника начальника Держуправління Г.М. Молодана, що багато зробив для вивчення тваринного світу і пропаганди охорони природи в Донецькій області. У процес заповідання Святогір'я були залучені широкі кола громадськості, вчені, адміністративні структури.

Нарешті прагнення захисників природи здійснилися! 13 лютого 1997 року Президентом України було підписано Указ №135/97 «Про створення національного природного парку «Святі Горі». З метою збереження, відтворення та раціонального використання ландшафтів Донецького краю з типовими та унікальними природними комплексами, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне та оздоровче значення, як зазначено в документі, на території Краснолиманського і Слов'янського районів Донецької області створено величезний об'єкт природо-заповідного фонду України загальною площею 40589 гектарів.

На той час це був сьомий національний парк в Україні і перший на сході держави.

Глава I

ЛАНДШАФТНЕ РІЗНОМАНІТТЯ

"Перш за все нас вражає в ньому краса місцезнаходження. Декілька разів я бував у цьому монастирі і завжди з однаковим захопленням дивився на величну панораму, яка відкривається моему погляду з крейдяних конусів, де споруджений храм, і відчував мимовільний трепет..."
Дмитро Багалій, 1894

Сучасна територія національного природного парку (скорочено – НПП) «Святі Гори» площею 40605,5 га розкинулася уздовж русла Сіверського Дінця від Харківської області на північному заході і до Луганської на сході в Слов'янському, Лиманському і Бахмутському районах Донеччини. В межах заповідного об'єкту досить повно представлена ландшафтна, біоценотична та біологічна розмаїтість прируслової частини басейну ріки. Згідно з фізико-географічним районуванням України територія розташована в степовій зоні на межі Донецько-Донської і Лівобережно-Дніпровської північно-степових провінцій, яка проходить по Сіверському Дінцю.

Долина ріки асиметрична з крутим обривистим правим берегом і великою добре обводненою заплавою, що переходить у надзаплавні тераси на лівому березі. Заплава має рівний рельєф з характерними прирусловими піщаними валами, озерами і старицями. Її ширина сягає 3 км, але на великому протязі більш вузька, близько 1 км. За межами заплави на території парку представлені перша надзаплавна піщана борова тераса і друга надзаплавна лісова тераса. Поверхня терас з чисельними буграми і западинами, густо покрита лісом, яружно-балкова мережа тут розвита слабо.

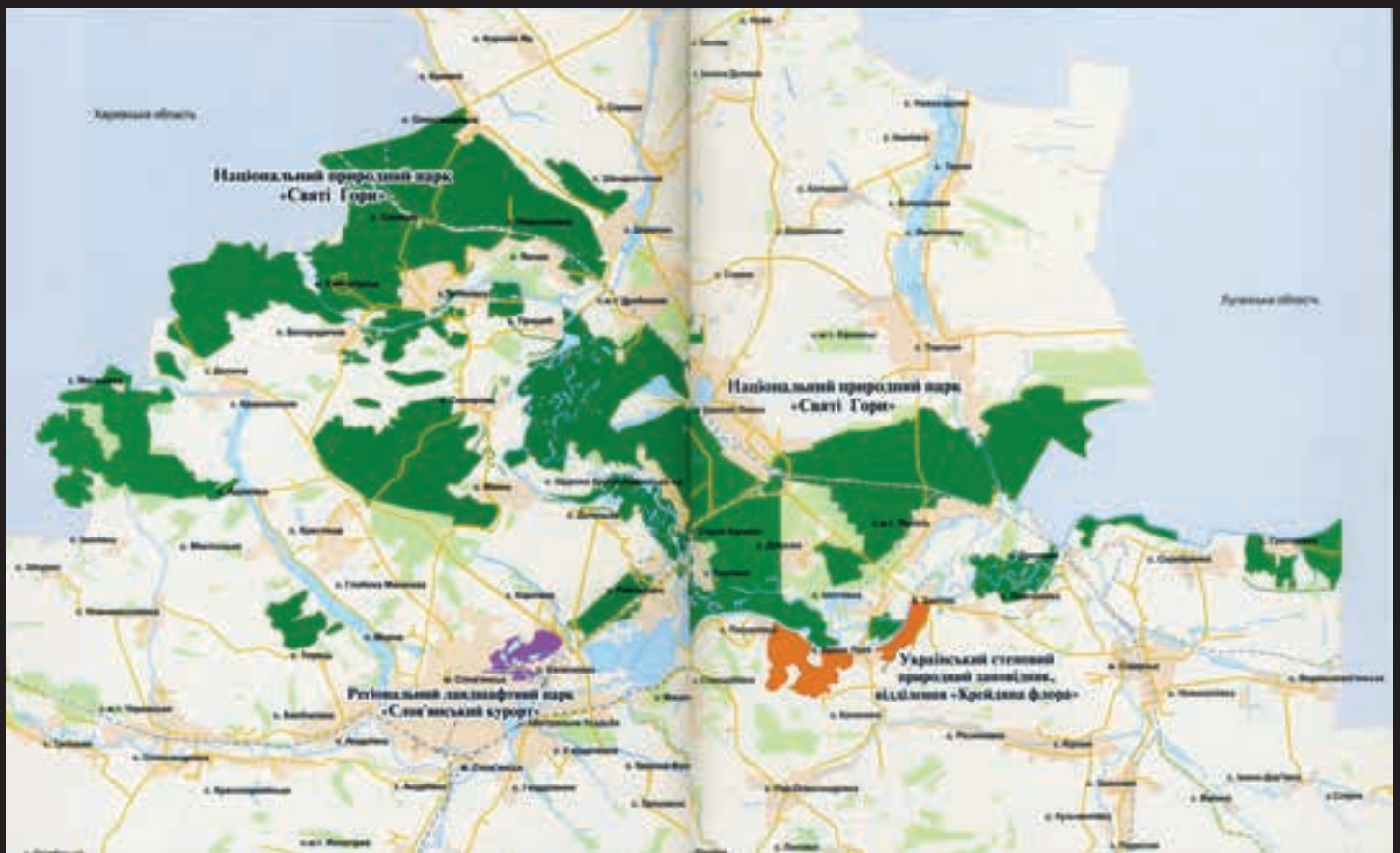
Правий материковий берег Дінця являє собою плато, розташоване на 120-230 м над рівнем моря, розчленоване ярами і балками, гирла яких відкриваються до ріки. Поблизу міста Святогірськ та ще у деяких місцях Сіверський Донець упритул підходить до материкового схилу з обривистими оголеннями крейдяних порід висотою 60-70 м, створюючи своєрідний «гірський» ландшафт. Саме він надає неповторну красу місцевості, яка завжди приваблювала сюди людей. Завдяки йому виник топонім Святі Гори.

У східній частині масиву крейдяних круч був влаштований колись в сивій давнині печерний монастир, а зараз знаходиться чудовий архітектурний ансамбль Святогірської Свято-Успенської Лаври – історичний центр нашого краю і міста, який також є невід'ємною частиною національного природного парку.

На карті видно, що НПП «Святі Гори» складають декілька великих лісових масивів, розділених населеними пунктами, сільськогосподарськими угіддями, виробничими зонами, залізними й автомобільними шляхами, лініями електромережі.

Загальна довжина границь окремих урочищ парку перевищує 500 км, що ускладнює охорону заповідного об'єкта. Але така реальність: Донбас – найбільш населений регіон

країни, і багато відвідувачів Святогір'я, ті, хто не був тут раніше, дивуються тому, що в Донецькій області збереглися настільки великі території, вкриті лісом.

Ліси – головний скарб НП «Святі Гори». Ділянки з різноманітною лісовою рослинністю займають близько 92% загальної площі парку. Це унікальні природні угруповання: крейдяні бори та багатовікові заплавні діброви; зональні біоценози, характерні для південного лісостепу: нагірні діброви та байрачні ліси; а також інтразональні формації, притаманні річним долинам і терасам так звані «вільхові топі» та штучні соснові насадження. Останній тип лісу є прикладом масштабного відтворення природних комплексів на місці знищених в результаті господарської діяльності та соціальних потрясінь пристепових борів. Береги Сіверського Дінця поросли вербами різних видів, вільхою чорною, осикою і тополями білою та чорною, останні місцями утворюють так звані «стрічкові» ліси, а за їх смугою розкинулися заплавні луки. Інколи це необмежене море трави, серед якого майорять куртини верб, терену та поодинокі дерева, частіше – галявини різної величини, оточені лісом.

Заплавні луки - також інтразональні біоценози, характерні для самих низьких ділянок долин рівнинних річок, які періодично покриває повінь і де ґрунти перенасичені вологою. Вони мало де збереглися. В долинах степових річок значна частина лугів розорана, тобто втрачена назавжди. Поблизу населених пунктів їх використовують як пасовища та косовища, у такому випадку частково зберігаються характерні види рослин та зовнішній вигляд природного комплексу, тобто луки мають можливість відтворитися, але тут існує постійний антропогенний тиск: засмічення, забудова житлом, проникнення бур'янів та інше.

Традиційно заплавні луки вважалися землями сільськогосподарського призначення, тому на теренах національного парку їх частка складає лише близько 2%, але поблизу границь заповідного об'єкту є добре збережені ділянки заплавних лук, перспективні з точки зору охорони біологічного різноманіття та розширення національного парку.

Навесні, коли луки вкриті різнобарвним килимом квітів, серед буйної рослинності віддзеркалюють блакитне небо з білими хмарками численні озера і стариці. Деякі з них оточені очеретом, рогозом, болотяними півниками і дуже живописні, інші затінені лісом і через це здаються майже чорними. На берегах найбільших озер спрадавна оселялися люди. Так велике озеро Лиман дало найменування сучасному районному центру, озеро Банне – селу, яке з часом перетворилося у місто Святогірськ. На узбережжях ще деяких озер розташовані заклади відпочинку.

Багато озер сховано від зору в лісових нетрях, сторіччя за сторіччям вони поступово заростають, заповнюються мулом, піском, залишками рослин і перетворюються на болота. Загальна площа об-

мілілих водойм і боліт різного походження складає на території НПП понад 2,5%. Навколо таких лісових озер, вкритих влітку рясною водяною рослинністю, трапляються верби-велетні 25 метрів заввишки із стовбуром понад 2 метри у діаметрі. А на межі заплави з першою піщаною терасою, там, де вибиваються із землі джерельця, зростають ліси з вільхи чорної. Кожне дерево стоїть ніби на острівці, між коренями сюрчать струмки, які збираються у досить глибокі озера. Такі водойми тягнуться уздовж тераси, один берег у них низький, заболочений, вкритий вербами, тополями та вільхами, інший – являє собою піщаний схил зазвичай порослий соснами. Вода в них прогривається значно менше, що робить їх привабливими для відпочинку влітку. Часто місцеві жителі дають їм назву «Підпісочне». У Святогір'ї існує три схожих між собою озера з однаковим ім'ям, ще декілька відомі в долині Сіверського Дінця в Харківській області.

Віковичний ліс та повноводна ріка – ось два фактори,

які утворюють своєрідні мальовничі ландшафти Святогір'я та його благодійний цілющий клімат. Саме вони у найбільшому ступені приваблюють сюди людей для відпочинку та оздоровлення. Водна поверхня і густе листя поглинають з повітря забруднюючі речовини, насамперед пил, насичують його вологою, зменшують коливання сезонних та добових температур. Взагалі клімат нашого краю посушливо-континентальний зі спекотним літом та досить холодною вітряною зимою. Але поблизу ріки або озера під наметом листяного лісу утворюються в літні дні дуже сприятливі умови для відпочинку. Соснові бори придатні для прогулянок більшу частину року. Деревя, крім кисню, виділяють в повітря ароматичні, іонізуючі речовини, які згубно діють на патогенні мікроорганізми, їх називають фітонцидами. Еманції лісу стимулюють життєві процеси в організмі, знаходження на лоні природи забезпечує позитивний настрій, споглядання мальовничих краєвидів задовольняють естетичні потреби людини.

Це дійсно незвичайний край. Як підкреслили експерти з природної спадщини ЮНЕСКО, які працювали тут навесні 2001 року, «на Землі дуже небагато місць, де так органічно поєднані об'єкти світової історії та культури, найцінніші природні комплекси та найкрасивіші ландшафти». Тобто зовсім не випадково оселилися тут в далекому минулому монахи, не дивно, що прагнули на Святі Гори тисячі прочан, що відвідали їх та лишили відомості для нас, нащадків, художники, письменники та поети. Закономірно природа нашого краю зацікавила вчених-натуралістів.

Саме в таких місцях і треба створювати національні парки!

Глава II

СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ

БЕРЕГИ РІКИ
ГУСТО ВКРИТІ
ЛІСОМ

«О, Донче! Не мало ти величия, лелеявшу князя на волнах,
стлавшу ему зелену траву на своїх сребреных брезех,
одевавшу его теплыми мглами под сению зелену древу; строжаше его
гоголем на воде, чайцями на струях, чернядьми на ветрах».
«Слово о полку Ігореве»

ЛАТАТТЯ БІЛЕ

(*Nymphaea alba*,
родина Лататтеві) –
рідкісна водяна
лілія – прикраса
заплавних озер
і стариць

Багато тисячоліть несе свої води Сіверський Донець, підриваючи крутий правий берег і відкладаючи на лівому березі наноси з мулу та піску. Ріка місцями привільно звивається серед луків, а інколи, після сильних повеней, прориває нове русло, утворюючи затони та стариці. У період активного розтавання материкових льодовиків, 11-12 тисяч років тому, це був могутній потік, який ніс незліченні мільйони тонн розмелених крижаним панциром гірських порід. Ширина прирічкових терас, сягаючи місцями 20 км, наглядно демонструє силу ріки в древності.

Сіверський Донець є найкрупнішою притокою Дону і ще на початку ХІХ сторіччя був частиною оживленої транспортної магістралі, по якій баржі піднімалися від Азовського моря до самого Белгорода. Саме йому зобов'язані своїм найменуванням місто Донецьк і вся область. Це п'ята за довжиною і четверта за площею басейну ріка України та найбільша на сході країни. Довжина Дінця перевищує 1050 кілометрів, а площа басейну майже в чотири рази більше площі Донецької області – 98900 км².

Ріка бере початок на Середньоруській височині, біля села Подольхи в Белгородській області. Витоки розташовані приблизно на 200 м над рівнем моря. У басейні Сіверського Дінця відомі понад 3000 річок та струмків, більше тисячі з них безпосередньо впадають в Донець, 425 мають довжину більше 10 км і 11 річок – більше 100 км. Живлення його переважно снігове, тому витрата води протягом року нерівномірна. Весняна повінь займає близько 2-х місяців з лютого по квітень, в цей період вода інколи піднімається на 3-8 м. Опади в інші, крім зимового, сезони року мають менше значення - дощові потоки швидко збігають з сільськогосподарських ланів, з вулиць населених пунктів, зі степових балок в ріку та їх уносять геть. Лише місцевість, багата природними лісами та болотами, спроможна надовго акумулювати воду.

До національного
парку можна
дістатися
по хвилях
Сіверського Дінця

«Де ріка – там і ліс, де вода – там життя», – повідомляє нам народна мудрість. Як смарагди нанизані на блакитну стрічку Сіверського Дінця лісові масиви – складові частини національного парку «Святі Гори». Ріка сформувала цей ландшафт, вона несе йому життєдайну рідину, а ліси в свою чергу підтримують міць і силу потоку. Тут, нижче впадіння річки Оскіл, Донець вступає в свою середню течію, набуває дійсної могутності та краси. Ширина ріки перевищує місцями 100 метрів, а ширина долини 3 кілометри, річкові вири сягають глибини 18 і більше метрів. Високо у блакиті здимаються яскраво-білі крейдові кручі.

Але... Чи таким з'явився Сіверський Донець князю Ігорю Святославичу? Імовірно, набагато чистішими та щедрішими були його струмені, вищі та дрімучіше ліси по берегах, розкішніші та привільніші заплавні луки, значно більше мешкало тут звірів та птахів.

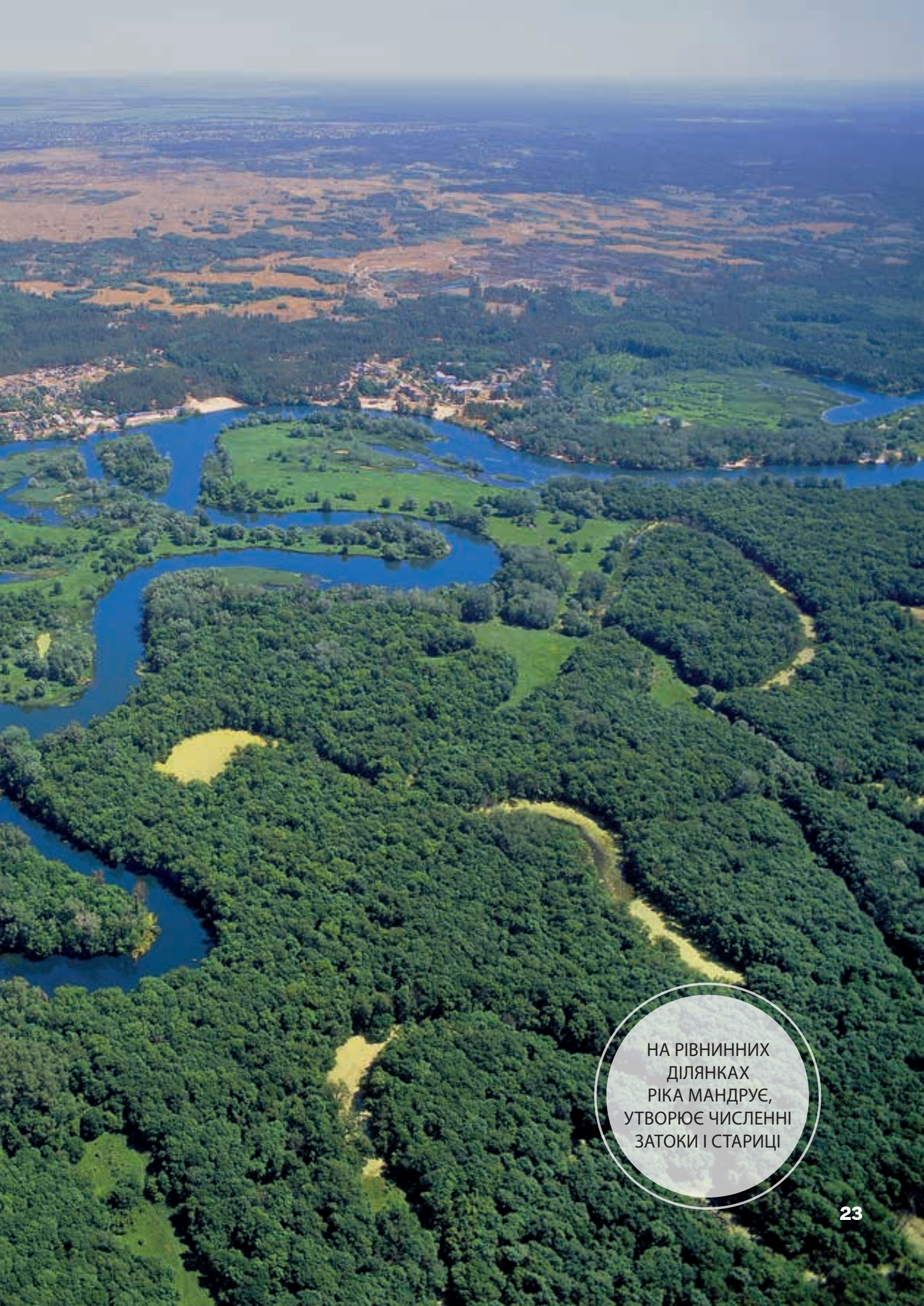
В теперішній час Донець, більша частина якого знаходиться у степовій зоні, вже не такий повноводний, як у древні часи або у середньовіччі, його води каналом Сіверський Донець-Донбас доставляються в найкрупніші міста регіону – Горлівку, Макіївку, Донецьк, Маріуполь. У верхній течії вода збирається у Печенізьке водосховище (площа 86,2 км²) для забезпечення Харківської міської агломерації. Для регулювання стоку на річці Оскіл влаштоване найбільше в Україні (виключаючи Дніпровські) Червонооскільське водосховище площею 122,6 км², місткість його 474,3 мільони кубічних метрів, довжина 85, а найбільша ширина 4,0 км. Поблизу населеного пункту Білогорівка починається потужний водовід, який забезпечує Луганську область. Тобто ріка, яка колись обводнювала лише власну долину, каналами та трубами розтікається далеко за її межі, а потім лише частина води повертається до Сіверського Дінця, уже обтяжена забруднюючими речовинами, відходами промисловості, залишками добрив, побутовими стоками тощо. Але могутня екологічна система ріки швидко справляється із забрудненням завдяки здібності звичайного піску адсорбувати різноманітні домішки та постійній непомітній діяльності безлічі мікроорганізмів і природній рослинності, які поглинають, зв'язують та розкладають важкі метали, нафтопродукти, поверхнево-активні речовини, інші органічні та неорганічні сполуки.

Таким чином, Сіверський Донець з його плесами, мілинами, вирами, заростями водоростей і іншої рослинності, деревами по берегах, великими і малими мешканцями діє як єдиний велетенський надорганізм.

Люди з якнайглибшої старовини освоювали Придінців'я. Найбільш древні археологічні знахідки з цих місць датуються 7 тисячоліттям до н.е., особливо багато стоянок відносяться до 2-го тисячоліття до н.е.

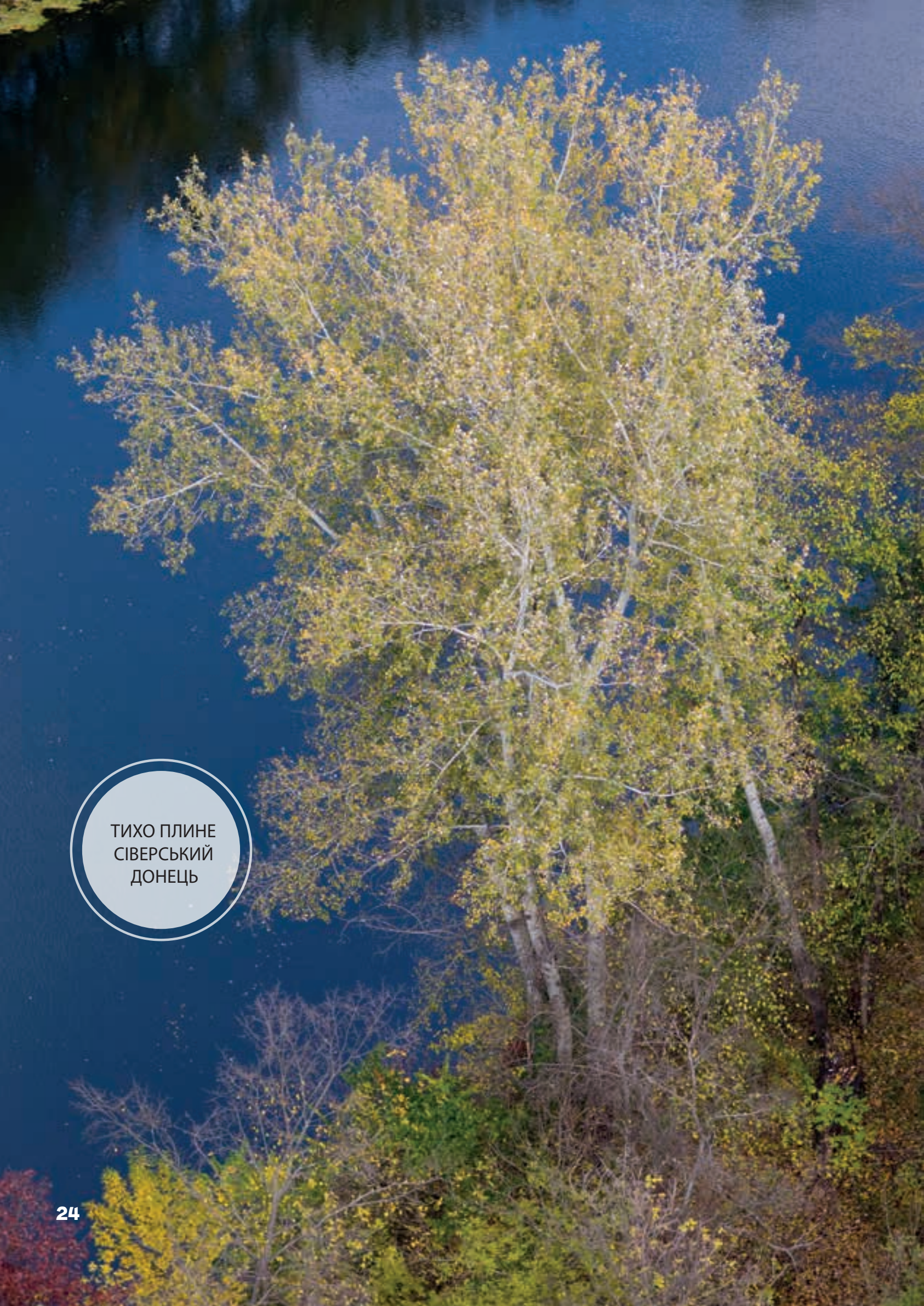

НА РІВНИННИХ
ДІЛЯНКАХ
РІКА МАНДРУЄ,
УТВОРЮЄ ЧИСЛЕННІ
ЗАТОКИ І СТАРИЦІ

A large, mature tree with a dense canopy of yellowing leaves stands prominently in a forest. The tree is positioned in the center-right of the frame. To its left, a dark blue body of water reflects the sky. The background is filled with other trees, some with green leaves and others with bare branches, suggesting an autumn setting. The overall scene is peaceful and scenic.

ТИХО ПЛИНЕ
СІВЕРСЬКИЙ
ДОНЕЦЬ

і пізніше аж до хазарських, аланських і булгарських поселень епохи середньовіччя. За відомостями істориків розкопки на території Святогірська та в його околицях виявляють суцільний культурний шар, що сформувався упродовж декількох історичних епох. На правобережжі Дінця відомі п'ять великих поселень салтово-маяцької культури. Вони існували тут упродовж VII-XII віків, за часів розквіту Хазарського каганату та пізніше, при половцях.

Колись тут водилися ведмеді і рисі, у водах Дінця нерестилися осетри і білуги, кісткові останки цих тварин виявлені археологами в людських поселеннях 1-го тисячоліття вже нашої ери. У документі 1571 року згадуються вікові бори з щогловими соснами, що ростуть уздовж берегів Осколу і Сіверського Дінця на межі зі степом. У 1699-1700 роках за наказом Петра I проводився облік усіх лісів, придатних дати деревину для суднобудування, тоді були описані, визнані цінними і узяті під охорону нагірні діброви в околицях села Маяки. От як описував природу Донецького лісостепу Петер-Симон Паллас, який подорожував тут в кінці 18 століття: «...У балках ростуть вікові дуби. Над степом хвилями колишеться ковила. Звіра і птаха велика кількість. Дрохви, стрепети, безліч дикої качки, гуся. Лисиці, вовки, сайгаки і табуни тарпанів раз у раз зустрічаються в дорозі...».

Безумовно, у всі часи людина робила на природу свій вплив, нерідко негативний. Поступово зникали великі хижакі і степові копитні. Вирубувалися ліси і на їхньому місці виникала рілля. Для забезпечення худоби випасом в ранньовесняний час величезні ділянки степу піддавали палам. Понад усе постраждали ліси в басейні Дінця у зв'язку з розвитком сольових промислів у містечках Бахмут і Тор (нині це Слов'янськ). Існують документи, які свідчать, що для потреб Торського соляного заводу щодня споживалося 200 возів дров. Таким чином, на величезних просторах піщаної тераси Сіверського Дінця, на місці пристепових соснових борів виникли дюни –

ВУСАТА СИНИЦЯ

(*Panurus biarmicus*) – єдиний в Європі представник родини Суторових – мешкає виключно в заростях очерету

Тополеві гаї – невід'ємна частина заплавлених лісів

горби з піску, практично позбавленого рослинності, що пересуваються під дією вітру. Пересохнули і обміліли численні струмки і річки, на крутих схилах стали розвиватися яри. В деяких місцях піски засипали озера, луки, лани і садиби, навіть цілі села потерпали від барханів. Все це трапилося дуже швидко, в другий половині XVIII – перший треті XIX сторіччя, впродовж одного людського життя.

Завдяки обмеженням і заборонам частково збереглися тільки ліси, що знаходилися у власності держави, так звані «казенні», і ліси на землях Святогірського монастиря, нині це найбільш цінні ділянки національного природного парку.

Проте вже в середині XIX століття спочатку небагато лісоводів-ентузіастів, а пізніше спеціальні державні служби зайнялися відновленням соснових лісів у басейні Дінця. Доречно зауважити, дешевої місцевої деревини постійно потребувала вуглевидобувна і металургійна промисловість, що бурхливо розвивалися. Особливо інтенсивні роботи по розведенню і відновленню лісу велися в післявоєнні роки. В результаті важкої багаторічної праці лісоводів були створені соснові насадження на десятках тисяч гектарів. Були закріплені рухливі піски, рослинність лівобережжя поступово стала відновлювати свій первинний вигляд, знов пробилися на поверхню джерельця і струмки. Як наслідок, зменшилася швидкість вітрів, пом'якшав клімат в долині ріки.

Так поруч з густонаселеним, промисловим і аграрним Донбасом виникла улюблена всіма жителями краю зона відпочинку. Дачі місцевого дворянства, заможних підприємців, інтелігенції тут стали з'являтися ще наприкінці XIX сторіччя, протягом теплого сезону проводилися бали, гуляння на воді, щороку відбувалися дві ярмарки, все більше будувалося житла мешканцями навколишніх сіл для здавання в найом. Все більше прочан відвідувало Свято-Успенський чоловічий монастир. Дуже прибуло людства з приходом в Святогір'я залізниці у 1910 році. Великого розмаху «курортне будівництво» набуло у радянський період. Перший «Донецький будинок відпочинку» почав роботу в 1922 році у приміщеннях скасованого більшовиками Святогірського монастиря. Потім на базі монастирського хутору виник «Степовий будинок відпочинку» для молоді, а на лівобережжі Дінця серед соснового бору вирости нові корпуси ще низки оздоровчих закладів.

Після Другої світової війни Святогірська здравниця відновила свою роботу, у 60-80 роках у великій кількості створювалися бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори, туристичні бази, які належали галузевим профспілкам, окремим підприємствам, організаціям та установам не лише тут, а в місті Лиман, селищах Щурове, Дронівка, Старий Караван тощо.

ЗОЛОТА ОСІНЬ
НА СІВЕРСЬКОМУ
ДІНЦІ

A winter landscape featuring a partially frozen pond in the foreground. The water is dark and reflects the sky, with patches of white ice. In the middle ground, a dense thicket of tall, brown reeds stands against a backdrop of snow-covered trees. Several ducks are captured in various stages of flight and movement. Some are flying over the reeds, while others are on the ice or in the water. The overall scene is serene and captures the seasonal migration of waterfowl.

ОПОЛОНКИ
НА ДІНЦІ – МІСЦЕ
ЗИМІВЛІ ДЕЯКИХ
ВИДІВ РОДИНИ
КАЧКОВИХ

За статистичними даними в той час у регіоні існувало 173 оздоровчо-лікувальних заклади, які приймали разом понад 10 тисяч відпочиваючих. Став масовим так званий «туризм вихідного дня», відпочинок у «дикий спосіб» в приватному секторі, подорожі з наметами на власному автотранспорті, на байдарках та тому подібне.

В останній чверті 20 сторіччя стали помітно позначатися негативні наслідки масового відпочинку на природі, неорганізованого туризму, концентрації в деяких місцях великої кількості установ санаторно-курортного і рекреаційного призначення. Значний приріст населення в регіоні, зростання рівня життя, зміна структури споживання суспільства зробили цю проблему дуже гострою. Під впливом антропогенного пресу природа Придінців'я поступово, але неухильно деградувала.

Якість довкілля, його придатність для нормальної життєдіяльності людини є необхідною умовою сталого розвитку держави і одним з найважливіших показників добробуту суспільства. Ще це запорука здоров'я майбутніх поколінь, гармонійного розвитку кожної людини. Створення великих за площею заповідних об'єктів, що включають цілі ландшафти з множиною природних комплексів, є найбільш прогресивною формою охорони природи в усій її єдності і різноманітті.

Такими об'єктами є заповідники і національні природні парки. Один з них існує на півночі Донецької області в басейні річки Сіверський Донець. Не лише краса ландшафтів, наявність історичних пам'яток і багатство рекреаційних ресурсів складають цінність національного природного парку «Святі Гори». Басейн Сіверського Дінця важливий в аспекті збереження природи як на регіональному, так і на загальнонаціональному, і на міжнародному рівнях. Особливу цінність представляють унікальні та типові природні комплекси, які збереглися тут. Вони підтримують екологічну рівновагу в цілому регіоні, забезпечують умови для існування великої кількості видів рослин і тварин, в тому числі занесених на сторінки Червоних книг України і Міжнародного союзу охорони природи.

Ліси, розташовані по берегах Сіверського Дінця, різноманітні за своїм складом в залежності від умов зростання. Прирусловий вал належить стрічковим осиковим лісам. В заплаві зростають різновікові діброви з великою участю липи, ясени, кленів та в'язу. Поблизу м. Святогірськ знаходиться єдина в Донецькій області старовікова заплавна діброва, у складі якої зростають дуби віком 200-600 років. Завдяки близькості до міста, цей невеликий раритетний шматочок придінцівської землі привертає до себе десятки городян та приїжджих в спекотні вихідні дні своїм тихим умиротворенням, шумом листя вікових дубів, чистим повітрям і можливістю розслабитися на природі за рибалкою. На жаль, всюди помітні сліди відвідування людьми.

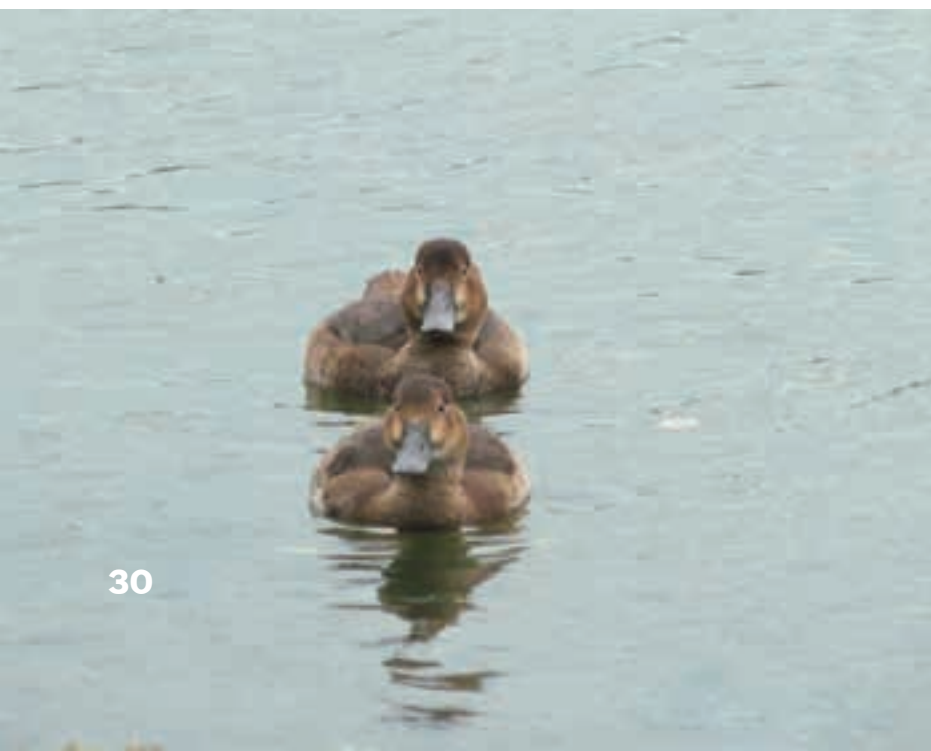

ЛЕБІДЬ-ШИПУН (*Cygnus olor*) – найбільший птах з родини Качкових. Розмах крил його сягає 240 см, а вага іноді перевищує 15 кг. Ударом крила лебідь здатен вбити мисливського собаку. Звичайні зимівлі шипунів із Східної Європи знаходяться у Причорномор'ї та Середземномор'ї

ЛАСКА ЗВИЧАЙНА (*Mustella nivalis*) – найменший звірок з роду тхорів, родини Куницевих. Невтомний мисливець, ласка полює на мишей та нориць навіть під снігом, розшукуючи їх нори і ходи. Буває нападає на тварин в десятки і сотні разів більше себе: зайців, козуль, глухарів тощо. Не живе довго на одному місці, а постійно переміщується у пошуках здобичі

КРИЖНІ або **ДИКІ КАЧКИ** – щороку зимують на ділянках Сіверського Дінця, які не вкриваються кригою. Поблизу Святогірської Лаври качок підготовують ченці та відвідувачі національного парку

НОРКА АМЕРИКАНСЬКА, або ВІЗОН (*Neovison vison*) – звір з роду тхорів, родини Куницевих, харчується головним чином рибою та водними безхребетними, віддаючи перевагу ракам. Зайву здобич може приховувати під корою, в норках, під коріннями дерев тощо. Користується ополонками, які прогризають в льоді бобри

БЕРЕГОВА ЛАСТІВКА (*Riparia riparia*, ряд Горобцеподібні, родина Ластівкові), невеликий перелітний птах, поширений на усіх материках, за винятком Австралії і Антарктиди. Один з трьох поширених в Україні видів родини. Берегові ластівки дзьобом і лапами риють в піщаних обривах нори глибиною до 1,5 метрів. Цих маленьких пташок найчастіше можна побачити над річкою з високими обривистими берегами, але іноді вони селяться і далеко від води – в стінах кар'єрів, ярах, насипах у доріг, навіть в невеликих ямах. Колонії берегових ластівок налічують десятки і сотні гнізд, рідше зустрічаються багатотисячні поселення. Уподобаний ластівками обрив буває буквально поколений овальними отворами діаметром 4-6 см. Хоча відстань між норами в колонії зазвичай не перевищує 20-50 см, сварки між сусідами рідкісні. Зате спільно вони дають відсіч будь-якому пернатому хижакові. Ластівки вважають за краще полювати над відкритими просторами – водоймами, заливними луками, іноді високо над лісом. Часто супроводжують стада, що пасуться : навколо худоби завжди в'ються хмари комах-кровососів – комарів, гедзів, мошок. П'ють і купаються ластівки на льоту, проносячись над поверхнею води. Зовні ластівки схожі на стрижив. У тих і інших струнке обтічне тіло, довгі загострені крила, слабкі лапки, великі очі і широкий рот-сачок. Між тим, це зовсім не близькі родичі – стрижі відносяться зовсім до іншого ряду птахів. Дивовижна схожість пояснюється спільністю способу життя. І ластівки, і стрижі - повітряні мисливці на дрібних комах. Правда, ластівки пристосувалися до мешкання в «повітряному океані» не так ідеально. Вони не такі швидкі і невтомні у польоті, зате зберегли здатність сідати на гілки і дроти, ходити по землі, швидко дрібочучи ніжками, легко злітають з рівної поверхні. В період затишної негоди ластівки, так само як і стрижі, можуть впадати в короткочасне заціпеніння, перечікуючи нестаток кормів.

З середніх широт берегові ластівки відлітають на зимівлі одними з перших – відразу після стрижив. Ще Аристотель, помітивши, що ластівки, перш ніж несподівано зникнути восени, збираються величезними зграями на ночівлі в очерети, зробив невірний висновок, що вони зимують, зарившись в мул на мілководдях, а навесні вибираються з грязьових коконів. Лише значно пізніше з'ясувалося, що на зиму вони мігрують в тропіки.

ЛАСТІВКИ
ПОЛЮЮТЬ
НАД РІКОЮ

КОЛОНІЯ
БЕРЕГОВИХ
ЛАСТІВОК

СІЛЬСЬКІ
ЛАСТІВКИ
НЕРІДКО
ПОЛЮЮТЬ
РАЗОМ З
БЕРЕГОВИМИ

БЕРЕГОВА
ЛАСТІВКА
БІЛЯ ВХОДУ
ДО ГНІЗДА

ШЛЮБНЕ
СКУПЧЕННЯ
ВОДЯНИХ
ВУЖІВ

ВУЖ ВОДЯНИЙ (*Natrix tessellata*, ряд Лускаті, родина Вужеви) - один з двох видів вужів у фауні України. Розміри змій можуть досягати 1,6 м, але зазвичай не перевищують 1 м. Це стрімкий, активний хижак, який полює на мілководдях дрібну рибу, пуголовків і жаб. Нерідко і сам він стає здобиччю щуки, сома, шуліки або зміїду. Тісний зв'язок з водоймами і послужив причиною його назви. Забарвлення водяного вужа, як правило, світло-сіре з розташованими в шаховому порядку темними плямами. Зрідка зустрічаються однотонно забарвлені сірі або навіть абсолютно чорні особини. На відміну від вужа звичайного, він не має характерних жовтих плям на скронях, що обернулося справжньою трагедією для цього виду тварин. Для людини він не представляє ніякої небезпеки. Проте це не заважає місцевому населенню і туристам помилково вважати водяних вужів отруйними і активно винищувати, називаючи їх «шаховими гадюками» або «гібридами вужа і гадюки». Байки про випадки отруєння в результаті укусу водяного вужа являються, мабуть, наслідком стресу або ж шкідливого народного «лікування». Випадки зараження рани також маловірогідні, слина вужів має бактерицидні властивості.

РАХКАВКА ЗВИЧАЙНА (*Hyla arborea*, ряд Безхвості земноводні, родина Рахкавки), дрібна, дуже фотогенічна жаба. Навесні і восени вони бувають коричневими, сірими, лимонно-жовтими, але влітку носять маскуюче забарвлення. Єдиний вид у фауні Європи, взагалі ж представники даної родини зустрічаються в усіх частинах світу. Рахкавок відомо більше 500 видів, об'єднує їх деревний спосіб життя, усі вони добре лазять по вертикальних (у тому числі гладких) поверхнях і більшу частину життя проводять високо над землею. Звичайна рахкавка населяє вологі листяні ліси і зарості кущів, зустрічається також в садах і парках, її щільність тут може складати 30-60 особин на одному гектарі. При виборі місць для розмноження рахкавки віддають перевагу відкритим, таким, що добре прогріваються, стоячим водоймам недалеко від лісу.

95% раціону рахкавки звичайної складають комахи (попелюхи, цикадки, жуки-короїди і листоїди, гусінь, мурашки, метелики, комарі і мухи). При ловлі здобичі вона блискавично викидає довгий липкий язик, що б'є по жертві, а при захопленні великої здобичі запихає її в рот за допомогою передніх лапок.

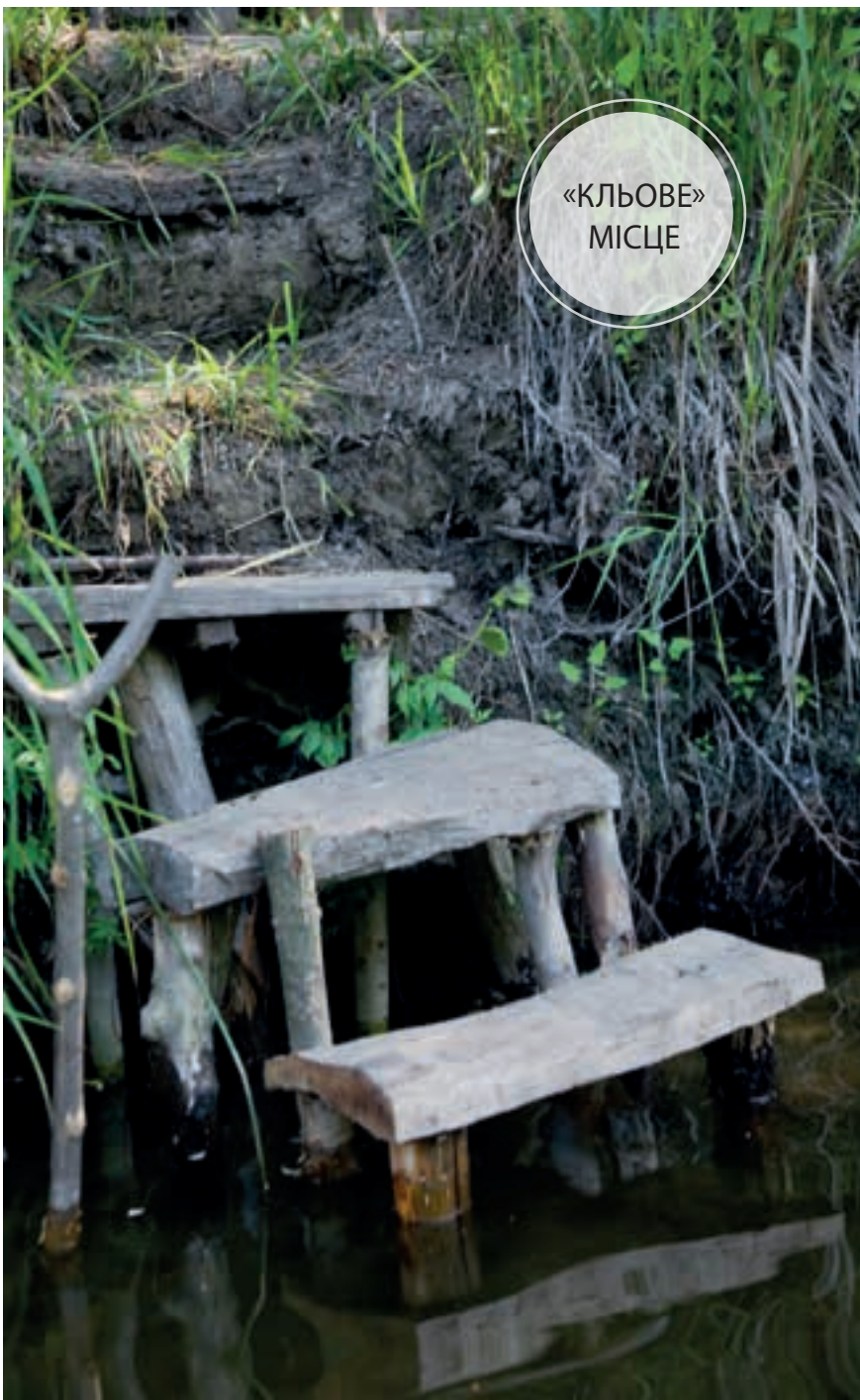

ТРАДИЦІЙНІ
ЧОВНИ
МІСЦЕВИХ
РИБАЛОК

НА РІЧЦІ
БАГАТО
ПРИХИЛЬНИКІВ
АКТИВНОГО
ВІДПОЧИНКУ

«КЛЬОВЕ»
МІСЦЕ

НОВО-
НАРОДЖЕНА
БАБКА

НЕПЕРЕД-
БАЧУВАНА
ПРИРОДНА
АРХІТЕКТУРА

ЛАТАТТЯ БІЛЕ отримало свою латинську назву (*Nymphaea*) на честь водяних німф – жіночих божеств в грецькій міфології, які уособлюють елементи природи. Його квіти можна побачити тільки вдень. Ввечері вони складаються і занурюються у воду, а вранці знову піднімаються і розкриваються

КРАСУНЯ БЛИСКУЧА

(*Calopteryx splendens*,
ряд Бабки, родина Красуні).
Самці даного виду більш стрункі,
ніж самки, і мають синій металевий блиск.

ЖАБА ОЗЕРНА (*Pelophylax ridibundus*, ряд Безхвості земноводні, родина Жаб'ячі) – масовий вид амфібій в басейні Сіверського Дінця.

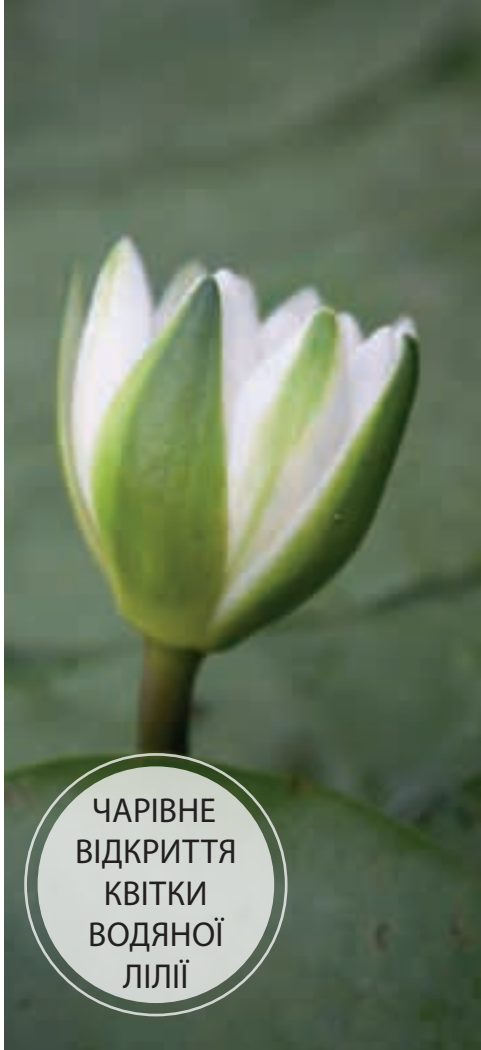
Родове латинське ім'я **ЖАБУРНИКА** *Hydrocharis* походить від грецьких слів «вода» і «прикраса», тобто назва рослини перекладається як «прикраса вод». Невеличкі витончені білі квіти з яскраво-жовтими маточками і тичинками чудово гармонують з темною поверхнею стоячих вод. Видова назва жабурника більш фантазійна: вона утворена від латинських слів «*morsus*» («укус») і «*rana*» («жаба»), тобто «укус жаби». Небайдужий до деталей Лінней розцінив природну виїмку в основі листової пластинки жабурника як надкушену жабою... Цвіте жабурник протягом всього літа. Життя кожної квітки короткочасне, але на зміну відцвілим постійно з'являються нові, і здається, що вони цвітуть постійно.

ЦАРСТВЕНИЙ
ПТАХ

ЧАРІВНЕ
ВІДКРИТТЯ
КВІТКИ
ВОДЯНОЇ
ЛІЛІЇ

ПТАШЕНЯТА
ПІД НАДІЙ-
НОЮ ОХОРО-
НОЮ

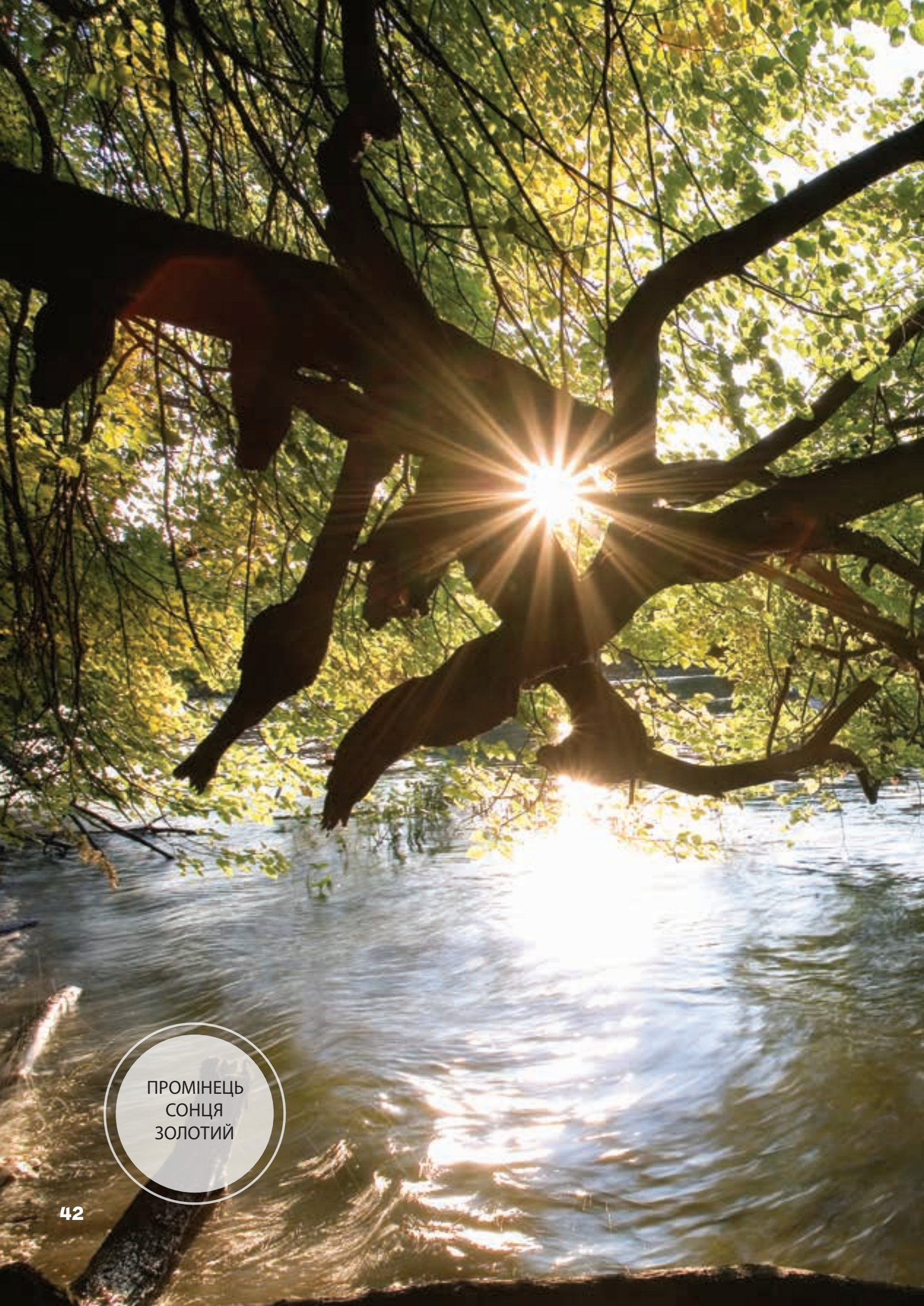
РЕМЕЗ (*Remiz pendulinus*, ряд Горобцеподібні, родина Синицеві). Мешкає по усій території України, окрім гір, але скрізь він рідкісний. Крихітний ремез – кращий ткач серед європейських птахів. Гніздо самець майстерно сплітає з рослинних волокон і пуху верби і тополь. Птах плете м'яку і в той же час теплу і міцну тканину. Зовні гніздо прикрашає летючками-насінням в'язу, берестою і квітками-котиками верби і тополі. Стінки його, завтовшки 20-25 мм, настільки міцні, що гніздо висить на дереві, не руйнуючись, впродовж декількох років. Зазвичай воно влаштовується на кінці гілки верби або тополі на висоті від 1 до 3-5 м над водою. Якщо самець причарує своєю піснею і зручним приміщенням самочки, то вона добудовує до гнізда вхід у вигляді короткої трубки, і гніздо стає схожим на рукавицю. На спорудження цієї складної конструкції подружжя витрачає не менше двох тижнів. Пізніше самець будує для себе друге, «холостяцьке гніздо». Його легко відрізнити від сімейного, оскільки воно залишається без прибудованого вічка. Кладка зазвичай з 6-8 білих яєць. Насиджує самка впродовж 13-14 днів. Пташенята, що вилупилися, залишаються в гнізді 16-18 днів, впродовж яких їх годують обидва батьки. Після вильоту пташенят дорослі птахи догодовують їх впродовж декількох днів, а потім сімейна зграйка до відльоту кочує в заростях по берегах водойм. Їжа їх складається переважно з дрібних комах (жуків, гусені, метеликів, клопів) і павуків; у невеликій кількості споживається насіння. Влітку ремези рідко покидають свої малодоступні, багністі житла і тому досить рідко попадаються на очі.

Всюдисуща **БІЛА ПЛИСКА** (*Motacilla alba*)

У народі кажуть: «плиску-льодоламку журавель на хвості приніс». Дійсно, цей ошатний птах з довгим хвостиком з'являється одним з перших, ще в березні, коли на полях ще лежить сніг. Прилітають плиски відразу за сірими журавлями, здається, що сильний і великий журавель дійсно «приніс на хвості» маленьку пташку. Плиска, можливо, не така нарядна, як зяблик або малиновка, але запам'ятовується відразу. Завдяки довгим і тонким ногам, спеціально призначеним для переміщення по землі, вона легко і спритно бігає дрібочучими кроками, постійно погойдуючи при цьому своїм довгим, ніби рівно зрізаним хвостом. Улюблені місця проживання цієї комахоїдної тварини – береги озер, річок і струмків. Для плиски головне, щоби на берегах не було густих заростей. Тоді можна без перешкод пересуватися по міліні, здобуваючи собі корм, залюбки живляться вони також на узбіччях доріг. Плиска не тільки швидко бігає, а й чудово літає, здійснюючи в повітрі запаморочливі піруети, і комахам, які стали предметом полювання для вмілої пташки, навряд чи вдасться врятуватися.

ПРОМІНЕЦЬ
СОНЦЯ
ЗОЛОТИЙ

Розташовані в заплаві стариці та озерця оточені вільхами, а заплавні луки бувають квітучою рослинністю, барвисті аспекти якої змінюють один одного. А правий берег вкритий рідкісними сосновими і дубовими лісами із скупією в підліску, яка восени надає цим лісам багряно-червоного забарвлення. По самому краю ріки зустрічаються вербові зарості, нахилені гілки яких купаються у річковій воді.

Береги Дінця майже повсюдно вкриті густою, іноді непролазною прибережно-водяною рослинністю, яка представлена різними життєвими формами. Вздовж берега зустрічаються вологолюбні жовтеці та осоки, водяний перець, цикута отруйна, плакун верболистий. Ближче до води осока стає усе гущіша і вища. Разом з осокою до річки підступає гущавина високих лепешняків і дикого рису. При самій воді зростають земноводні рослини – очерет, рогози вузьколистий та широколистий, їжачі голівки пряма та непомітна, сусак зонтичний, стрілиця, частуха подорожникова, комиш озерний, м'ята водяна, чистець болотний, паслін солодко-гіркий. Через тривалу відсутність повеней дно річки щорічно замулюється, накопичується рослинними залишками, і життєво агресивний очерет активно захоплює нові території. Вздовж лівого берега в річці іноді можна побачити його суцільні зарості шириною до 20 м. Перед чистим плесом розклали на поверхні води широкі листи і золотаво-жовті бутони глечики жовті, вони являються рідкісною рослиною, яка охороняється в Донецькій області; в товщі води колишуться підводними мережами справжні водяні занурені рослини – елодея канадська, водопериці колосиста і кільчаста, кушир занурений, рдесники пронизанолистий, плаваючий і гребінчастий, різуха морська. Ця зелена і бура переплетена маса буває настільки щільною, що заважає вільно пливти човнам. А по поверхні води вітер ганяє плаваючий килим із рясок малої і триборозенчастої та спіродели багатокореневої, серед яких велике поширення має «червонокнижна» папороть сальвінія плаваюча, яка утворює великі зарості біля берегів річки й іноді витісняє ряски. Заростання прибережно-водяними рослинами вказує на поширення численних мілководь у Сіверському Дінці. Нешироке глибоке русло з швидкою течією завжди вільне від будь-якої рослинності.

Гідна уваги фауністична різноманітність. У річці Сіверський Донець, його притоках і заплавних водоймах мешкає 40 видів риб. Розташування національного парку на стику природних зон позначається і на іхтіологічній фауні, з півночі сюди доходить ареал миня – прісноводного представника тріскових риб, а з Азовського моря проникає морська голка. На межі Донецької і Харківської областей, в урочищі «Вікнене»

збереглася популяція міноги української, рідкісного виду круглоротих, занесеного в Червону книгу України і Європейський Червоний список.

Річкова долина є великим міграційним шляхом перелітних птахів. Добре виражений проліт лебедя-шипунна, сірої гуски, крижня, чирків, сірого журавля, хижих і багатьох горобцеподібних птахів. На зимівлях зустрічаються гоголь, великий крохаль, зимняк, орлан-білохвіст, сірий сорокопуд, дрізд-омелюх, чиж, золотомушка та багато інших видів. У старих лісах гніздяться орел-могильник, орлан-білохвіст, орел-карлик, на заболочених ділянках заплави – сірий журавель – види, занесені до Червоної книги.

Всього для НПП «Святі Гори» відомі 54 види ссавців, 202 види птахів, 19 видів рептилій і амфібій, 63 види тварин занесені до Червоної книги України і 179 видів – до списків міжнародних природоохоронних конвенцій.

Обширні лісові масиви долини Сіверського Дінця дали підставу для назви ботаніко-географічного округу південного сходу України – **ДОНЕЦЬКИЙ ЛІСОСТЕП**.

ВУЖ ЗВИЧАЙНИЙ (*Natrix natrix*) – найпоширеніший в Україні вид вужів, неотруйних змій родини Вужевиц.

СИРА ЧАПЛЯ (*Ardea cinerea*, родина Чаплеві) – одна з найбільш відомих наших водних птахів.

ПІЧКУР ЗВИЧАЙНИЙ (*Gobio gobio*, родина Коропові) досить легко виявити. Його великі табуни з особин різного віку плавають на піщаних мілинах річок. На зиму табуни збираються в глибокі ями.

МІСЦЕВА
ЧОВНОВА
ПРИСТАНЬ

РАК ВУЗЬКОПАЛИЙ (*Astacus leptodactylus*, ряд Десятиногі, родина Річкові раки) – індикатор чистоти водойми.

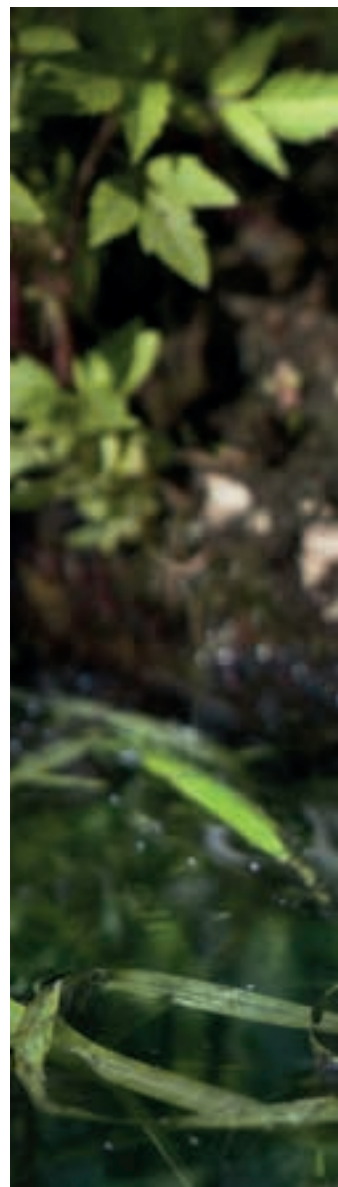

КВАК (*Nycticorax nycticorax*, родина Чаплеві) – нічна чапля, і побачити її вдень – рідкість. Поблизу гнізда птахи видають звуки, подібні до назви виду – «коак-коак». Наляканий квак, злітаючи, видає різкий хрипкий крик, за що у багатьох народів його звать нічною вороною

БОЛОТЯНА ЧЕРЕПАХА ЄВРОПЕЙСЬКА

(*Emys orbicularis*, родина Болотні черепахи) – єдиний представник ряду Черепах у фауні України, один із довгожителів у світі тварин. Тривалість її життя – кілька десятків років. Яйця, що вкриті твердою оболонкою, як у птахів, відкладає в гніздові ямки на суходолі. Дуже маленькі за розміром молоді черепашки частіше за все не виходять з гнізда, а риють нірки від нього і залишаються там до весни. В Європі вид майже зник і занесений до Червоної книги МСОП. На території України збереглася найбільша його популяція, проте і вона поступово скорочується. В Донецькій області охороняється на регіональному рівні.

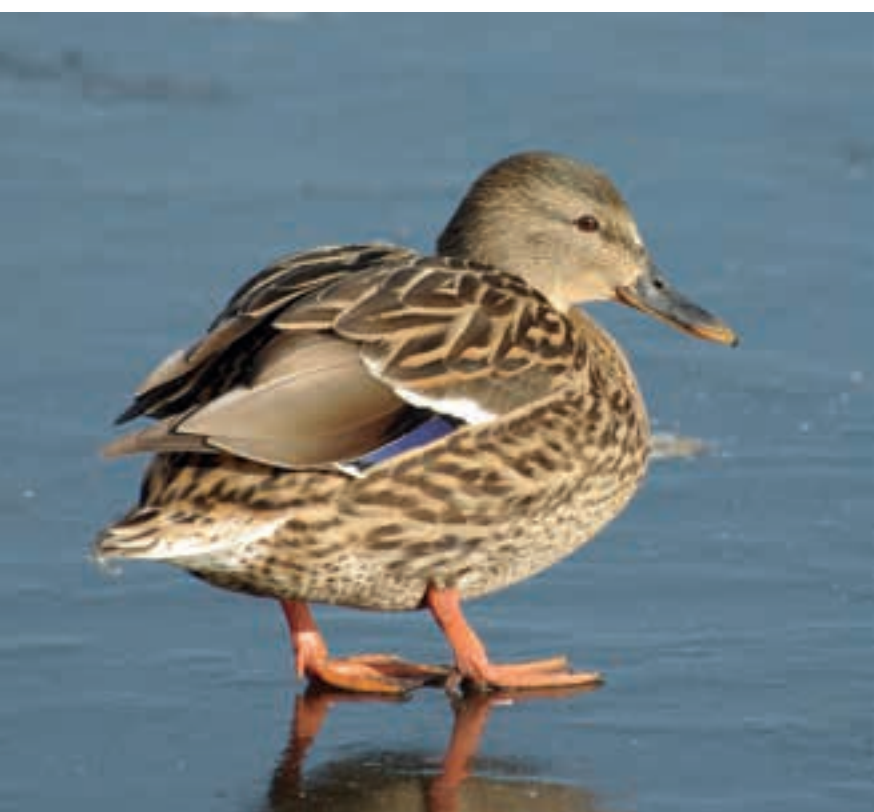

МАРТИН СИЗИЙ

(*Larus canus*, ряд Сивкоподібні, родина Мартинових) зустрічається в басейні Сіверського Дінця тільки на зимівлі.

САМКА КРИЖНЯ

(*Anas platyrhynchos*, ряд Гусеподібні, родина Качкові). Цей вид зустрічається всюди, на різних водоймах. Крижень – перелітний птах, але окремі особини зимують у незамерзаючих місцях.

КРАСЕНЬ-СЕЛЕЗЕНЬ КРИЖНЯ

На мілинах Сіверського Дінця часто утворюються маленькі острівці, які стають місцем зростання гідрофільної рослинності

An aerial photograph of a dense forest. The trees are mostly green, but some have turned yellow and orange, indicating autumn. A waterfall is visible on the left side of the image. A large, semi-transparent circular graphic is overlaid in the center, containing text.

Глава III

КРЕЙДЯНІ ГОРИ

A photograph showing a close-up of a light-colored, layered rock formation on the left side of the frame. The rock has a rough, fractured texture with some darker spots. To the right, a dense forest of trees with vibrant yellow and orange autumn foliage stretches across the landscape under a clear blue sky. The perspective is from an elevated position, looking down at the forest.

Мільони років тому
материнська порода правого берега Сіверського Дінця –
крейда, була дном древнього моря.

Чи ти знаєш, що спочатку крейда була тваринами?
У водах океанів існують різні види дрібних рослин і тварин.
Серед них є одноклітинні істоти – «форамініфери» з панциром із вапна.
Відмираючи, вони опускаються на океанське дно.
З часом утворюється товстий шар з цих панцирів.
Звичайно, на це йдуть мільйони років...
Віртуальна енциклопедія.

КИТЯТКИ КРЕЙДЯНІ

(*Polygala cretacea*, родина Китяткові) – ендемічний вид, приурочений до крейдяних відслонень. На території південного сходу України він знаходиться на південній межі свого ареалу і є ареально рідкісним видом, охороняється на регіональному рівні. Вигляд квітки китяток дуже нагадує обриси крилатої комахи, наприклад, невеликого метелика. Подібна схожість, очевидно, служить для приваблювання комах-запилювачів, які сідають на квітку не в пошуках нектару, а сподіваючись зустріти представника протилежної статі.

Крейдяні породи виходять на поверхню майже на всьому протязі річки Сіверський Донець по Донецькій області, утворюючи своєрідні природні ландшафти – крейдяні гори.

Високо у вигляді справжніх крутих гір височіє над Дінцем крейдяний крутий берег, окремими вершинами на зразок гірських піків піднімаючись над гладінню його вод. І ці білі, як сніг, скелі, там і сям увінчані церквами, майже на всьому протязі їх схилів, покриті розкішним сосновим бором», – таким поетичним, не характерним для професора-ботаніка, стилем описує А.М. Краснов, видатний харківський дослідник, вперше побачений ним Святі Гори. Не може жодна людина, яка вперше потрапила до Святогір'я, лишитися байдужою до видовища крейдяних круч.

Схили правого берегу Сіверського Дінця, сягаючи висоти 80-100 м над рівнем ріки, круто обриваються до самої води, утворюючи своєрідний гірський рельєф, «крейдяні гори». На вершинах пагорбів на денну поверхню виходять моноліти крейди, розділені глибокими і дрібними тріщинами. На крутих схилах утворюються осипи з гравію і дрібнозему, в нижній частині яких розвинені шлейфи. На цьому специфічному субстраті сформувалися унікальні рослинні угруповання. Більшість факторів, що сприяли формуванню тут своєрідної флори, характерні для справжніх гірських систем. Відмінні риси рослинним угрупованням надають петрофільні (тобто ті, що полюбляють каміння) рослини. І найбільш незвичайна рослинність відкритих просторів – оголень, осипів і крейдяних степів.

Флора крейдяних відслонень басейну Дінця різко відрізняється від навколишніх зональних лісостепової та степової флор. За даними дослідників близько третини її складу припадає на частку ендемічних рослин, властивих тільки певній місцевості, що вказує на специфічність і самобутність крейдяної флори. Багато рослин є реліктами – залишками флори минулих геологічних періодів. Вік крейдяних реліктів датується вченими по-різному.

Виділяють релікти третинного періоду, що зроста-ли 60 мільйонів років тому, і міжльодовикового періоду, вік яких становить 70-25 тисяч років. Своєрідний рос-линний комплекс крейдяних відслонень відомий його дослідник Б.М. Козо-Полянський назвав «страной живых ископаемых».

Він вважав, що наявність в ньому різновікових реліктів є наслідком того, що Середньоруська височина в цій частині не вкривалась крижаним панциром. Розвиток рос-линного покриву йшов безперервно з третинного періоду до сучасності, і кожна геологічна епоха залишала свій слід, свої живі відшарування.

Особливу цінність представляють найдавніші за віком крейдяні бори із сосною крейдовою (*Pinus cretacea* (Kalenicz.) Kondr.) – реліктом третинного періоду, за-несеною в Червону книгу України і Червоний список МСОП. Вперше описав цей вид у 1774 році академік Петербурзької Академії Наук Іоанн Антон Гюльденштедт під час своєї подорожі через Росію і Кавказ. Тривалий час ліси з сосни крейдової поставали перед дослідниками певною еволюційною загадкою. З часом було доведено їх реліктовість. А от дискусія щодо статусу цього виду йшла до теперішнього часу. Різними вченими сосну крейдову було класифіковано і як окремий вид, і як різновид та ґрунтовий (едафічний) тип сосни звичайної. У неї хвоя ко-ротша і, як правило, світліша, насіння і шишки дрібніші, ніж у сосни звичайної, більш тверда деревина і крупніший пи-лок. Крона її кучерява, прозора, з віком набуває гостро ви-ражену зонтиковидну форму. Відмінною особливістю сос-ни крейдової є приуроченість до незвичайних субстратів – крейдяних відкладень. Проте сучасний цитогенетичний аналіз не підтвердив для неї статус самостійного виду.

Нинішні крейдяні бори є залишками колись могутньої рослинної формації, пануючої на крейдяних відкладеннях. Ще у XVIII-XIX століттях на сучасній території національного парку ця реліктова рослина виростала на великих площах від с. Богородичне до с. Маяки, а дубові ліси траплялися лише невеликими острівцями. Відмітною особливістю даної території було значне представ-ництво «покрытых лесом меловых скал». Ці прекрасні «стройові» ліси були складовою «дремучих сосновых лесов прибрежий Донца». Пізніше широколистяні ліси почали витісняти соснові, і на кінець XIX ст. площі крей-дяних борів різко скоротились. Збереглися лише окремі ділянки серед багатоярусних деревостанів дібров. У по-дальшому унікальні сосняки сильно постраждали від по-жеж, стихійних лих, сильного вирубування під час воєн та відбудови господарства. Лише включення площ поширен-ня сосни крейдової до природно-заповідного фонду при-пинило знищення раритетної рослинної формації і ство-рило належні умови для її збереження та відновлення. Зараз ці острівні «гірські бори» приурочені до найбільш підвищених та менш доступних елементів рельєфу. Ще 40 років тому загальна площа ділянок із сосною крейдо-вою становила менше 60 га, а з деревами віком більше 100 років – менше 2 га.

ЗЛАКИ – невід’ємна частина крейдяних степів.

БУРАЧОК ЧАШЕЧКОВИЙ (*Alyssum calycinum*, родина Хрестоцвіті) – близький родич «червонокнижного» бурачка голоніжкового. На відміну від нього є однорічником і зростає на кам’янистих схилах по всій Україні.

Восени, вже з початку вересня, листя скумпії змінює забарвлення. Спочатку рум’янець з’являється на краях і жилках освітленого сонцем листя, трохи пізніше охоплюючи все листя. Часом в забарвленні виявляються синюваті, фіолетові, помаранчеві тони і металевий блиск. З чудовим багряним кольором осіннього листя скумпії, яке прекрасно розцвічує схили, пов’язане її ім’я – «рай-дерево».

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ (*Adonis vernalis*, родина Жовтецеві) своє яскраве ім'я отримав за великі квітки із золотисто-жовтими пелюстками. Вони з'являються ранньою весною, коли з пагорбів, лісових галявин, відкритих горбів, в степах сходять сніг, і тоді здалеку здається, що все навколо загоряється золотистим вогнем. Квітки горицвіту дуже чутливі до змін температури і вологості: при похолоданні і похмурій погоді закриваються. Латинська назва «адоніс», очевидно, надана рослині на ім'я фінікійського бога сонця, який щорічно вмирав, а потім воскресав щовесни. Стародавні греки по-своєму переінакшили цей міф, розповівши про любов казково красивого юнака Адоніса і незрівняної богині кохання Афродіти. Одного разу Адоніс погнався за величезним вепром і був смертельно поранений. На згадку про коханого Афродіта веліла, щоб з крапель крові вирости яскраві квіти. Ранньою весною з яскравими променями сонця розпускаються прекрасні квіти горицвіту, як символ вічної любові і вірності.

Квітка, що виростає із крові Адоніса, швидше за все повинна бути червоного кольору. У більшості однорічних горицвітів, порівняно невеликих рослин, квітки густого червоного кольору, дійсно схожі на краплі крові. Ось вони і удостоїлися гордого імені Адоніс. Наші горицвіти - багаторічні рослини. І нехай забарвлення віночка у них не криваво-червоне, всі вони, в розумінні ботаніків, родичі «квітки Адоніса».

Багаторічні види горицвіту - дуже давні рослини, які вперше виникли в південно-східній Азії ще до підняття гір Тибету і Гімалаїв, розвиваються дуже повільно. Термін життя їх подібний до терміну життя людини. У природі горицвіт зацвітає у віці від 10 до 20 років, а максимального розвитку досягає в 40-50 років.

СКУМПІЯ РАЙ-ДЕРЕВО (*Cotinus coggygria*, родина Фісташкові) складає підлісок в рідкісних соснових і дубових лісах скумпієвих, занесених до Зеленої книги України.

Забарвлені листки скумпії.

Сосна крейдова є незвичайно життєздатним і доволі довговічним видом. Вона успішно зростає в найбільш жорстоких умовах району розташування, де стабільно плодоносить і відновлюється. Серед сучасних дуже розріджених деревостанів віком 60-80 і більше років зустрічаються життєздатні старовікові екземпляри. Кількість видатних дерев у віці понад 100-150 років складає менше 700 екземплярів, але вони мають добрий стан і перспективи подальшого зростання. Це єдина в Україні популяція сосни крейдової.

Успішно зростаючи майже на чистій крейді, унікальні ліси із сосною крейдовою являють собою цінний генетичний фонд для відтворення корінних святогірських борів. В цих насадженнях закладено генетичний резерват Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького та виділено і внесено до Державного реєстру плюсові дерева, які можуть бути використані як насіннева база не тільки для відтворення борів Святогір'я, а й заліснення крейджаних крутосхилів півдня України. Необхідно відмітити, що насадження сосни крейдової з домішкою в складі ясена звичайного, дуба звичайного, клена польового, липи серцелистої є найбільш стійкими, довговічними й продуктивними.

В підліску крейджаних борів, крім глоду, шипшини, свидини криваво-червоної, бирючини, жостеру, частіше за всіх зустрічається ще одна реліктова рослина – декоративне деревце-чагарник скумпія (*Cotinus coggygria* Scop.), зростання якої на крейджаному субстраті й утворення ярусу визначили типологічну назву цих лісів: сухий скумпієвий субір, суха скумпієва судіброва і свіжа скумпієва судіброва. Наявність скумпії в крейджаних борах спочатку була загадковою для дослідників. В.І. Талієв вважав її залишком плантацій, створених ченцями Святогірського монастиря. Інші вчені відносили скумпію до числа реліктових чагарникових порід. Палеонтологічними розкопками поблизу н.п. Амвросіївки Донецької області встановлено, що скумпія росла на території України від палеоцену до четвертинного періоду. Ця рослина має багато назв: венеціанський сумах, сап'яновий лист, парикове, фарбувальне, шкіряне дерево. Відома вона і як рай-дерево, дивне, шевське дерево, жовтяник, клечало, а також святогірський лист. У праці «Царська вотчина в 17 столітті» говориться про завод, що виготовляв сап'ян – особливо дорогу шкіру, і для виготовлення та фарбування її використовували «святогірський лист», тобто скумпію. За «святогірським листом» приїжджали навіть купці із Дагестану. Восени листи скумпії набирають багряно-червоного кольору, і крейджані гори над Сіверським Дінцем покриваються неповторної краси убором...

Наземний трав'яний покрив майже цілком формується із степових рослин, що зростають і під соснами, настільки розрідженими, що вони не заважають їх росту, і на відкритих степових ділянках. Степова крейджана флора відрізняється різноманіттям і багатством своїх форм, які притаманні тільки цим оголенням. Тут на безплідному крейджаному ґрунті і лише на ньому тулиться безліч напівчагарників з дуже темним листям і більшою частиною з сильним запахом ефірних масел, що створює особливе повітря, якого немає внизу, біля річки – нагріте, сухе, повне запахів трав, які зростають саме на

КАРАГАНА КУЩОВА

(*Saragana frutex*, родина Бобові), або дереза – степова рослина, що зростає і на крейдянному субстраті, часто утворює густі великі зарості.

ХВИЛІ
КОВИЛОВОГО
МОРЯ

СОРОКОПУД-ЖУЛАН

(*Lanius collurio*, родина Сорокопудові) – типовий вид лісостепової зони. Мешканець світлих лісів з чагарником, лісосмуг, садів, річкових заплав тощо. Улюбленим місцем гніздування йому слугують зарості терену, через що цей вид називають також терновим сорокопудом. Гніздо влаштовує на висоті приблизно 2 м серед густих гілок. В кладці зазвичай 5-6 яєць. Перелітний птах, що ніколи не утворює скупчень. Полює на комах та дрібних хребетних, видивляючись їх з вершини якогось куща. Як і інші види сорокопудів, запасає здобич, наколюючи її на шипи терену або глоду.

СИВОРАКША (*Coracias garrulus*, родина Ракшеві) – птах рідкісного для зони помірного клімату яскравого забарвлення. Це не дивно, що абсолютна більшість птахів, які відносяться до ряду ракшеподібних: бджолоїдки, рибалочки, момоти, тоді, птахи-носороги тощо, живуть в тропіках або субтропіках. Лише три види розповсюдилися далеко на північ. До 80-х років минулого сторіччя сиворакша була звичайною мешканкою на всій території України, зараз зустрічається лише на півдні. В крейдяних обривах на території НПП «Святі Гори» та в околицях гніздяться одиничні пари.

КОНОПЛЯНКА

(*Carduelis cannabina*, родина В'юркові) вважається одним з найкращих співунів в родині. Пісня складна й мелодійна, складається з різноманітних, головним чином, дзюркотливих трелей, щебетань, свистів, трісків, що йдуть один за одним без визначеного порядку, уривками по кілька секунд. Самці ніколи не співають поодиноці, обов'язково на невеликій відстані (не більше 50 метрів) підспівують декілька птахів. Коноплянка – птах колективний, тому весь час, за винятком періоду гніздування, тримається в зграях, зазвичай разом з іншими птахами родини в'юркових. Мешканець узлісь та чагарникових заростів, але в наших умовах найчастіше зустрічається в культурному ландшафті. Густих суцільних лісів уникає. Гнізда влаштовує в чагарниках та на невисоких окремих деревах, на висоті 1-3 м. В кладці від 3 до 7 яєць, найчастіше 5. Коноплянка вважається перелітним птахом, але в степовій зоні більшість птахів залишається, збираючись в зграйки до кілька сотень особин, і концентрується на полях та пасовищах, живлячись насінням бур'янів.

ГРОМОВИК ДОНСЬКИЙ

(*Onosma tanaitica*, родина Шорстколисті) – причорноморський ендемік, що росте в парку на кам'янистих відслоненнях, на Донецькому кряжі проходить південно-західна межа його ареалу.

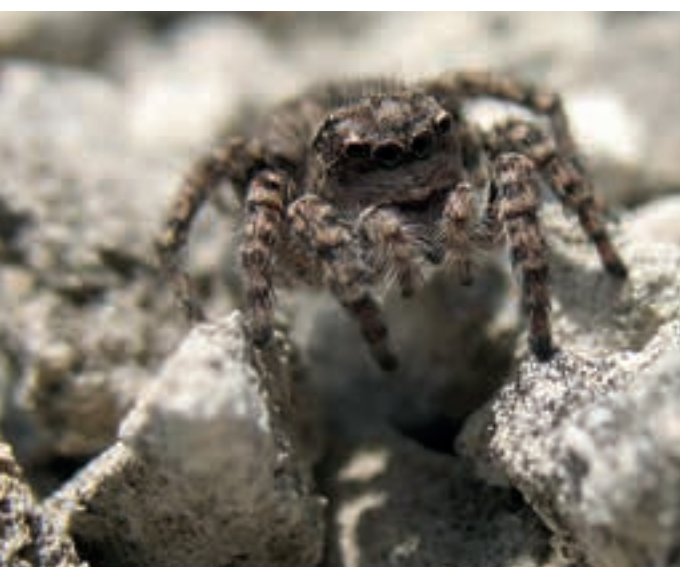

НА КРУТИХ
СХИЛАХ
ПОСТІЙНО
УТВОРЮЮТЬСЯ
НОВІ КРЕЙДЯНІ
ОСИПИ
ТА ОБРИВИ

ДОЗРІЛІ
ПЛОДИ
ШИПШИНИ

ПАВУК-СКАКУН (родина Salticidae). Всі скакуни, а їх в світі понад 5800 видів, неперевершені мисливці. Вони не ловлять здобич сіткою, а наздоганяють її в стрибку, перед цим приклеївши до субстрату страхувальну павутинку. Довжина такого стрибка може у 70-80 разів перевищувати розміри самого павука. У них феноменальний зір, який забезпечують вісім добре помітних очей, чотири знаходяться у верхній частині «лиця», два маленьких ока поблизу ротового апарату і ще два на задніх кутах голови. Сектор огляду сягає 360 градусів.

МІДЯНКА ЗВИЧАЙНА (*Coronella austriaca*, родина Полозові або Вужеві) – ця неотруйна змія досить близька родичка всім відомого звичайного вужа, але людські чутки зробили з неї чи не найотрутнішу істоту. Мідянок, як і багатьох інших невідомих змій, знищують про всяк випадок, що вже привело її на сторінки Червоної книги України. Характерною рисою мідянки є яскраво-мідний колір її черева, що пояснює назву, та темні смуги через очі. Дуже рідко зустрічаються екземпляри з тьмяно-мідним забарвленням спинної сторони тіла, а також світло-сірих, бежевих, глинистих тонів.

An aerial photograph of a forest landscape. A prominent white, rocky outcrop or cliff face runs vertically through the center-right of the image. The surrounding forest is dense, with trees showing various shades of green, yellow, and orange, suggesting an autumn setting. In the bottom-left corner, a dark, narrow stream or river is visible. A semi-transparent circular graphic is overlaid in the upper-left quadrant, containing text.

СТРІМКИ
КРЕЙДЯНІ
КРУЧІ

БОРИВІТЕР ЗВИЧАЙНИЙ (*Falco tinnunculus*, родина Соколові) отримав українську назву за звичку подовгу ширяти в повітрі на одному місці, тримаючись проти вітру, або зависати, тріпочучи крилами. Полюючи, може також виглядати жертву з високого місця: скель, стовпів, дротів ЛЕМ тощо. На відміну від більшості соколів, боривітри живляться здобиччю, яку ловлять на поверхні землі. Зазвичай це великі комахи – жуки, кобилки, коники; ящірки, дрібні гризуни та молоді пташки. Добуває корм на відкритих ділянках, зазвичай поодинокі, але іноді збирається декілька птахів разом там, де здобичі багато. Гнізда влаштовує у норах обривів, нішах стін висотних будівель або займає чужі гнізда на деревах. При зайнятті гнізд буває б'ється з іншими претендентами. Старі птахи намагаються зайняти своє торішнє гніздо. Молоді птахи гніздяться поблизу місць, де вони вивелись. Повну кладку з 4–6 іржасто-рудих яєць насиджують обидва птахи протягом 27–28 діб. Самку, що насиджує, годує самець, викликаючи її криком. Під час, коли самка їсть недалеко від гнізда, самець насиджує кладку. Пташенята вилуплюються по черзі, старші можуть значно перевершувати розміром молодших, тому ростуть з різною швидкістю і покидають гніздо в різні строки. В середньому перебувають вони в гнізді 4–5 тижнів. Потім молоді слідує всюди за батьками, випрошуючи їжу, поступово роблять спроби полювати. Боривітер звичайний вважається одним із найбільш корисних для сільського господарства видів птахів за те, що знищує безліч гризунів, значно більше, ніж може з'їсти.

БОГОМОЛ ЗВИЧАЙНИЙ

(*Mantis religiosa*,
родина Богомолів) –
майже ніколи не залишає
трав'яних та чагарнико-
вих заростей. На відкрито-
му місці він ризикує стати
здобиччю шпака
або сорокопуда.

**ВУСАЧ-КОРЕНЕЇД
ХЛІБНИЙ**

(*Dorcadion carinatum*,
родина Вусачів)
представник групи
герпетобіонтів, які
втратили здібність
літати. Усе їх життя
пов'язане з верхнім
шаром ґрунту.
Живляться молодими
пагонами та листям
злаків.

крейді і всі по-своєму тонко або сильно пахнуть. Серед чисто степових видів такі як шавлія поникла, карагана кущова та різні ковили, що колишуться від щонайменшого подиху, руху повітря. І хвили ковили раптом здаються хвилями часу, що котяться з глибокої доісторичної древності.

Рослинність крейдяних оголень, що формувалася протягом кількох геологічних періодів, містить в собі збережених від льодовикової епохи представників флор «знижених Альп» і «гісопової флори». «Знижені альпійці» мають життєву форму, характерну для високогірних рослин альпійського та субальпійського поясів. У багатьох з них є близькі родичі в горах Європи й Азії, а в межах свого ареалу вони поширені переривчасто, що також свідчить про їх реліктовість. З числа «знижених альпійців» в долині Сіверського Дінця зростають шоломниця крейдяна (*Scutellaria cretica* Juz.), осока низька (*Carex humilis* Leyss.), солодушка великоквіткова (*Hedysarum grandiflorum* Pall.), сонцецвіт крейдолюбивий (*Helianthemum cretophyllum* Klok. et Dobroc.). Види «гісопової флори», що просунулися в долину Сіверського Дінця із посушливих областей Субсередземномор'я, представлені набагато ширше. Багато з них відіграють помітну роль в утворенні рослинних угруповань на крейдяних схилах, сухий ґрунт яких сильно нагрівається і відбиває промені сонця, що якомога краще сприяє розвитку цього біологічного типу сухих і теплих степів. Разом з гісопом крейдяним (*Hyssopus cretaceus* Dub.) до складу гісопників входять ендемічні види: полин суцільнобілий (*Artemisia hololeuca* M.B.), дрік донський (*Genista tanaitica* P. Smirn.), ранник крейдяний (*Scrophularia cretacea* Fisch.), левкой крихкий (*Matthiola fragrans* Bunge), келерія Талієва (*Koeleria talijevii* Lavr.), чебрець крейдяний (*Thymus cretaceus* Klok. et Schost.), дворятник крейдяний (*Diplotaxis cretacea* Kotov). В рослинних асоціаціях, зростаючих на крейді, поширені такі кретофіли, як сиренія Талієва (*Syrenia talijevii* Klok.), громовик донський (*Onosma tanaitica* Klok.), полин донський (*Artemisia tanaitica* Klokov), астрагал білостеблій (*Astragalus albicaulis* DC.), китяки крейдяні (*Polygala cretacea* Kotov), пирій ковилolistий (*Elytrigia stipifolia* (Czern. ex Nevski) Nevski), різні види ковили й інші представники. Більшість видів крейдяної флори занесені до Червоної книги України, деякі у Європейський червоний список, а скump'єві ліси й багато степових асоціацій – в Зелену книгу України.

Травень – період цвітіння багатьох типових крейдовиків, коли схили перетворюються в різнобарвний килим, на якому переважають жовтий, рожевий та білий кольори. Жовтий створюють льон український, що іноді вкриває степ суцільними жовтими плямами, зрідка горицвіти весняний та волзький, чиї блискучі квіти спляхують на сонці ще в середині квітня, сонцецвіти крейдолюбивий та звичайний, чиї пагони з багатьма одноденними квітками, що розпускаються по черзі і тому створюють враження постійно квітучих, стелються поміж іншими рослинами. Різні відтінки жовтого створюють перстач Шура, чиї пагони щільно притиснуті до землі, молочай Сегієра та дрік донський.

Рожеві плями на загальному фоні в період масового цвітіння разом із чабрецем крейдяним утворюють китки крейдяні та волошка Маршалла – її досить великі ніжно-рожеві кошики разом із сріблясто-сірим опушеним листям у вигляді розетки лежать прямо на чистій крейді. Білого або майже білого кольору в цей природний барвистий килим додають солодушка великоквіткова, громовик донський, шоломниця крейдяна, самосил білоповстистий, маренка сіроплода, що утворюють численні плями, посилюючи яскравість забарвлення крейдяного степу.

Площа крейдяних відслонень: скель, обривів, осипів дуже мала, тому специфічний тваринний світ тут складається з нечисленних видів безхребетних – павуків, ківсяків, комах, які екологічно зв'язані зі зростаючими лише тут рослинами або з наявністю в субстраті великої кількості порожнеч, нір, печер тощо. Останній фактор приваблює також низка видів птахів – склерофілів за типом гніздування, які влаштовують гнізда на вертикальних елементах рельєфу. Так, у нішах на крутих схилах виводять пташенят пугачі, даний біотоп приваблює цих дуже обережних істот відсутністю непокоєння з боку людини. Тільки в норах крейдяних обривів в окремі роки гніздиться степовий боривітер, зникаючий вид фауни України. Найбільш великі скелі займають колоніальні поселення серпокрильців чорних, в містах вони заселяють багатоповерхові будинки, зовні, зрозуміло. Головним чином, тут знаходять зручні нори хатні сичі, бджолоїдки, сиворакші (останні стали також дуже рідкісними у наших краях). А також широко розповсюджені шпаки, польові горобці, звичайні кам'янки тощо.

Окремо треба згадати кажанів. Майже всі види вітчизняної фауни відносяться до рідкісних та зникаючих, їх легше побачити на сторінках Червоної книги, ніж у природі. Вночі над Сіверським Дінцем, над озерами і луками полюють на комах щонайменше 5 видів нічних, 4 види нетопирів, лилик двоколірний, вухань бурий, кажан пізній, - всі вони вдень, а деякі на зимівлю можуть ховатися у печерах, тріщинах скель, норах крейдяних відслонень.

**СОЛОДУШКА
ВЕЛИКОКВІТКОВА**

(*Hedysarum grandiflorum*, родина Бобові). Ростає солодушка на степових ділянках, що формуються над крейдовими відкладеннями. Цвіте від травня до липня. Як і більшість елементів крейдової флори, солодушка – рідкісна рослина, охороняється на регіональному рівні. Назва цієї рослини пояснюється її спорідненістю із солодкою. Але найпомітнішою і найвпізнаванішою частиною цієї рослини є не плоди, а суцвіття – величезні, кремово-білі, як у «білої акації», і такі ж запашні. Серед крейдового степу вони просто вражають уяву мандрівника.

ЛЬОН УКРАЇНСЬКИЙ

(*Linum usraïnicum*, родина Льонові) кальцефіл, воліє до крейдового субстрату і зростає як на оголеннях щільної корінної товщі крейди, так і на рухомих осипах і пухких ґрунтах. На території України цей донецько-донський ендемік поширений тільки в басейні Сіверського Дінця і його приток.

ВОЛОШКА СХІДНА

(*Centaurea orientalis*, родина Айстрові)

ШАВЛІЯ ПОНИКЛА

(*Salvia nutans*, родина Губоцвіті) –
степова рослина, яка воліє
до кам'янистих ґрунтів.

МАК СУМНІВНИЙ

(*Papaver dubium*, родина Макові)

РОМАН НАПІВКРАСИЛЬНИЙ

(*Anthemis subtinctoria*,
родина Айстрові).

Назва цього виду вказує на те,
що раніше з квіток роману отримували
жовту фарбу, що використовувалася
для забарвлення тканини.
На території парку росте у степах, на
схилах, крейдових відслоненнях.

Ніжні, витончені квітки **ВІТРЯНИЦІ ЛІСОВОЇ** (*Anemone sylvestris*, родина Жовтецеві) в парку можна зустріти тільки на відкритих ділянках з крейдяними ґрунтами: на узліссях, галявинах, в степах.

ЕСПАРЦЕТ ДОНСЬКИЙ

(*Onobrychis tanaitica*, родина Бобові) – доволі рідкісна рослина, бо зустрічається поодинокі і нечасто.

ВІХАЛКА ГІЛЛЯСТА (*Anthericum ramosum*, родина Лілійні), або «дика лілія», волоті якої мають безліч білосніжних пониклих квіток, часто утворює асоціації на відкритих схилах.

ВОЛОШКА МАРШАЛЛА

(*Centaurea marschalliana*, родина Айстрові) є типовою крейдяною рослиною. Її стебла, повністю вкриті сіро-білою повстю, лежать на ґрунті, і здається, що рожеві квітки ростуть прямо із землі.

ДРІК ДОНСЬКИЙ

(*Genista tanaitica*, родина Бобові) – донецько-донський ендемік і в Україні зростає на крейдяних схилах тільки по Сіверському Дінцю та його притокам в Луганській і Донецькій областях. Вид занесений в Європейський червоний список.

У період плодоношення плодоніжки у **СКУМПІІ** сильно подовжуються і покриваються довгими червоними або білими волосками, завдяки чому волоті стають пухнастими і дуже декоративними. Тому здається, ніби рослина надягла якусь незвичайну перуку або вкрилася сизувато-рожево-червоною хмарою. Звідси ще два імені скумпії - парикове і димне дерево, - присутні в мовах багатьох народів. Цей вічнозелений напівкущик на території парку зростає тільки на крейдяних відшаруваннях в долині Сіверського Дінця.

СОНЦЕЦВІТ КРЕЙДОЛЮБВИЙ
(*Helianthemum cretophilum*, родина Чистові) занесений до Червоної книги України. Цей вічнозелений напівкущик на території парку зростає тільки на крейдяних відшаруваннях в долині Сіверського Дінця.

ШОЛОМНИЦЯ КРЕЙДОВА (*Scutellaria cretica*, родина Губоцвіті) – рідкісний ендемічний вид, поширений на крейдяних оголеннях в басейні Сіверського Дінця та його приток

ЛОМИНІС ЦІЛОЛИСТИЙ (*Clematis integrifolia*, родина Жовтецеві). Назва цієї рослини пов'язана з тим, що деякі представники цього роду видають подразливий запах, від якого свербить у носі. Видова назва «цілолистий» вказує на особливість цієї рослини, яка, на відміну від інших ломиносів, має нерозсічені листки. Плоди–багатогорішки цього третинного релікту мають довгі пірчисто-опушені носики, із-за чого схожі на голівки із курчавими зачісками.

ЛЬОН ВОЛОСИСТИЙ (*Linum hirsutum*, родина Льонові)

РАННИК КРЕЙДОВИЙ

(*Scrophularia cretacea*,
родина Ранникові)
становить наукову
цінність як рідкісна
та реліктова
рослина з невеликим
за площею ареалом.
Ця рослина зростає
виключно на вапнякових
та крейдяних ґрунтах і
здатна утворювати пі-
онерні угруповання на
новоутворених відсло-
неннях, пухких крейдяних
відкладеннях, незакріп-
лених осипищах, де нерідко
домінує в травостої. При
подальшому задернінні
схилів поступово зникає.

СТЕП
НА
КРЕЙДІ

ЗВІРОБІЙ СТРУНКІЙ
(*Hypericum elegans*, родина Звіробійні)

На крутих північних схилах завжди волого і прохолодно.

ДИВИНА ФІОЛЕТОВА (*Verbascum phoeniceum*, родина Ранникові). Ця степова рослина цвіте з другої половини травня і до липня. Одна рослина цвіте 10-15 днів. Пелюстки розкриваються вранці й надвечір. Лише в похмуру погоду квітки розкриті весь день. На нижній, найбільшій, пелюстці часто, ніби роса, блищать крапельки рідини - нектар. Міцне, розгалужене кореневище проникає в ґрунт більш як на 1 м. Стебло з'являється тільки через кілька років після початку розвитку рослини, а до того цей багаторічник перебуває в стадії розетки.

Глава IV

ПРИСТЕПОВІ БОРИ

ЗАЛИШКИ
СТЕПОВОЇ
РОСЛИННОСТІ
ЯК І РАНІШЕ ПАНУ-
ЮТЬ НА ВІДКРИТИХ
ДІЛЯНКАХ ПОМІЖ
ДЕРЕВАМИ СОСНИ

«...когда я слышу, как шумит мой молодой лес, посаженный вот этими руками, я сознаю, что климат немножко и в моей власти, и что если через тысячу лет человек будет счастлив, то в этом немножко буду виноват и я...»

А.П. Чехов, 1889

**ПИЛЯКИ
СОСНИ
ЗВИЧАЙНОЇ**
після цвітіння

Збілосніжних крейдяних скель очам відкривається незвичайна картина: внизу, глибоко під горою, тихо плине Донець, а за ним – широке зелене море лісу, рівне, спокійне, кінець якого ховається за обрієм. Серед нього великі простори займають ліси із сосни звичайної, яка тут зростає вже не на крейдяних, а переважно на піщаних ґрунтах. Ці пристепові бори розкинулись в основному по першій надзаплавній терасі лівобережжя Сіверського Дінця (недарма її називають боровою терасою або ареною). В національному парку ліси з переважанням сосни звичайною найбільш поширені.

Архівні дані свідчать про те, що пристепові бори в Придінців'ї мають древнє походження і в минулому займали великі території. Перші повідомлення про них, пов'язані з набігами кримських татар, відносяться до 1571 та 1681 років. Дані про соснові ліси є в відомостях експедиції Гюльденштедта (1774 р.), «Топографічного опису Харківського намісництва» (1788 р.), «Військово-статистичного огляду Харківської губернії» (1850 р.), «Історико-статистичного опису Харківської єпархії» (1858 р.) та в інших джерелах. М.А.Цветков (1957 р.) згадує пристепові бори у зв'язку із соляними промислами в Торі (таку назву в XVII ст. мало місто Слов'янськ). Він відзначав, що дрова для виварювання солі заготовляли в лісах біля Дінця, у селища Ямпіль, що на річці Жеребець, трохи вище її впадіння в Донець. Це були природні бори Ямпільського та Лиманського лісництв.

З кінця XVIII та в XIX столітті відбувалося масове вирубування пристепових борів. Відомий такий історичний факт: в 1889 році два лісовласники Ізюмського повіту, в який входили і околиці Святогірського монастиря, продали на зруб одночасно 1000 десятин лісу. Після масштабних рубок на місці природних сосняків утворилися псамофітні (піщані) степи, де паслися отари овець. Як ми вже описували, зі знищенням лісів піски, які тисячоліттями покоїлися під природною рослинністю, оголилися й при найменшому подуві вітру стали пересуватися з місця на місце, засипаючи водою, родючі ґрунти, навіть населені пункти.

Дикий кабан мешкає у всіх типах лісу національного парку і широко кочує в його околицях.

Багато пристепових борів було ушкоджено та знищено в минулому столітті під час двох війн та при відбудові Донбасу в післявоєнні часи. Все це призвело до виснаження, всихання соснових лісів і остепніння лісових площ, кардинально змінився гідрорежим сосняків і погіршилися умови для відновлення сосни.

Проте ще в минулому столітті можна було спостерігати залишки колишніх могутніх природних пристепових борів. За даними М.М. Дрюченко (1953 р.) в 1927 році в святогірських лісах були фрагменти природних соснових лісів віком 140-180 років з наявністю представників флори, властивої борах лісової зони – плауна, веснівки, грушанки, перстачу лісового тощо. В 1957 році в Святогірському лісництві була зрубана найстаріша ділянка лісу, де дерева сосни мали вік 120-150 років і діаметр від 100 до 150 см. Співробітниками НПП «Святі Гори» в 2000 році обстежені і вивчені залишки острівних природних сосняків віком 160 років в колишньому заказнику «Соснові насадження» в Святогірську, де вік окремих дерев сосни звичайної сягає 200 років. Незначні площі сосни самосійного походження віком 90-120 років доволі часто зустрічаються в штучних пристепових борах і в нинішній період. В свіжих та вологих борах присутній також молодий самосів останніх років.

Типологічно сосняки поділяються на чисті соснові ліси – бори й дубово-соснові ліси – субори. Природне відновлення сосни в Придонецьких борах залежить від вологості ґрунту і прив'язано, в основному, до лощин, знижень в борах та суборах з вологістю від свіжого до сирого. Надійний підріст відзначається тільки в свіжих суборах, а в сухих борах він зовсім відсутній. Сприяння природному відновленню в цьому типі лісу не дає позитивних результатів, бо самосів сосни гине від посухи, перегрівання та конкуренції з трав'янистою рослинністю. Тому найбільш ефективним способом відновлення пристепових борів є створення лісових культур.

Початок штучного лісорозведення на пісках у зоні пристепових борів ставиться до 1804 року, коли І.Я. Данилевський (дід відомого письменника Г.П. Данилевського) приступив до заліснення сипучих пісків по Сіверському Дінцю біля с. Пришиб Харківської губернії, в яку входила північна частина нинішньої Донецької області. За 15 років тут створено 1000 десятин соснових лісових культур. В часи, коли повсюдно винищували ліси, це був сміливий крок, бо лісорозведення на такій великій площі вважалось необачним явищем. А в 1854 році відомий ботанік В.М. Черняєв «мав задоволення бачити вже більше 1000 десятин прекрасного соснового лісу й бути в будинку, побудованому дітьми з лісу, що за піввіку посіяний батьком їх». Данилевський І.Я. за клопотанням губернатора І.І. Бахтіна був нагороджений орденом Святого Володимира. За даними М.М. Дрюченко в 1937 році дерева в 135-річному насадженні мали висоту 29 м і діаметр 40 см. На жаль, це насадження було знищено в 1942-43 роках під час окупації. Але факт його створення ще 200 років тому доказав можливість успішного степового лісорозведення.

ОБШИРНІ ШТУЧНІ
СОСНОВІ ЛІСИ
РОЗТАШОВАНІ
НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ
СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ

Рівні ряди дерев сосни в штучних насадженнях можна розглядіти і через багато років після посадки.

ДЯТЕЛ ЗВИЧАЙНИЙ
(*Dendrocopos major*, родина Дятлові) –
найбільш численний представник групи
на всій території парку.

Дуже фотогенічний яскравий **МУХОМОР ЧЕРВОНИЙ**
завжди приваблює погляд.

ЇЖАК БІЛОЧЕРЕВИЙ
(*Erinaceus concolor*, ряд Комахоїдні)

В СПРИЯТЛИВИХ
УМОВАХ МОЖЛИВЕ
НАСІННЕВЕ
ПРИРОДНЕ
ВІДНОВЛЕННЯ
СОСНИ
ЗВИЧАЙНОЇ

ЛИСЕНЯ, щеня **ЛИСИЦІ ЗВИЧАЙНОЇ** (*Vulpes vulpes*, родина Вовчі або Псові) – одного з найбільш відомих видів диких тварин, улюбленої героїні народних казок, байок, дитячих віршів тощо. Дійсно, ця тварина, завдяки високій чисельності та пристосованості до життя поруч з людиною, найчастіше за інших потрапляє на очі. Іноді буває досить пройтися полем, здійснити похід за грибами, увечері посидіти на пеньку десь на узліссі, щоби зустріти руду кумушку. До того ж, вона дуже допитлива - обов'язково перевірить маршрут людини по лісі, огляне кожний кинутий папірець. Лисиця здатна на каркаломні трюки, щоби влізти до курятника або піти від переслідувачів, у неї багато прийомів заплутати слід. Колись мисливці помітили, що тварина ховалася від собак високо на дереві у гнізді сороки.

Дуже обережно поводить звір близько виводкової нори. Якщо поруч почує слід людини, відразу перене-се лисенят до іншої нори, вона завжди відриває декілька нір, про всяк випадок. Спектр живлення лисиці включає понад 400 видів тварин, а також горіхи, ягоди, насіння, корінці тощо. І, звичайно, харчові відходи та падаль. Лисиця-мати сама годує і виховує потомство, крім їжі зі смітників, вона обов'язково приносить дітям іграшки – зазвичай, яскраві вироби з пластмаси, то якийсь черевик, а то мочалку.

ІНОДІ ПРИРОДА
НАДАЄ ХИМЕРНІ
ФОРМИ СВОЇМ
ТВОРІННЯМ

МАСЛЮК ЗВИЧАЙНИЙ свою назву отримав через маслянисту, слизьку на дотик шапку, що є характерною ознакою більшості видів маслюків.

БІЛИЙ ГРИБ, або **БОРОВИК** – найкращий з відомих їстівних грибів, царський гриб. Він зростає всюди, де є ліси, і слугує їжею для багатьох тварин: білок, мишей, кабанів, козуль та інших.

Плодове тіло **ДОЩОВИКА ЇСТІВНОГО** здатне виростати після дощу до 30 мм за добу. Тому побутує вислів: «Ростуть немов гриби». В сприятливі роки дуже масовий їстівний гриб.

Лісокультурна справа в пристепових борах на Донеччині почалася з 1849 року. В ній виділені кілька періодів, які різняться способом посадки сосни, агротехнікою і, відповідно, успішністю приживлюваності та станом створених лісів. Із дореволюційних посадок найкращі соснові культури створені в період 1895-1917 років в Ямпільському, Лиманському та Олександрівському (нині Святогірському) лісництвах. З них збереглися близько 300 га насаджень, але в основному вони були вирубані у післявоєнний період на відновлення Донбасу. Найважчим був період з 1937 по 1948 рік, коли у зв'язку з війною та труднощами відбудовного періоду посадка сосни та догляд за нею велись майже повністю вручну. Однак в цей час у Придонецьких пристепових борах на Донеччині було створено чимало зразків вдалих лісових культур сосни. Гарні ліси були закладені з 1960 по 1979 рік на базі зростаючого технічного оснащення і використання нових положень агротехніки. В даний час рослинність лівобережжя почала набувати своєї первинної подоби.

Район розміщення пристепових борів характеризується високою сухістю повітря і ґрунту, недостатньою кількістю опадів. Пануючі тут вітри, весняні суховії, розчленованість рельєфу, бідність сухих борових ґрунтів обумовлюють несприятливі умови для існування соснових лісів і лісовідтворення в них. Тому насадження, створені в результаті важкої багаторічної праці лісівників на десятках тисяч гектарів, із впевненістю можна назвати пам'ятником степовому лісорозведенню.

Пристепові бори мають певні флористичні особливості, які відрізняють їх від борів інших регіонів України. У флористичному відношенні в аренних соснових лісах менше частка бореальних (північних, поширених в зоні хвойних лісів) видів і збільшена роль степових, серед яких рокитник руський, житняк гребінчастий, келерія піскова, тонконоги вузьколистий та бульбистий, ковила пірчаста, чебрець Палласів, костриці та інші. Під час цвітіння рокитника, сосняки розцвічені його рясними золотисто-жовтими квітками. Навесні незабаром після сходу снігового покриву цвіте сон-трава. Його великі дзвоникovidні лілово-рожеві квітки є окрасою соснових лісів. На добре освітлених місцях, частіше за все вздовж доріг та на узліссях, невеликими куртинками та поодиноці зростають півники борові, дуже рідкісна «червонокнижна» рослина. В Донецькій області вона поширена лише вздовж Сіверського Дінця і знаходиться під загрозою зникнення.

В національному парку «Святі Гори» соснові насадження зростають переважно в умовах свіжого бору. Більшість рослинних угруповань борів формується на потужних піщаних відкладеннях в умовах глибокого залягання ґрунтових вод і добре пристосовані до нерівномірного зволоження, яке може різко мінятися. Типовим домінантом трав'яного покриву під пологом сосни є куничник наземний. Завжди можна зустріти золотушник звичайний, щавель горобиний, нечуйвітер волохатенький, гірчак чагарниковий, пижмо звичайне, осоки приземкувата та колхідська, цмін пісковий,

ПРИРОДНИЙ
ПРИСТЕПОВИЙ
БІР

СОСНОВИЙ
ЛІС У
ЗИМОВОМУ
ВБРАННІ

БІЛКА ЗВИЧАЙНА, або вивірка (*Sciurus vulgaris*, ряд Гризуни) – одна з найвідоміших тварин, до якої багато людей ставляться із симпатією. Чисельність її залежить від наявності кормів. Наприкінці ХХ ст. вид майже зник в басейні Сіверського Дінця. Починаючи з 2006 року, поступово відновлює свою чисельність. Ведуть активний денний спосіб життя. Дні проводять у пошуках їжі, яку або з'їдають одразу, або ховають, роблячи запаси на зиму. Меню білок складається в основному із соснового насіння, а також з квітів, молодих пагонів, горіхів, плодів шипшини і грибів, які тримають передніми лапками під час харчування. Білки, що живуть поруч з людиною, беруть їжу, яку їм приносять люди, проте їхні лісові родичі прагнуть уникати людей.

ПЛОДИ ГЛОДУ (р. *Crataegus*) прикрашають зимовий ліс і служать об'єктом живлення тварин

ПОВЗИК (*Sitta europaea*, ряд Горобцеподібні) – типовий мешканець лісів, єдиний птах, який здатний рухатись по стовбуру донизу головою.

ЗИМОВИЙ ОПЕНЬОК можна знайти на стовбурах листяних дерев в колках серед соснового лісу, а також понад річками та озерами. Невеликий мороз йому не страшний.

ДЯТЕЛ СЕРЕДНІЙ
(*Dendrocopos medius*, родина Дятлові)
зазвичай мешкає в дібровах
Серед соснового лісу населяє листяні колки.

Юний КОСТОГРИЗ

(*Coccothraustes coccothraustes*, родина В'юркові)
щойно залишив родинне гніздо. Але ще декілька днів
батьки будуть підгодовувати нащадків, поки вони
навчаться здобувати їжу.

КРУТИГОЛОВКА

(*Jynx torquilla*, родина Дятлові) –
єдиний перелітний птах в родині.

ОДУД (*Урира ероps*, ряд Одудоподібні) виводить
потомство в глибоких норах під коренями дерев, у
стінках обривів тощо. При небезпеці пташенята оду-
да здібні виділяти смердючий секрет, як це роблять
тхір або скунси, і прикидатись мертвими. Головними
об'єктами живлення одудів є шкідники сільського та
лісового господарства – капустянки, личинки та ля-
лечки хрущів, кобилки, слимаки та інші.

ГОРИХВІСТКА ЗВИЧАЙНА (*Phoenicurus phoenicurus*, родина Мухоловкові) один з найкрасивіших птахів. Її назва говорить про яскраво забарвлений хвіст, який наче „горить», бо пір'я хвоста має вогняний колір. Розкішно забарвленим оперенням може похвалитися лише самець, у самки наряд бідніший. Серед улюблених місць проживання горихвістки – сади та ліси, де є багато старих дуплястих дерев. Ці комахоїдні птахи приносять велику користь, позбавляючи сади від різноманітних комах-шкідників: жуків-коваликів, клопів, гусениць, листоїдів і комарів.

СПІВОЧИЙ ДРІЗД

(*Turdus philomelos*, родина Мухоловкові) конкурує в співі із соловейком.

СІРА МУХОЛОВКА

(*Muscicapa striata*, родина Мухоловкові)

Гніздо **СПІВОЧОГО ДРОЗДА** із пташенятами

ГОРІХІВКА (*Nucifraga caryocatactes*, родина Воронові) – типовий птах лісової зони, переважно гірських хвойних лісів і тайги. Для жителів степової зони він скоріше нагадує шпака-переростка. Зазвичай веде осілий спосіб життя, живиться горіхами ліщини, кедру, насінням ялини, всілякими ягодами, здійснюючи недалекі кочівлі в пошуках кормів, але в неврожайні роки здатний на далекі міграції за межі гніздового ареалу. За двадцять років існування національного парку «Святі Гори» горіхівки двічі з'являлися у його межах, восени 2008 та 2012 років. Такий факт зафіксувала камера одного з авторів даної книги.

Самець **МУХОЛОВКИ БІЛОШИЙОЇ** (*Ficedula albicollis*, родина Мухоловкові) завжди тримається поблизу дупла, охороняючи гніздову ділянку від конкурентів.

СОЙКА (*Garrulus glandarius*, родина Воронові) – найгаласливіший і сварливий птах в лісах Придінців'я.

Самка **МУХОЛОВКИ БІЛОШИЙОЇ** (*Ficedula albicollis*, родина Мухоловкові) – одного з видів-домінантів у всіх типах лісу.

ЗОЛОТОМУШКА ЖОВТОЧУБА
(*Regulus regulus*, ряд Горобцеподібні)

ВІВЧАРИК ЖОВТОБРОВИЙ
(*Phylloscopus sibilatrix*, родина Кропив'янкові)

ПІДКОРИШНИК ЗВИЧАЙНИЙ

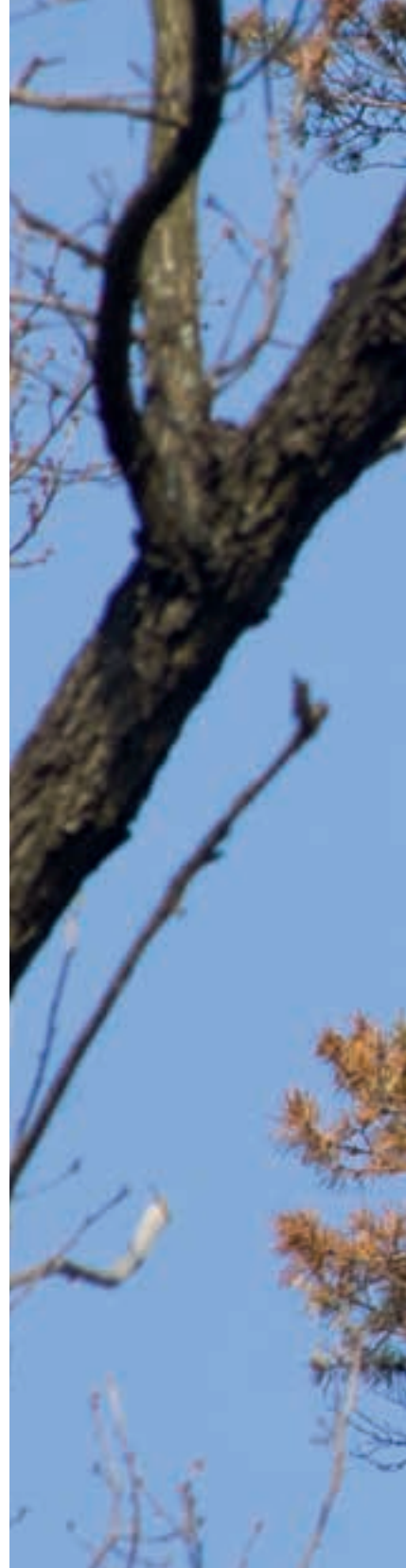
(*Certhia familiaris*, ряд Горобцеподібні).
Ці птахи зазвичай тримаються парами,
чим і пояснюється латинська назва виду.

ВІВСЯНКА ЗВИЧАЙНА

(*Emberiza citrinella*, ряд Горобцеподібні)

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ (*Haliaeetus albicilla*, родина Яструбові) – один з найбільших хижих птахів у фауні Європи, його вага досягає 6 кг, а розмах крил – 2,5 м. В басейні Сіверського Дінця гніздиться на ділянках із старими деревами поблизу заплави та на схилах великих балок, де є зручні підльоти до крон. Гнізда орланів-білохвостів являють собою масивні споруди, побудовані з гілок дерев. Лоток влаштовується з тонших гілок і вистилається сухою травою. Гнізда можуть досягати 175-180 см діаметром та до 1-3 м висотою, такі будівлі використовуються протягом багатьох років.

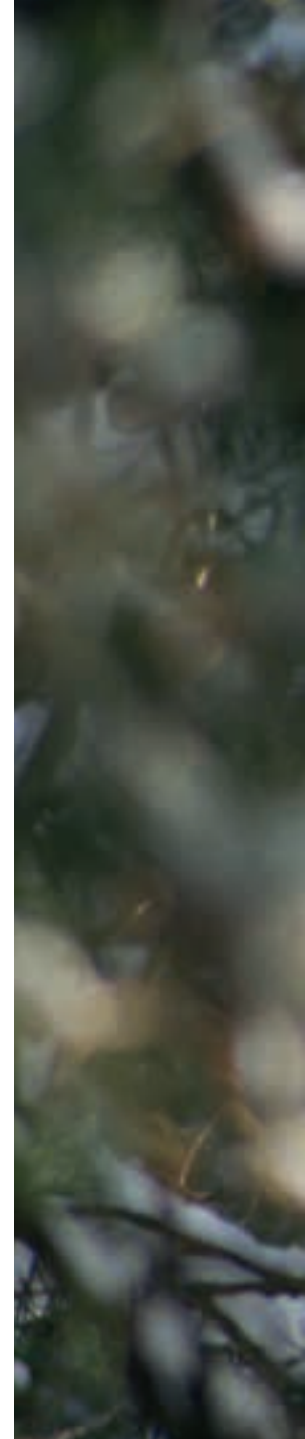
Орлани – моногами, дорослі птахи протягом усього року тримаються парою. Токування білохвостів починається вже з середини грудня, досягаючи піку перед відкладанням яєць в березні. Шлюбна поведінка включає повітряні демонстрації. Один птах або пара високо кружляють над гніздовою територією на висоті 60 –100 м, рідше до 200 м і вище. Нерідко під час таких кружлянь спостерігаються повітряні ігри пари, а також сутички із сусідніми парами. Розміри яєць, яких буває від одного до трьох: довжина 69-80, а ширина 53–63 мм; вага 130-150 г. Інкубація яєць триває 38 діб, молоді становляться на крило у віці близько двох місяців, наприкінці червня. Ще близько двох місяців батьки їх підгодовують, восени весь виводок може якийсь час кочувати разом, але молоді більш охоче здійснюють дальні міграції. Пари дорослих за умовою наявності кормів тримаються поблизу території гніздування, періодично відвідуючи гніздо та починаючи вже з грудня, його підправлять.

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ біля гнізда.

Пташеня **СОВИ СИРОЇ** (*Strix aluco*, родина Совові) – типового мешканця старих листяних лісів Придінців'я. Видова назва латиною – імітація шлюбного заклику самця, який він починає подавати ще в грудні, в довгі морозні ночі. В березні токування іноді стає несамовитим, самець клацає дзьобом, лясає крилами, часто кричить. Самка відповідає різким розбійницьким посвистом «ку-вит». Гніздяться в дуплах старих дерев, на горищах, у трубах та печах покинутих домів, у старих бортях. В кладці від 3 до 9 яєць білого кольору. Насиджування триває близько 30 діб, совенята вилуплюються по черзі, з часом старші можуть більше ніж вдвічі перевищувати розміром молодших. Також по черзі вони залишають родинне гніздо, починаючи вести окреме життя. До кінця літа батьки годують потомство, але день від дня менше, примушуючи зголоднілих нащадків пробувати полювати. Поступово з'являється спритність та мисливська вдача. Основою живлення сов є гризуни, в меншому ступені - землерийки, жаби, птахи та навіть комахи.

СОВА ВУХАТА (*Asio otus*, родина Совові) – один з найбільш масових та поширених видів родини. Вважається типовим мешканцем лісів, але суцільних деревостанів уникає, віддаючи перевагу узліссям, галявинам. У Степовій зоні гніздиться у лісосмугах, парках, садах тощо. В басейні Дінця займає старі гнізда сірих ворон, сорок, рідше пернатих хижаків – шуліки або канюка, самі сови гнізд не будують. Вже в березні буває чути характерні шлюбні заклики самців – довге «у-у-у, у-у-у», а у ранніх сутінках, гуляючи лугом, можна почути ніби приглушені оплески, це сови пустилися у шлюбний політ, під час якого вони старанно ляскають крилами, закликаючи обраниць. Пізніше звучить подружній дует, коли самець відгукується на закличний лемент самки.

В кладці зазвичай 4-5, рідше 6-7 та навіть до 10 яєць. Яйця білі, у формі еліпсоїда, важать 27-29 г. Насиджує самка, інкубація перших яєць триває довше пізніх, від 25 до 30 діб.

Новонароджені совенята вкриті пухом, але сліпі й перші дні життя вони потребують постійного обігріву. Самець в цей час невтомно полює і годує дружину та увесь виводок. Лише на десятий день самка починає здобувати корм для пташат. Вони швидко ростуть і, при достатній кількості їжі, десь у віці 25 днів починають розходитися із гнізда по гілках. Потім вони перелітають на сусідні дерева, але з настанням сутінок продовжують випрошувати корм. За добу одна сова з'їдає близько 100 грамів здобичі, тобто 4-5 мишей або 10-12 полівок. Восени сови поступово відкочовують на південь в пошуках щедрих здобиччю угідь, на півдні України можуть зимувати.

деревій дрібноквітковий. Часто на поверхні пісків виділяються щільні світло-зелені плями, утворені розетками молодила руського – рослини-сукулента. Листя молодила вкриті з обох боків блискучими віями, що надають рослині сріблястого відблиску.

В умовах субору, де більш родючі ґрунти, зростає близько третини наших сосняків. У даному типі лісу в залежності від вологості до сосни домішуються береза, дуб, осика. В трав'яному покриві з'являються характерні для мішаних лісів вологолюбні та тіньовитривалі види: папороть орляк, буквиця, тонконіг дібровний, конвалія, суниці лісові, ожина, зелені мохи, в підліску – бруслина бородавчаста, клен татарський, бузина трав'яна та інші типові представники лісової флори.

В зниженнях борової тераси та в місцях близького розташування ґрунтових вод часто трапляються колкові березові, березово-вільхові ліси та вільшняки, в центрі яких нерідко розміщені болота, що в посушливі роки пересихають.

У тваринному світі штучних сосняків, як і у рослинному, спостерігається поєднання північних і південних елементів, а також наслідки знищення лісів в недалекому минулому. Разом з типовими мешканцями лісової зони – дятлами, лісовим жайворонком, довгохвостою синицею, взимку – золотомушкою, дроздом-омелюхом, можна зустріти і таких мешканців півдня як одуд, звичайна кам'янка. На піщаній терасі Сіверського Дінця на ділянках з розрідженою рослинністю, на ріллі, по краях доріг подекуди зустрічається різноколірна яцирка – вид, характерний для відкритих пісків Приазов'я та низовій Дону. Це свідчить про те, що тут тривалий час існував піщаний степ, який зараз засаджений сосною.

В той же час фауна лісів, створених монокультурою сосни, досі збіднена, це особливо стосується молодих і середньовікових насаджень. Піщані бори, зростаючі на ділянках з дефіцитом зволоження, які позбавлені підліска та в них слабо розвинений трав'яний покрив, здаються майже безжиттєвими. Тут зустрічаються лише найпоширеніші види тварин – часникова жаба, звичайна мідиця, мала лісова миша, деякі види птахів, які влаштовують гнізда на землі. Та й їх чисельність у такому біотопі невисока.

Зі збільшенням віку насаджень, появою в лісі ярусності, розвитком трав'яного покриву і чагарників значно зростає видова різноманітність і чисельність більшості видів тварин. У ще більшій мірі на біорізноманітність впливає мозаїчність лісових масивів, наявність в природних зниженнях рельєфу перезволожених ділянок, зайнятих різними водоймищами, верховими болотами, чорновільшаниками або тополевыми і березовими гаями. Тут придатні для розмноження і збору корму умови знаходять представники самих різних розмірних і трофічних груп тварин, від комахоїдних звірів і птахів до крупних копитних. Детальніше з тваринним світом національного парку ми познайомимось в наступній главі, яка присвячена дібровам – найпродуктивнішим з природних комплексів Святогір'я.

В СОСНИКАХ
Є СВОЇ
ГРИБНІ МІСЦЯ

ЗОЗУЛЯ ЗВИЧАЙНА (*Cuculus canorus*, родина Зозулеві) - єдиний у вітчизняній фауні вид, якому властивий гніздовий паразитизм. Силует та смугасте забарвлення роблять зозулю схожою з малим яструбом, що допомагає відлякувати від гнізд птиць, яким вона вирішила підкинути яйце. В світі відомо близько 150 видів птахів, на яких паразитує зозуля, в басейні Сіверського Дінця її жертвами найчастіше становляться пліски, очеретянки, кропив'янки, тереновий сорокопуд, сільська ластівка тощо. Все в організмі зозулі пристосоване для її способу розмноження – ембріони починають розвиватися в яйці, коли воно ще всередині матері, тому зозуленя вилуплюється раніш своїх зведених братів. Інстинктивно воно виштовхує з гнізда все, що поруч. На його спині є для цього спеціальні рецептори, тому яйця і пташенята господарів гнізда приречені з моменту появи на світ зозуленята. За сезон розмноження зозуля встигає відкласти до 25-26 яєць, зрозуміло, що це неможливо при звичайних способах розмноження інших видів птиць.

КАНЮК ЗВИЧАЙНИЙ (*Buteo buteo*, родина Яструбові), найбільш численний хижий птах національного парку і України в цілому. На більшій частині ареалу перелітний вид, але осілий в Приазов'ї, Причорномор'ї, у Південній та Західній Європі. У Придінців'ї зимує не щороку та у невеликій кількості. Гнізда влаштовує на деревах у лісах всіх типів, навіть у лісосмугах та на окремих деревах серед степу або лугу. У виводку 3-4 пташеняти (рідко 5). Основу живлення складають мишоподібні гризуни, насамперед полівки (до 90%). Серед здобичі трапляються ящірки, змії, молоді птахи, дрібні звірки: кроти, їжаки, пацюки, ласки. В роки з низькою чисельністю гризунів до 70% живлення складають озерні та інші жаби, яких канюк спритно ловить, коли вони гріються на берегах ріки чи озера. У сприятливі роки сім'я канюків знищує до 1000 особин мишей і полівок за сезон.

ПОЛЬСЬКИЙ ГРИБ
настільки красивий і
смачний, що грибники
радіють йому майже як білому.

КОЗЛЯК широко
розповсюджений
в соснових лісах.
В сприятливі роки
масово з'являється
наприкінці літа.

Вони характеризуються найбільш високим біологічним різноманіттям тварин, але значно менш привабливі з точки зору рекреації, ніж світлі соснові бори.

Старі соснові ліси дуже своєрідні. Вони прозорі і наче пронизані яскравим сонячним світлом і смолистим ароматом хвої. І чим спекотніше день, тим пахощі сильніші. Високі і прямі сосни, що йдуть своїми кучерявими верхівками прямо в синє небо, здаються величними колонами, на яких радісно грають відблиски сонця. Весело виблискує на сонці молода зелена хвоя, а стара, руда, тьмяно мерехтить на сухих гілках, видніється подекуди серед підліску, і на землі ще можна побачити почорнілі розкриті старі шишки. А скільки грибів в сосняках! Білий гриб, козяк, маслюки, моховики, мокрухи, рижики, польський гриб, чорний груздь, мухомори, рядовки, свинушки, сиріжки, дощовики, лисички... Всі одразу і не згадаєш. Від них в грибну пору і запах в лісі особливий, грибний. Під кожним деревом і кущем може очікувати раптова удача. Але вона супроводжує тільки наполегливих і невтомних шукачів дарів лісу.

Глава V

ДІБРОВИ

«Это взаимное приспособление всех живых существ друг к другу в лесу, в тесной связи с внешними географическими условиями, создает в этой стихии свой порядок, свою гармонию, свою устойчивость и то подвижное равновесие, какое мы всюду наблюдаем в живой природе, пока не вмешается человек»

Г. Ф. Морозов. Учение о лесе, 1912

ЕГОНИХОН, або ГОРОБЕЙНИК, ФІОЛЕТОВО-ГОЛУБИЙ

(*Aegonychon purpureo-coeruleum*, родина Шорстколисті) завжди зростає тільки в світлих листяних лісах. Це незвичайна рослина. Від її кореневищ відходять два різні види пагонів, негалузистих, густо вкритих листям: одні - з квітами, прямостоячі, інші – безплідні, нахилені або лежачі, які в різних місцях укорінюються. Тому егонихон густо вкриває поверхню ґрунту, утворюючи щільний килим. І квітки у рослини незвичайні, яскраві синьо-фіолетові, які з часом змінюють забарвлення.

Первістки весни.

Варто спуститися з посушливих вершин крейдяних гір до ріки, і ми попадаємо у світ, насичений вологою, у світ буйної зелені, шуму листя, невгомного щебетання птахів і усього того звучання життя, яке властиве тільки лісу. Крони високих дерев утворюють в діброві щільну запону, крізь яку насилу пробивається світло, на землі лежить мереживо з сонячних плям і густої тіні. Птахи з ранку без угаву щебечуть, але ближче до півдня, мабуть, стомлені сонячною спекою, замовкають. Вода Дінця за відсутності вітру тихо плине, а біля берега майже стоїть нерухомо і відображає рідкісні хмарки...

Діброви у Придінців'ї мають давнє походження. Вони являють собою залишки величезних листяних лісів, які вкривали колись майже всю південну половину Руської рівнини, сягали пониззя Дону та узбережжя Азовського моря. Приблизно в період 4,5-2,5 тисячі років тому клімат став більш сухим і ліси поступово витіснила степова рослинність. Ще тисячу років тому, в часи автора «Слова о полку Ігоревім», площа їх була значно більшою, ніж тепер, пізніше кочові народи Дикого поля протягом чотирьох століть завдавали шкоди лісам пожежами, які вони застосовували в степу для оновлення пасовищ.

Сучасні діброви збереглися лише в долинах деяких рік (заплавні) і по глибоких балках (байрачні), там, де є достатні запаси вологи в ґрунті. Крім того, на півночі Донецької височини збереглися місця, де діброви виходять на суходільні плато (платокори) і утворюють досить великі острівні ліси. Вся територія Донецької області знаходиться в Степовій зоні, проте через наявність на півночі її широколистяних лісів – даний геоботанічний округ отримав окрему назву – Донецький Лісостеп. Тут поєднується біологічне різноманіття Степу і Лісостепу, і закономірно ці реліктові природні комплекси включені до меж національного парку.

Звісно, ліси Придінців'я сьогодні зовсім не ті, що були навіть три-чотири сторіччя тому на початку колонізації Дикого поля. За історичними свідченнями в

ТЮЛЬПАН ДІБРОВНИЙ (*Tulipa quercetorum*, родина Лілійні) трапляється як у лісах, так і на степових ділянках. Вже в березні гострі трубочки його листя пробиваються крізь торішню листву, спрямовуючи до сонця квітконоси, а в квітні або на початку травня жовті крупні і легко впізнаванні квіти вузької келиховидної форми радують око своїм цвітінням. Тюльпан – одна із найпопулярніших декоративних квіткових рослин в світі, а дикорослі тюльпани мало поступаються красою своїм садовим родичам, тому страждають від зривання на букети.

ЧИНА ВЕСНЯНА (*Lathyrus vernus*, родина Бобові)

ЗІРОЧНИК ЛІСОВИЙ

(*Stellaria holostea*, родина Гвоздичні) часто домінує в трав'яному покриві дібров.

ЗІРОЧКИ МАЛІ

(*Gagea minima*, родина Лілійні)

РЯСТ МАРШАЛЛА
(*Corydalis marschalliana*,
родина Руткові)

РЯСТ ЩІЛЬНИЙ
(*Corydalis solida*, родина Руткові)

АНЕМОНОЇДЕС ЖОВТЕЦЕВИЙ,
або вітряниця жовтецева
(*Anemonoides ranunculoides*,
родина Жовтецеві)

Різнобарв'я весняної діброви

ПРОЛІСКА СИБІРСЬКА
(*Scilla sibirica*, родина Лілійні)

XVII-XVIII сторіччях по берегах Сіверського Дінця зростили численні корабельні дубові ліси. Правий берег Сіверського Дінця займали обширні дібровні масиви – Маяцький, Краснопільський і Теплінський. «Военно-статистическое обозрение Российской империи» за 1850 рік вміщує достовірні повідомлення про високу лісистість слов'янсько-святогірських земель. Та вже в середині XVII ст. почалося економічно обумовлене винищення лісів цього краю. Степові ліси виділялися для потреб кораблебудування, приписувалися до солеварень, вирубувалися для випалювання вугілля, на стояки для вугільних шахт та для інших промислів. У цьому ж джерелі є інформація, що Маяцька засіка (тепер Маяцьке лісництво) була особисто призначена Петром I для кораблебудування, і він сам таврував у ній щогловики. Не тільки Маяцька дача, а й інші ліси вздовж Сіверського Дінця використовувалися для потреб Чорноморського і Азовського флотів. З придонецьких лісів вилучалися найкращі насінневі дерева дуба, в результаті чого відбувалося погіршення їх якості і зміна складу деревостанів та трав'яного покриву, втрата значних площ могутніх дубових пралісів. А скільки лісу знищено було ще й незаконними самовільними рубками! У минулому сторіччі ліси серйозно постраждали під час війн та відновлення господарства. Як наслідок інтенсивного пресингу на діброви Святогір'я, від їх колишньої пишноти залишилися лише невеликі ділянки з 200-300-річними деревами-велетнями в долині Сіверського Дінця та поодинокі дерева в інших масивах. На даний час дубові ліси природного походження, порослеві або насінневі, в основному мають вік 140 років і менше.

В національному парку «Святі Гори» різні за складом та умовами зростання діброви займають понад 35% території, поступаючись площею тільки сосновим борам. Головною утворюючою породою в цих лісах є дуб звичайний. Довговічність деяких лісових велетнів вимірюється сотнями років. У багатьох народів дуб звичайний вважався царем листяних лісів, символом міцності, могутності та довголіття. Згідно зі старим повір'ям, якщо людина торкнеться величезного вікового дуба, то частина сили дерева-велетня перейде в нього. Вірити цьому чи не вірити – справа особиста, але обійняти дубовий стовбур має можливість кожен.

Дуб – теплолюбна порода, він чутливий до зимових заморозків, чим і пояснюється його обмежене поширення на північ і схід. За своєю природою він вважається мало вибагливим до ґрунтових умов. Розмножується дуб насінням, всім відомими жолудями, які в сприятливі роки визрівають у великій кількості. Але здатний і до вегетативного поновлення, на свіжих пнях швидко утворюється парость, буває сотня і більше на кожному, з часом з них лишається 1-3 нових рослини. Вони значно швидше ростуть, ніж дерева, які розвиваються з жолудя, однак поступаються останнім в здатності протистояти захворюванням і в якості деревини. Цілком зрозуміло, що після трьох сторіч промислового використання, в плакорних дібровах Придінців'я майже всі дерева дуба мають порослеве походження. Насінневі дуби віком більше 100 років збереглися тільки у важкодоступних місцях, в глибоких байраках, а також в заплаві. В пралісах насінневе поновлення здійснюється дуже повільно, під суцільною запо-

ШЕРШЕНЬ ЗВИЧАЙНИЙ (*Vespa crabro*, підродина Паперові оси) – найбільша за розмірами оса Європейської фауни. Як всі представники групи, шершні будують гнізда з пережованої деревини, яка під впливом слини перетворюється на папір. В басейні Сіверського Дінця частіше за все гнізда розміщують у дуплах, помірно великих норах, пустих будівлях тощо. Наприкінці літа гніздо у вигляді кулі може сягати 40-50 сантиметрів в діаметрі, всередині нього в декілька поверхів знаходяться стільники. Зимують лише запліднені самки - майбутні королеви. Із встановленням денних температур понад 10 градусів вони починають жити та будувати гніздо в зручному місці. Спочатку в ньому близько 30-40 шестикутних капсул з яйцями та їжею для личинок. На корм ідуть дрібно пережовані комахи, якими мати годує розплід. Личинки швидко ростуть і через 24 дні після відкладення яєць з'являється перше покоління робочих ос. З того часу королева постійно знаходиться в гнізді та відкладає нові порції яєць, всі турботи про подальшу будівлю гнізда, добування кормів та годування личинок лягають на робочих. Останні також самки, але недорозвинені, неспроможні до розмноження. В сухе, спекотне літо їх чисельність швидко росте і може сягати сотень особин. Рано восени королева відкладає останню кладку і вмирає. Із незапліднених яєць виростають самці, а із запліднених, у відсутності королеви, самки. Незабаром вони підіймаються у шлюбний політ, після парування самці швидко гинуть, а самки посилено живляться, потім знаходять притулок на зиму та впадають в діапаузу.

Гніздо шершня звичайного.

На світлині гарно видно, що в центральній частині гнізда знаходяться пусті стільники, з яких вийшли імаго шершнів, поруч з ними – запечатані капсули з лялечками, ближче до периферії у відкритих стільниках сидять малорухомі личинки різного віку, яких годують дорослі робочі оси. У крайніх вічках лежать запліднені яйця. До ранньої осені гніздо будуть постійно розширяти, добудовуючи нові ряди, а потім поверхи стільників. Зовні будується кришка загальна оболонка, так що гніздо поступово набуває вигляд великої кулі.

Свої гнізда шершні зазвичай будують в дуплах старих дерев.

КОРУЧКА МОРОЗНИКОВИДНА, або широколиста

(*Epipactis helleborine*, родина Зозулинцеві) – рідкісна рослина, занесена до Червоної книги України. Побачити її в лісі – велика удача! Суцвіття – густа китиця із 12-50 квіток. Щедро наділивши цю орхідею дуже великою кількістю квіток, природа попустилася на їх величину і забарвлення. Квітки у неї дрібні, непомітні, зі слабким медовим запахом, зовні - зеленкуваті або трохи червонуваті, зсередини – блідо-фіолетові. Але вони рясно виділяють нектар, що привертає запилювачів, і пристосовані до запилення комахами з коротким хоботком: осами, джмелями, мухами. Розмножується коручка в основному насінням, якого утворюється до 4,5 тис. шт. в одній коробочці. Для проростання його необхідний симбіоз з грибами. Розвиток молоді рослини протікає дуже повільно, зацвітає вона тільки на 10-11-й рік життя.

**ДЗВОНИКИ
КРОПИВОЛИСТІ**

(*Campanula trachelium*,
родина Дзвоникові)

КОПИТНЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

(*Asarum europaeum*, родина
Хвилівникові) – вічнозелений
мешканець дібров.

В розріджених скупієвих дібровах, зростаючих на крейдяних горах, та на узліссях зростає рослинність крейдяних-степів.

Плодове тіло у **ГРИФОЛИ ЛИСТУВАТОЇ**, або **ГРИБА-БАРАНА** (*Grifola frondosa*, родина Меріпілові) велике, іноді навіть величезне – виростає до 50-80 см в діаметрі, розгалужене подібно кущу. Назву свою він отримав завдяки саме цікавій формі плодового тіла: воно являє собою зрощені окремі гриби з плоскими і схожими на язички капелюшками з хвилястими лопатевими краями. Реліктовий і рідкісний вид. Зростає не кожний рік. Поселяється біля основи листяних порід дерев, переважно дуба, і є паразитом. Грифола листувата відома своєю здатністю зливатися з навколишнім простором. Грибники часто проходять повз і просто не бачать цей «скарб», настільки вона схожа на опале листя або деревні нарости.

РЯБЧИК РУСЬКИЙ (*Fritillaria ruthenica*, родина Лілійні) свою назву отримав за рябий шахово-сітчастий малюнок фіолетово-коричневих кольорів. Латинська назва в перекладі означає «кубок» (за формою квітки). Існує християнська легенда про те, що фрітілларія відмовилася вклонитися на знак скорботи в день розп'яття Христа. З тих пір за свою гордість її квітки завжди нахилені вниз, а якщо торкнутися її суцвіття, то з нього впаде крапелька вологи.

Зацвітає рябчик в квітні-травні разом з первоцвітами, коли дерева ще не одяглися листям. На ньому розпускаються від 1 до 5 великих пониклих схожих на дзвоник квіток, які запилюються вітром. Верхні ниткоподібні листя у рябчика зі спіралью закрученими і чіпкими верхівками. Щоб надати собі стійкості під вагою бутонів і плодів-коробочок, він тонкими вусиками чіпляється за стебла сусідніх рослин. Декоративність рябчика створює мало не головну небезпеку його знищення.

ною крон, в тіні молоді дубки рости не можуть, і тільки коли під тягарем років або під дією бурі рухне старе дерево, на галявині дружно потягнуться вверх численні сіянці. До зрілого віку з них доживуть найбільш міцні рослини, з кращим набором генів.

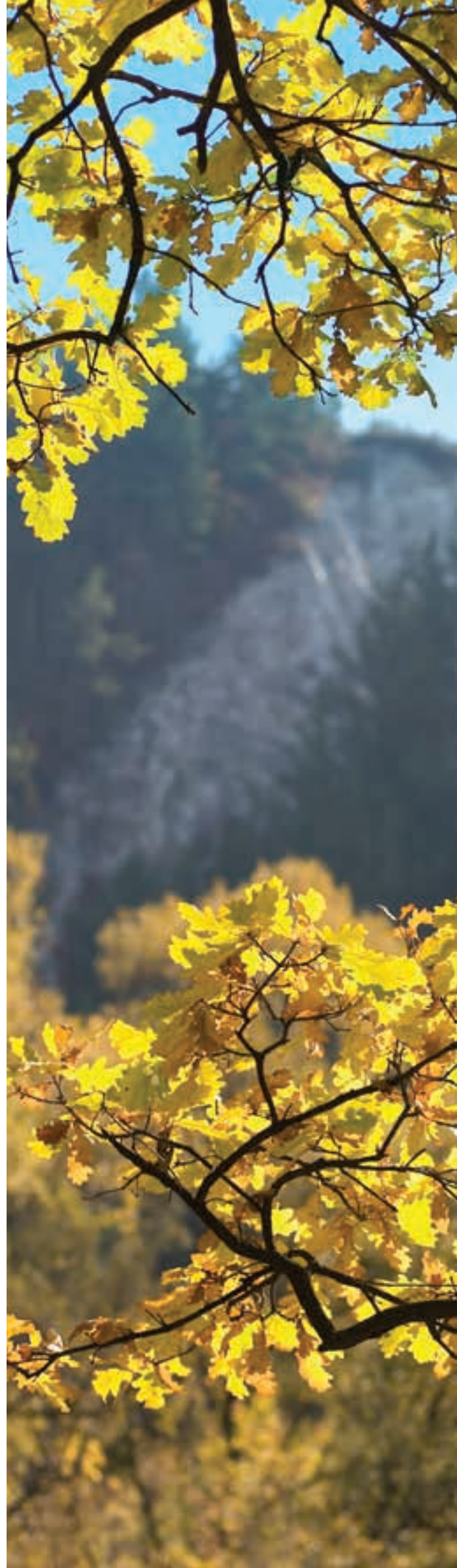
А ще дуб звичайний буває двох фенологічних форм, пізній і ранній. Пізньої осені і навіть взимку в лісі можна зустріти дуб, покритий буро-жовтим осіннім листям. Іноді засохле листя на такому дереві шумить до самої весни. Це дуб пізній, або зимняк. На відміну від свого брата - дуба раннього, він розпускає по весні листя на два-три тижні пізніше, а восени не поспішає розлучатися з ним.

Кожне велике дерево утворює навколо себе особливе середовище, в межах якого формуються специфічні умови для існування інших організмів, які зберігаються протягом сотень років. У дібровах же своєрідне середовище (і в тому числі мікроклімат) існує протягом тисячоліть. Тому тут сформувався специфічний набір флори з рослин різних життєвих форм та систематичної належності, неоднорідних за екологією та екологічною вимогливістю. Завдяки своїй екологічній пластичності дуб швидко пристосовується до співіснування з іншими деревними породами, з якими утворює стійкі рослинні угруповання. В басейні Сіверського Дінця дуб звичайно зростає з супутниками, які утворюють мішані дубові ліси: ясенем, кленом польовим, липою та ільмами. Рідше зустрічаються клен гостролистий, осика та тополя біла.

Дубові ліси завжди почленовані на яруси: деревний (він може поділятися на 2-3 під'яруси), чагарниковий і трав'яний. Багатоярусність виникає як спосіб рослинам різних життєвих форм краще пристосуватися до спільного існування і якнайповніше використати енергетичні ресурси. Структурованість дубових лісів робить їх стійкими, екологічно адаптивними та лабільними, різноманітними і життєздатними.

У чагарниковому ярусі дібров зазвичай багато ліщини, горіхами якої ласують звірі та птахи. Ще більше бруслини європейської та бородавчастої, які приваблюють своїми темно-зеленими пагонами і оригінальними рожевими і жовтогарячими не опадаючими на зиму плодами-підвісками. Зустрічаються клен татарський, свидина криваво-червона, бирючина, ожина, різні види глоду і шипшини. Узлісся часто вкриті заростями терну.

Флора трав'янистих рослин дуже різноманітна і відзначається домінуванням неморальних видів рослин, тобто тих, що характерні для європейських широколистяних лісів. Трав'яний покрив діброви неоднаковий у різні сезони року. Навесні, коли ще не чутний шелест листів, і ліс зустрічає нас тишею і яскравим світлом, коли добре прогрівається земля, у трав'яному ярусі панують ефемероїди – рослини, що цвітуть до розпускання листя дерев і вражають надзвичайно швидкими темпами розвитку та дуже коротким життям – усього кілька тижнів за рік. Це синя проліска сибірська, жовті анемоноїдес жовтецевий, зірочки, пшінка весняна та ряст Маршалла, ліловий ряст Галлера. Разом з ними цвітуть медуниця темна, фіалки запашна і приємна. В цей час земля в лісі ніби вкрита різнобарвним чаруючим погляд килимом. А з травня в діброві панують конвалія травнева, зірочник лісовий та підмаренник запашний, і повітря наповнюють свіжі весняні аромати.

ПОЧАТОК
ЛИСТОПАДА
У ДУБА
ЗВИЧАЙНОГО –
ПОЧАТОК ОСЕНІ

Самка костогриза на гнізді. **КОСТОГРИЗ** (*Coccothraustes coccothraustes*, родина В'юркові) - досить масивний та кременний птах завбільшки від шпака, вагою до 70 грамів. Його дзьоб чудово пристосований для розтрощення кісточок вишні, черешні, дрібних горішків і насіння дерев і трав. Навесні живиться бруньками та молодими пагонами, пташат годує комахами, іноді досить великими: голими гусеницями метеликів, хрущами, кобилками тощо. Гніздяться костогризи виключно у листяних лісах або старих садах і парках високо в кронах дерев та великих кущів. Гніздо будують з досить грубих гілочок, лоток устилають корінцями та стеблами трав, ликом, кінським волоссям. В кладці 4-6 блідо-зелених з рідкими плямами яєць. Гніздову територію пара ретельно захищає від будь-якого вторгнення. Під час насиджування самець годує самку та зрідка заміняє її на яйцях. Через місяць з початку насиджування молоді костогризи починають супроводжувати батьків в їх мандрівках по лісу. В національному парку живуть осіло.

ГУСЕНИЦІ П'ЯДУНІВ – звичайний корм для пташенят костогриза.

Молоді костогризи.

ШАФРАН СІТЧАСТИЙ (*Crocus reticulatus*, родина Півникові). Обидві видові назви, українська та латинська, вказують на характерну ознаку цього виду, а саме: добре помітну сіточку волокон, що вкриває нижню частину бульбоцибулини. Запашні, блідо-фіалкові квітки цієї рослини, з ніжно-бузковими або фіолетовими смужками на зовнішніх пелюстках, з'являються першими серед всіх первоцвітів парку, в березні на проталинах серед снігу, а в теплі роки цвітіння може початися наприкінці лютого. Завдяки скороченому періоду вегетації, шафрани сітчасті встигають використати весняні запаси вологи у ґрунті, тому можуть зростати в посушливих місцевостях.

МЕДУНИЦЯ ТЕМНА (*Pulmonaria obscura*, родина Шорстколисті) – ранньовесняна рослина. Назва виду може бути пояснена тим, що листя його мають рівномірне зелене забарвлення на відміну від іншого виду, медуниці лікарської, у якої на листі є численні світлі плями. Квітки медуниці, зібрані у завійки, що утворюють розріджені китицеподібні суцвіття, змінюють своє забарвлення: на початку цвітіння рожеві, надалі вони стають синьо-фіолетовими.

ПРОВЕСНА.
НЕВДОВЗІ
ЗАЗЕЛЕНІЄ
ВЕСЬ ЛІС

КОНВАЛІЯ ЗВИЧАЙНА (*Convallaria majalis*, родина Лілійні) завдяки кореневищу швидко розростається на вільних місцях і утворює суцільний килим. Її білосніжні квітки мають тонкий ніжний аромат, чутний в заростях рослини в тиху погоду. Плоди конвалії поїдаються птахами, і насіння конвалії переносяться в шлунку птахів на далекі відстані.

ФІАЛКА ЗАПАШНА (*Viola odorata*, родина Фіалкові) виправдовує свою назву, бо квітки її, які цвітуть в квітні-травні, мають насичений, приємний аромат. Насіння поширюється виключно мурахами, яких приваблюють соковиті придатки насінин фіалки. Разом з тим переважає вегетативне розмноження повзучими пагонами, які швидко укорінюються, і за кілька років батьківські особини здатні утворити суцільний килим під покривом лісу.

Рослини-альбіноси у **РЯСТУ ЩІЛЬНОГО** зустрічаються нерідко.

ПАТРИАРХ
ЗАПЛАВНОЇ
ДІБРОВИ –
«СВЯТОГІРСЬКИЙ ДУБ»

ЗЯБЛИК (*Fringilla coelebs*, родина В'юркові) названий від старого слов'янського слова «зябнути», тобто мерзнути, і на сучасній мові його можна звати просто мерзляк. Цікаво, що наукова назва роду «*Fringilla*» в перекладі з латині також означає щось начебто мерзлячок. Навесні, коли в лісі гримить пташиний хор, лише варто насунуться хмарці, зяблики притихають та починають подавати жалібні звуки «ррю-ррю» - «рю-мити», як звуть це знавці пташиного співу. Ось і вирішили, що птахи бояться холоду. Влітку такі звуки в лісі - добра прикмета на дощ. А ім'я виду «*coelebs*» означає - холостяк. Справа в тому, що після зими самці зябликів з'являються у місцях гніздування на 5-10 днів раніш за самок - вони лінуються відкочовувати далеко на південь і зимують у зграйках з іншими в'юрками, вівсянками та горобцями в місцях, де багато бур'янів, на рештках соняшнику тощо.

З прильоту самці починають співати, займають зручні для гніздування ділянки, а самки пізніше обирають жєнихів вже «з землею», і пари починають шлюбні відношення, в тому числі будувати гнізда. Проте у самця багато часу йде на спів, бійки з численними суперниками та любовні пригоди «на стороні».

Гніздо зяблика - зразок пташиної майстерності. Це щільна споруда, сплетена з різних матеріалів рослинного походження (в основному із зеленого моху, тонких гілочок, стеблинок трав'янистих рослин, скріплених нитками павутини) у вигляді усіченої кулі з товстими і міцними стінками. Зовні воно оздоблено грудками рослинного пуху, коконами комах, лишайниками, що добре маскує його. Лоток рясно висланий тонкими корінцями, кінським волосом, шерстю, пір'ям, рослинним пухом. Гнізда, влаштовані у вільшанику, нерідко майже повністю складаються із моху і вистилаються спорангієносцями зозулиного льону. Висота гнізда 4-8 см, діаметр 8-12 см; глибина лотка 3-5 см. Побудова гнізд займає 11-12 днів, будують обидва птахи, але більше самка, самець тільки приносить будівельний матеріал.

У кладці 4-7 зеленуватих яєць з дрібними червоно-коричневими крапками і плямками. Насиджування починається в останню декаду квітня і триває 12-13 діб. Самка в цей час залишає гніздо лише на декілька хвилин за добу, годує її самець. Пташатам носять корм обоє батьків. У віці 13 діб пташенята стають на крило, дорослі птахи продовжують підгодовувати їх ще 6-8 днів, а потім починають будувати нове гніздо. Молоді зяблики спочатку живуть в ближніх околицях, потім кочують по лісі, поступово збираються в зграйки у декілька десятків особин, тримаються на узліссях і годуються в лузі, на полях, на узбіччях доріг.

Друга генерація молоді вилітає наприкінці червня. Старі птахи здійснюють линьку в липні, а потім кочують разом з молодим поколінням та іншими в'юрковими в пошуках місць з щедрими кормами. З середини вересня зяблики починають відлітати на південь.

Молодий **ДЯТЛ ЗВИЧАЙНИЙ**

(*Dendrocopos major*, родина Дятлові)

Перші дні після вилуплення з яйця пташенят дятла не видно та не чути за межами дупла, але на 8-10 день вони вже б'ються біля входу, зустрічаючи батьків з їжею. Пізніше молоді дятли висовуються з літка та нетерпляче галасують, закликаючи годувальників, в цей час їх чути за 100 і більше метрів. Батьки на протязі трьох тижнів мають приносити корм близько 300 разів на добу, щоби нагодувати 5-7 ненажерливих потомків.

Самка **ЗЯБЛИКА** на гнізді при наближенні небезпеки сидить майже нерухомо.

Її скромне забарвлення, клаптики лишайників, моху, мертві комахи добре маскують птаха та гніздечко на тлі деревної кори.

ЗЕЛЕНЯК

(*Chloris chloris*, родина В'юркові), типовий мешканець узлісь, лісосмуг, різноманітних садів і парків, щільних лісів уникає. Взимку більша частина зеленьків відлітає на південь, а решта тримається в зграях з осілими видами в'юркових: щигликами та коноплянками, живлячись на сухій лучній рослинності, бур'янах, неприбраному соняшнику тощо.

ВОЛОВЕ ОЧКО, або **КРОПИВНИК** (*Troglodytes troglodytes*, родина Кропивникові)

ПТАХИ ЗИМОВОГО ЛІСУ. Після відльоту на південь більшості комахоїдних пернатих ліс, на перший погляд, здається пустим, але це не так. Ось по стовбуру нишпорить повзик, колупаючи кору, він шукає заціпенілих комах; десь тихенько, не те, що навесні, стукотить дятел - в деревині ушкоджених дерев знаходяться личинки жуків-вусачів, златок, короїдів. Тишу зрідка порушують: то крики крука високо в повітрі, то стрекотіння сойки, яку турбує ваша присутність, то цінкання зграйки синиць.

Немало птахів живуть на теренах національного парку осіло. П'ять видів дятлів – від сивої жовни розміром тіла з зозулю до дятла малого – з горобця. Чотири види справжніх синиць: велика, блакитна, чорна та гаїчка, а також довгохвоста синиця, яка попереднім зовсім не рідня. Всі вони взимку утворюють непостійні дифузні скупчення та кочують по лісу в пошуках кормів, нерідко супроводжують дятлів, які, збиваючи кору, відкривають доступ до дуже маленьких комахок та павучків. Трохи осторонь, як миші, повзають по стовбурам підкоришники звичайні - забарвлення їх під кору, під нею же шукають вони поживу, направлення руху знизу вверх по спіралі. Пташки завжди тримаються паром, що помітив та підкреслив в назві зоологічного виду ще Аристотель. Майже синхронно подружжя перелітає до чергового дерева, самець сідає на самий низ, самка трохи вище, і кропітка справа триває. А ось високо у кронах сосен, як бджоли, в'ються золотомушки жовточубі, час від часу вони повисають на кінцях гілочок та щось збирають у пучках хвої. Вони в басейні Дінця зустрічаються лише на зимівлі - це гості з тайги, а тут для них «теплі краї». Таких також немало: зарості омели на деревах приваблюють численні зграї омелюхів, від них боронять ягідні угіддя дрозди-омелюхи, насправді, в українських назвах птахів чуються їх смакові пристрасті. Здалека прилітають зимувати снігури та в'юрки. А гніздові території чикотнів та чижів знаходяться лише трохи на північ - частини популяції даних видів зимують в місцях гніздування, а інше поголів'я широко кочує аж до Чорного моря.

На узліссях взимку живуть численні змішані зграї цигликів, коноплянок, зеленяків та інших в'юркових птахів, частина з них місцеві, а інші підкочували з ближніх та далеких околиць. На них полюють рідкісні сірі сорокопуди та досить звичайні малі яструби, які весь час супроводжують потенційну здобич.

Осілими мешканцями лісів Придінців'я є великий яструб та орлан-білохвіст, дорослі птахи цих видів здійснюють лише недалекі кочівлі в пошуках кормів. Дуже рідко в межах національного парку буває на зимівлі цар орлів – беркут.

СИНИЦЯ ВЕЛИКА
(*Parus major*,
родина Синицеві)

ЧИЖ
(*Spinus spinus*,
родина В'юркові)

З розпусканням листя на деревах в трав'яному покриві також переважає зелений колір, і діброва виглядає однотонною. Це вегетують пізні трави: яглиця звичайна, кірказон ломоносovidний, розхідник плющovidний, підмаренник чіпкий, вербозілля лучний чай, купина багатоквіткова, злаки та багато інших. Часто серед них зустрічається копитняк європейський, який одержав свою назву за формою листка, що нагадує слід копита коня. Його темно-зелене глянцево листя зимує під снігом живим. За специфічний запах розтертого листя копитняк називають „лісовим перцем” або „земляним ладаном”.

Восени діброва знову розквітає, перетворюється за рахунок зміни кольору листя дуба, липи, кленів, свидини, скумпії і забарвлюється в золотисті та багрянні кольори. На цьому тлі особливо чітко виділяються червоні ягоди глоду, помаранчеві очі бруслини.

Заплавні діброви національного парку «Святі Гори» характеризуються порівняно великою кількістю дерев дуба насінневого походження, вік дерев в основному 80-120 років. Але на території міста Святогірськ та в його околицях збереглися ділянки із деревами дуба звичайного 200-400-річного віку. Це єдина старовікова діброва на території Донецької області та найбільша в басейні Сіверського Дінця, загальна площа її складає 195 гектарів. Обстеження діброви на ділянці лівобережної заплави від м. Святогірськ до с. Богородичне виявило зростання в ній 1016 дерев дуба віком більше 200 років. Третина дерев має обхват більше 400 см, а 23 з них – більше 500 см і три – більше 600 см.

Ученими-лісоводами виявлено, що у дуба обхват стовбуру, виміряний в сантиметрах на висоті 1,3 м, дорівнює їх віку. Таким чином, ми дізнались, що в нашій діброві зростають двадцять шість шановних міцних старців, які знаходяться в гарному стані і досі добре плодоносять. Вони росли ще до заснування перших поселень та острогів Слобожанщини, Царєборисова і Бахмута. Один з них, відомий 600-річний «Святогірський дуб», росте недалеко від центральної садиби національного парку «Святі Гори» на екологічній стежці «Дубовий гай». Ще один з числа найбільш старих дубів, який знаходиться в напружуд доброму стані, «Дуб героїв долини» є ботанічною пам'яткою природи місцевого значення. На узліссі діброви в м. Святогірськ є ще одна ботанічна пам'ятка природи – «Тополя», дерево тополі білої приблизно 100-річного віку. Цей гігантський екземпляр має в обхваті 6,5 метрів, а на висоті 4 метрів розгалужується на 6 окремих вершин висотою від 39 до 42 метрів. Взагалі Святогірська діброва добре збереглася, являє інтерес для вивчення і цілком заслуговує на визнання її раритетною.

У цілому ж для заплави Сіверського Дінця в його середній течії характерні липово-дубові, в'язово-дубові та польовокленово-дубові ліси, зростаючі в умовах вологої діброви. Підлісок тут численний, і іноді настільки, що утворює непролазні хащі. Трав'яний покрив теж доволі розвинений і, частіше за все, вкриває близько чверті поверхні землі. Не позбавлена флора заплавних дібров і раритетного фонду: три види, занесені до Червоної книги України – тюльпан дібровний, рястка Буше і рябчик руський, та п'ять, що охороняються на регіональному рівні.

На правому високому березі Сіверського Дінця, який являє собою плато з добре розвиненою яружно-балковою

ПЛЯМИСТИЙ ОЛЕНЬ (*Cervus nippon*, родина Оленьчі), один з 5 представників родини у фауні України. Хуа-лу – олень-квітка – означає його назва в дослівному перекладі з китайської. Панти – молоді незміцнілі роги оленів справдана високо цінувалися в традиційній східній медицині. Тому в місцях свого природного поширення – Корея, Маньчжурія, Тайвань, Японія, цей вид став вкрай рідкісний, а в більшості місць був знищений ще до початку ХХ століття. Порівняно краще збереглася північна популяція цих звірів в російському Примор'ї, звідси в 30-60-і роки минулого століття їх широко розселяли. Олені добре прижилися в багатьох місцях Європи, у тому числі, в лісах Придінців'я. Нині в національному парку «Святі Гори» чисельність їх перевищує 100 особин. Плямисті олені частіше за все населяють заплавні ліси з розвиненим підліском, які найбільш багаті кущами і різноманітні за складом порід. Взимку кращим кормом їм служать жолуді, які вони дістають з-під снігу. Також їсть олень сухе листя, бруньки і пагони дуба, липи, ясена, в'язів, верб, кленів, рідше бузини та ліщини. Дуже любить деякі гриби, навіть мухомори. Влітку основу харчування складає лугове і лісове різнотрав'я.

В жовтні настає у оленів шлюбний сезон, так званий гін. Самці починають ревіти, закликаючи самок та загрожуючи суперникам, в цей час вони сильно збуджені, практично не їдять, риють копитами у землі ями, мочаться туди і вивалюються в багнюці. Між ними відбуваються турнірні бої, причому звірі можуть наносити один одному важкі травми. Відомі випадки, коли суперники під час боротьби так зчіплювалися рогами, що не могли вивільнитися і гинули. Переможений самець зазвичай іде з табуна в пошуках нового гарему, щоби випробувати долю, або тримається на значній відстані від переможця. При достатній чисельності в гаремі може бути до 10 самок, частіше 5-7 і менше. Всі самки криються самцем по кілька разів на протязі шлюбного періоду. До кінця гонів самці сильно худнуть.

Взимку олені збиваються у стада в 30 і більше голів, більшість у стаді складають самки і незрілі тварини, трохи остеронь тримаються старі самці, вони найчастіше стають здобиччю вовків. В стаді у молодих звірів значно більше шансів пережити зиму.

У самця оленя з кожним роком нові роги виростають все більшими і розлогішими.

Стадо оленів.

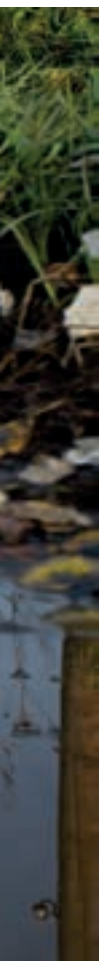

Тополі часто сусідять з дібровами на узліссях і утворюють стрічкові заплавні ліси на прируслових підвищеннях.

Листя **ОСИКИ** (*Populus tremula*, родина Вербові) тріпоче при найменшому подиху вітерця. Тому і має вона іншу назву – тремтяча осика.

Віддзеркалення
золотої осені.

**ОПЕНЬОК СІРЧАНО-ЖОВТИЙ
НЕСПРАВЖНИЙ**
(*Hypholoma fasciculare*,
родина Строфарієві)

ЖУК-ОЛЕНЬ (*Lucanus cervus*, родина Рогачі) – найбільш великий жук в фауні Європи, в старих колекціях є самці-велетні 95 мм завдовжки, в середньому довжина самця дорівнює 70 мм, самки значно менші габітусом усіх частин тіла, а головне - не мають величезних верхніх щелеп, якими є «роги» самців. Розміри дорослих комах (імаго) залежать від умов, в яких протягом 4-6 років розвивалися їх личинки. В дуже несприятливих умовах розвиток може тривати значно довше. У такому разі, якщо вони перетворюються на імаго, їх розміри значно менші, зустрічаються самці 40-45 мм, а самки 25-30 мм в довжину. Личинка росте виключно в мертвій гниючій деревині листяних видів дерев, головним чином, дуба. Вона молочно-білого, з віком жовтуватого кольору, голова та щелепи сильно склеротизовані та значно темніші. В останній стадії перед перетворенням на лялечку личинка досягає 10-14 см в довжину.

В басейні Сіверського Дінця виліт імаго буває наприкінці травня, частіше в червні. Самці в польоті тримаються майже вертикально, щоб урівноважити важкі щелепи. На деревах з ушкодженими стовбурами в цей час можна спостерігати скупчення жуків, які живляться соком.

Самці активно розшукують самок та злучаються з ними, процес триває 2-3 години. Між собою самці поводяться агресивно і при зустрічі приймають загрозливу позу – стають «дибки» та широко розкривають щелепи. Якщо цього не вистачає – слідує бій, під час якого суперники намагаються скинути один одного зі стовбура. На цьому бійка кінчається. Самки відкладають лише по 20 яєць, для кожного з яких вигризаючи у відповідному субстраті глибокі ямки. Відкладання яєць продовжується до кінця липня.

Жук-олень дуже рідкісна екзотична комаха, скорочення чисельності відбувається через вилучення з лісів відпаду деревини, широке застосування пестицидів, низьку природну плодючість та довгий термін розвитку тварини.

ХРУЩ МАРМУРОВИЙ (*Polyphylla fulvo*, родина Пластинчастовусі) – найкрупніший представник підродини Хрущів на території Європи. Цей шкідник особливо небезпечний для молодих насаджень сосни. Шкодять личинки, яких називають хробаками. Вони обгризають чи перегризають коріння саджанців сосни, внаслідок цього рослина гине. Личинки останнього року можуть перегризти стрижневий корінь у молодій сосні і обгризти корінь великої сосни. При відсутності достатньої вологи в ґрунті їх діяльність посилюється. Шкідливість цих жуків збільшується ще і тим, що вони зазвичай розселяються на бідних піщаних і супіщаних ґрунтах з малою кількістю гумусу, на яких стійкість рослин знижена. Дорослі жуки активні ввечері і в першій половині ночі. Їх харчування відбувається на різних деревах: вони обгризають хвою сосни, листя дуба, тополі, білої акації і чагарників, але їдять вони небагато, і тому особливої шкоди від них для рослин немає.

МЕТЕЛИК П'ЯДУНА-ШОВКОПРЯДА

Гусениці цих комах – шкідники листяних лісів і плодкових дерев. Самки малорухливі, не літають, мають лише зачатки крил, і все життя проводять на дереві, біля якого народилися. Головне завдання їх життя - відкласти більше яєць і сховатися від хижаків, для чого у них є чудове пристосування – мімікрія. Завдяки захисному забарвленню та зовнішньому вигляду, самок дуже важко відрізнити від субстрату, на якому вони сидять.

**ПАВУК-СКАКУН МАРПІССА
МОХОВИТА** (*Marpissa muscosa*,
родина Сальтициди)
спіймав муху тахіну.

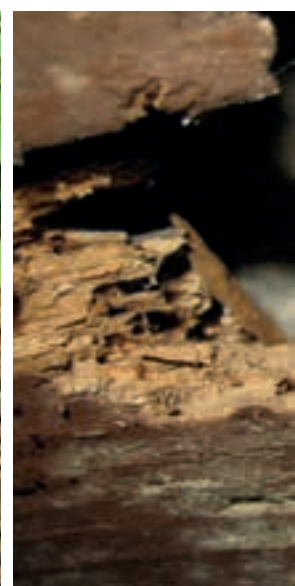

ГАДЮКА ЛІСОСТЕПОВА (*Vipera nikolskii*, родина Гадюкові) зустрічається на досить вузькій смузі земної поверхні від Карпат до передгір'їв Уралу в межах Лісостепу. Долинами рік, зокрема по Сіверському Дінцю, проникає у степову зону. На території національного парку розповсюджена спорадично в нагірних і заплачних дібровах та на деяких зволжених ділянках сосників. Це дуже красива змія оксамитово-чорного забарвлення, лише на нижній стороні хвоста у неї є жовтуватий трикутник, що є характерною рисою виду. Він помітний і у новонароджених гадюк, наряд яких майже не відрізняється від забарвлення звичайної гадюки – близького виду, з яким можлива природна гібридація.

Як і багатьох змій, тим більше отруйних, гадюку легше побачити, перегортаючи сторінки Червоної книги, ніж у природі. На жаль, вона не лише корисна, це релікт прадавніх дібров. Гадюки ніколи не нападають першими, випадки укусів – результат необережності або агресивності людини. Знищення гадюк тягне карну відповідальність!

НОРИЦЯ РУДА (*Myodes glareolus*, родина Хом'якові)

ГАДЮКА ЛІСОСТЕПОВА
у своєму середовищі.

СТАРОВІКОВА
ЗАПЛАВНА
ДІБРОВА

ВОВЧОК ЛІСОВИЙ (*Dryomys nitedula*, родина Вовчкові)

ПЕЧЕРИЦЯ ПЕРЕЛІСКОВА, або лісова гладенька (*Agaricus silvicola*, порядок Агарикальні) – завсідник листяних лісів. А друга назва «шампінйон» походить від французької і означає просто «гриб».

БРАЖНИК МОЛОЧАЙНИЙ (*Hyles euphorbiae*, родина Бражникові) літає там, де росте молочай – по узліссях, несонячних схилах і польових дорогах. Метелик у розмаху крил 65-80 мм, харчується на квітках. Активні молочайні бражники у сутінках до ночі, часто вночі, прилітають на світло. Яйця покриті клейкою речовиною, це дозволяє їм триматися на невеликому листі молочаю. Строкато пофарбовані красиві гусениці харчуються на молочаї, зустрічаються на споріші звичайному. Залляльковуються в ґрунті.

ЖАБА ГОСТРОМОРДА (*Rana arvalis*, родина Жаб'ячі) - типова мешканка лісу, в межі степової зони вона проникає долинами великих рік, зокрема Сіверського Дінця. Можливо, це найбільш нарядна представниця свого племені, точніше дуже нарядними бувають самці у шлюбному вбранні. Забарвлення тварин стає світло-блакитним, іноді здається, що воно злегка світиться, на цьому тлі характерні темні плями ледь проступають. Кавалери займають місця у мілких лісових водоймах, активно розшукують обраниць, сильно роздувають щоки..., але лунає тихесеньке «ко...ко...ко». Щось схоже на булькання. Всі, кому треба чути його пісню, збираються на досить невеличких ділянках. Нерест відбувається в квітні, коли вода прогрівається понад 10 градусів. Кожна самка відкладає від 800 до 2500 ікринок, які лишаються плавати у водоймі, а дорослі тварини переходять до життя на суші. На відміну від сірих ропух та часникових жаб, гостроморді жаби активні в світлий період доби. Цілими днями жаби вештаються серед опалого листя і трави, ловлять різноманітних комах і павуків, практично не реагують одна на одну при зустрічі. Звичайно, все їх життя проходить на ділянці площі у 20-30 соток.

РОПУХА СІРА (*Bufo bufo*, родина Ропухові)

РАХКАВКА ЗВИЧАЙНА (*Hyla arborea*, родина Рахкавки). Восени ці жаби набувають різного забарвлення.

ВЕДМЕДИЦЯ СІЛЬСЬКА (*Arctia villica*, родина Ведмедиці). Ведмедиці дістали свою назву бурі волохаті гусениці. Ці метелики зазвичай з яскравим малюнком з плям і смуг на крилах. Строкаті крила комах попереджають про те, що вони не їстівні.

МНЕМОЗИНА (*Parnassius mnemosyne*, родина Косатцеві) названа на честь давньогрецької богині пам'яті, матері дев'яти муз, доньки Урана та Геї. Кормовою рослиною гусениць є ряст щільний, тому метелики зустрічаються тільки там, де він зростає. Дає одне покоління на рік. Літ метеликів починається в кінці квітня і триває до середини червня. Самиця відкладає більше 40 яєць на стебла рясту або на поверхню ґрунту, де вони і зимують. У квітні або на початку травня наступного року з'являються чорні гусениці з червоними і жовтими плямами. Живляться вони тільки вночі, а вдень ховаються в підстилку та листя на ґрунті. Заляльковуються у коконах серед листя на поверхні ґрунту; лялечки розвиваються близько 2 тижнів. Цей рідкісний метелик занесений до Європейського червоного списку.

БРАЖНИК ВИННИЙ МАЛИЙ (*Deilephila porcellus*, родина Бражникові), або бражник-порося. Так він названий латинською мовою, можливо, за рожевий колір метелика. Його зелені гусениці, у яких відсутній ріг на кінці тіла, живляться переважно на підмареннику, а метелик – на жимолості. Комахи активні вночі. У них відмінний зір, очі пристосовані бачити предмети при слабкому освітленні.

ВУСАЧ-ТОВСТУН ВЕРБОВИЙ (*Lamia textor*, родина Вусачі) є нелітаючим жуком, тому зустрічається переважно на ґрунті та надземних частинах коренів дерев, веде прихований спосіб життя. Личинка розвивається в деревині різних видів верби та тополь, іноді берези та вільхи, головним чином живих дерев.

Гусениця
**БРАЖНИКА
ВИННОГО
МАЛОГО.**

системою, знаходяться масиви плакорних і байрачних дібров. Це основні ділянки Маяцького, Краснопільського і Теплінського лісництв. Середній вік дерев в них значно менший – 75-85 років. Але зустрічаються дерева і навіть цілі лісові виділи віком 140-240 років, що є залишками зведених дібров. У цих масивах переважають польовокленово-ясенево-дубові та липово-ясенево-дубові ліси, що зростають в умовах сухої та свіжої діброви. Серед інших супутніх порід клен гостролистий, осика, берест. На відміну від заплачних дібров чагарниковий ярус тут розріджений, а у складі трав'яного покриву набагато більше рідкісних, зникаючих та ендемічних видів рослин, зокрема занесених до Червоної книги України – шафран сітчастий, дельфіній Сергія, рячик руський, рястка Буше, сон широколистий, тюльпан дібровний, дібровні орхідеї – гніздівка звичайна, любка дволиста, коручки морозниковидна та темно-червона.

На крейдових скелях і крутих обривах Святих Гір найпоширенішими є також дубові ліси. Вони займають всі пологі і круті схили корінного берега Сіверського Дінця і його балок, а також плоскі вершини і прилягаючі плакори. Постійними супутниками дуба є ясен звичайний, липа серцелиста, клен польовий, береза повисла, осика і звичайно ж сосна крейдова. Підлісок дуже густий, утворений скумпією з іншими чагарниками. Дубові ліси скумпієві є рідкісними в Україні, тому занесені до Зеленої книги. В травостої переважає перлівка ряба, колосся якої й справді схоже на окремі висячі перлини, багато як дібровних, так і крейдолюбивих видів рослин. Саме в цих лісах поблизу с. Богородичне колись були знайдені рідкісні для України рутвиця смердюча та черевички зозуліні. Вже понад 70 років тому ... Комусь, можливо, пощастить зустріти їх знову.

У Маяцькій діброві збереглася ділянка грабово-дубового лісу, яка на даний час має площу близько 20 га. Граб – це красиве дерево, що вкрите сріблясто-сірою корою і гофрованим від виступаючих жилок темно-зеленим листям, забарвлення якого восени змінюється від темно-пурпурового до лимонно-жовтого. Найбільш віддалене на схід острівне місцезростання граба вперше описане у 1928 році В.І. Акоповим, воно з 1975 року є ландшафтним заказником державного значення «Маяцька дача», а зараз включено до заповідної зони НПП «Святі Гори».

Діброви характеризуються найбільшим багатством не лише рослинного, а й тваринного світу, їх недарма називають «джунглями помірного поясу». Для тварин лісова рослинність є, насамперед, фактором, утворюючим середовище. Вона формує особливий мікроклімат, що пом'якшує дію безлічі несприятливих природних факторів, забезпечує вкриттями, притулками, кормами. Тут значно менше відчувається дія вітру, менше амплітуда добових температур і сезонні коливання вологості. Порівняно з екосистемами відкритих ландшафтів ліс обумовлює не тільки горизонтальне, але й багатоярусне вертикальне розчленування місцеперебувань тварин. Маса первинної продукції – вегетативні частини рослин, плоди, насіння – розсереджена в просторі, в 20-25 раз перевищуючому такий у степу. Це забезпечує можливість існування на одній території представників найрізноманітніших груп тварин, з яких одні освоюють переважно крони

дерев, життя інших пов'язане головним чином з лісовою підстилкою і трав'янистою рослинністю, треті – для обладнання гнізд і збору корму використовують дупла, стовбури з відшарованою корою, хмиз і вітролом, а крім того, ґрунти та тканини рослин.

Більшість лісової фауни безхребетних складають фітофаги – ті, що живляться будь-якою частиною рослин від квітів до коренів та від соковитої м'якоті плодів до відмерлої деревини. Є такі, що розвиваються лише на одному виді або роді рослин, у інших спектр живлення широкий, одні активні протягом 2-3 тижнів, інші зустрічаються протягом усього теплого періоду. Пристосованість комах до певних кормів, укриттів, умов мікроклімату дозволяє на одному дереві або невеликій ділянці нижніх ярусів лісу мешкати десяткам видів комах, не конкуруючи за харчові ресурси. За даними вчених Донецького національного університету в межах Східної Європи на дубі зустрічається близько 850 видів комах, на тополях – до 700, на ільмових – більше 300.

Найбільш різноманітну фауну комах мають заплавні ліси в басейні Сіверського Дінця. Тут зустрічаються такі рідкісні та унікальні види, як жук-олень, вусач-червонокрил Келлера, жук-самітник, пістряк мінливий, велика зелена бронзівка. Лише в дуплах старих дубів розвиваються личинки останніх трьох видів, з вирубуванням старих дерев дані види зникають. Унікальна фауна денних метеликів Придінців'я, в НПП «Святі Гори» та його околицях їх виявлено 132 види. В тому числі найкрасивіші та рідкісні: махаон, подалірій, поліксена, мнемозина, люцина тощо. Фауна вищих різновусих лускокрилих, які активні переважно вночі, містить на даний час 306 видів з 10 родин. Серед них занесені до Червоної книги України: дубовий бражник, бражник Прозерпіна, сатурнія велика, стрічкарка блакитна, стрічкарка орденська малинова, ведмедия-господиня та інші.

Цілком зрозуміло, що на комах, які живляться рослинами, полюють численні хижаки. Насамперед, це павуки, всі представники даної групи є хижими, а в фауні національного парку їх 274 види; також жуки-туруни, оси різних родин та еволюційно близькі до них мурахи і багато інших. Одна сім'я мурашок роду Форміка за добу добуває близько 100 тисяч комах, за теплий період року вона винищує до 1,5 тонн комах масових видів, стримуючи таким чином масове розмноження шкідників лісу. Лісоводи вважають, що для захисту 1 га соснових насаджень досить чотирьох мурашників діаметром 1-1,5 метра! Різноманітні безхребетні тварини грають величезну роль в розмноженні рослин, насамперед – в запилюванні квітів, в переробці відмерлої рослинності та тваринних організмів, в утворенні ґрунтів, і самі вони служать кормовою базою для більш великих за розміром хребетних тварин - для риб, амфібій, плазунів, птахів та деяких звірів.

Завдяки близькості ріки та великої кількості водойм, заплавні діброви населені багатьма видами тварин, життя яких пов'язане з водою. Тільки у вологих лісах живуть сіра ропуха, звичайна рахкавка й гостроморда жаба, по долині Сіверського Дінця вони далеко проникають у глиб степової зони. Болотна черепаха та два види вужів (звичайний і водяний) процвітають тут, але зустрічаються й за межами лісових біотопів. Виключно на межі лісу та води може існувати бобер. На берегах річок

КОЖЕН
ОСІННІЙ
ДЕНЬ ОДЯГАЄ
ДЕРЕВА
В ІНШУ
ОДЕЖУ

ЇЖАК БІЛОЧЕРЕВИЙ (*Erinaceus concolor*, родина Їжакові) широко поширений вид. Мешкає в різноманітних біотопах, в тому числі в населених пунктах. Їжак – комахоїдна тварина, що активна переважно в сутінках і вночі. Живиться комахами, черв'яками, слимаками, дрібними хребетними, в тому числі мертвими. Деякі звірки звикають харчуватися загиблими та ушкодженими тваринами на автошляхах, через це самі часто гинуть під колесами. У садах та на городах вони бажані гості, бо знищують безліч комах-шкідників, зокрема, капустянок. На зиму впадає у сплячку під кучами листя.

КРІТ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (*Talpa europaea*, родина Кротові) – мешканець лісової зони, живе виключно в товщі ґрунту, на поверхню іноді виходить біля води. Долиною Сіверського Дінця проникає у степову зону, тут зустрічається лише у вологих лісах, піщаних ґрунтів уникає. Кріт європейський належить до комахоїдних тварин і живиться дощовими черв'яками, жуками та їх личинками, гусінню тощо. Може з'їсти дрібну хребетну тварину (мишу або ящірку). Голодним кріт може залишатися не більше 12—17 годин, на зиму робить запаси з сотень безхребетних тварин, яких він позбавляє рухомості.

БЛІДА ПОГАНКА

(*Amanita phalloides*, родина Мухоморові) – найотрутіший гриб в світі.

СВИНУХА ТОНКА (*Paxillus involutus*, родина Свинухові)

ГНОЙОВИК ДЯТЛОВИЙ

(сорочий), або строкатий (*Coprinus picaseus*, родина Гнойовикові) не схожий ні на які інші гриби

ПОКРИТИЙ
МОХОМ
СТАРИЙ
КОРЧ

ДЯТЕЛ МАЛИЙ

(*Dendrocopos minor*, родина Дятлові), один з найдрібніших представників ряду Дятлоподібних у світовій фауні, його вага менше ваги хатнього горобця й складає лише 16-26 г. В порівнянні з більш великими видами деревину малий дятел добить дуже рідко, відшукуючи здобич під корою, розщепляючи стебла болотяних трав, полину тощо. Але гніздове дупло подружжя малих дятлів видовбують самі, чому присвячують до 3-4 тижнів щовесни.

ЖОВНА СИВА

(*Picus canus*, родина Дятлові)

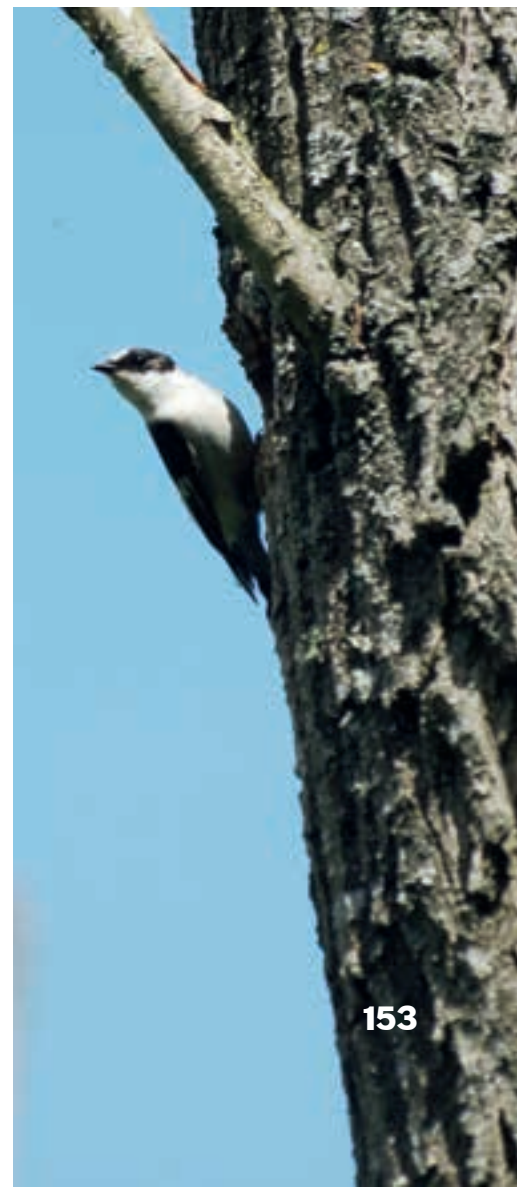
ВІВЧАРИК-КОВАЛИК

(*Phylloscopus collybita*, родина Кропив'янкові)

МУХОЛОВКА БІЛОШИЯ

(*Ficedula albicollis*, родина Мухоловкові)

ВИВІЛЬГА (*Oriolus oriolus*, родина Вивільгові)

ВІЛЬШАНКА, або **МАЛИНІВКА**
(*Erithacus rubecula*, родина Мухоловкові)

СОРОКОПУД-ЖУЛАН (*Lanius collurio*, родина Сорокопудові)

СОЛОВЕЙКО СХІДНИЙ
(*Luscinia luscinia*, родина Мухоловкові)

ДРІМЛЮГА (*Caprimulgus europaeus*,
родина Дрімлюгові)

ДРІЗД СПІВОЧИЙ (*Turdus philomelos*, родина Мухоловкові)

СИНИЦЯ ЧОРНА (*Parus ater*,
родина Синицеві)

ЗАЄЦЬ СІРИЙ (*Lepus europaeus*, родина Зайцеві) – один з найвідоміших мешканців нашої фауни. За своєю біологією це лісостеповий та степовий вид, але через вирубку лісів та розорювання він значно поширився на північ і схід разом з господарським освоєнням цих земель людиною. Як об'єкт мисливства акліматизований в багатьох частинах світу. Заєць на відміну від більшості інших видів невеликих ссавців, та навіть найближчих родичів – кроликів – не робить зовсім ніяких сховищ, в тому числі і для своїх малюків. Єдиний його захист – швидкість. Через це в народі він вважається трусливою твариною. Проте це не зовсім відповідає дійсності. Зайці не уникають навіть великих міст, де взимку можна побачити їх характерні сліди, а у безвихідній ситуації відчайдушно пручаються та можуть навіть вбити мисливського собаку або іншого хижака пазурами своїх могутніх задніх ніг.

Живляться звірки переважно зеленими соковитими травами, взимку – озиминою, а якщо випадає багато снігу, – то молодю корою з штампів і гілками дерев, чим завдають значної шкоди садам і плодовим розсадникам. Зайці активні цілий рік, протягом доби – найбільше в нічний час. Згубними для них є глибокі снігопади, а особливо – ожеледь та пізні весняні заморозки, коли гинуть новонароджені зайченята. Саме клімат, а не хижаки або людина, найбільше впливають на чисельність довговухих. Це один з найчисельніших звірів свого розміру, велика плодючість та екологічна пластичність забезпечують його процвітання як біологічного виду. Проте чисельність зайця сірого зазнає значних хаотичних коливань, хоча і не таких великих, як у зайця білого.

КАНЮК СТЕПОВИЙ (*Buteo rufinus*, родина Яструбові) – рідкісний птах, занесений до Червоної книги України. Як і більшість представників степового фауністичного комплексу, зі знищенням степів став дуже рідкісним і деякий час вважався повністю зниклим у країні, але із занепадом сільського господарства його чисельність (як і цілої низки інших степових видів) почала поступово відновлятися і зараз за оцінками становить близько 250 пар. Приблизно 5 з них гніздяться на теренах НПП «Святі Гори». Через велику індивідуальну мінливість забарвлення, властиву і іншим канюкам, канюка степового досить важко відрізнити від деяких форм канюка звичайного, що дуже ускладнює його визначення і охорону. Гніздиться канюк степовий у невеличких байрачних лісах та лісосмугах, що межують з пасовищами або степами. Надає перевагу ділянкам зі складним розчленованим рельєфом. Живиться переважно дрібними гризунами.

ФАЗАН ЗВИЧАЙНИЙ (*Phasianus colchicus*, родина Фазанові) – інтродукований в басейні Дінця птах.

ДУБИ-
ВЕЛЕТНІ
ВКРИВАЮТЬСЯ
ЛИСТЯМ

ЛОСЬ ЗВИЧАЙНИЙ, або **ЄВРОПЕЙСЬКИЙ** (*Alces alces*, родина Оленячі), як ніхто інший з наших звірів, викликає незабутні почуття під час зустрічі з ним в лісі наодинці... Бува, як герої оповідань Остапа Вишні, спостерігач сам не помічає, коли опиняється високо на гілці сосни або дуба... Зазвичай лосі тримаються дуже обережно і уникають близькості людини, але у вересні-жовтні, в шлюбний період, та навесні, коли на світ з'являються лосята, звірі можуть поводитись дуже агресивно. Тому і людині, помітивши лося, краще обійти його стороною. На відміну від інших оленів, лосі не утворюють великих стад, а живуть групами у 3-5 особин. Старі самці та холості самки нерідко ходять самотні. Живляться вони гіллям дерев і кущів, високими травами, а також грибами та лишайниками, дуже любляють лісові ягоди, які «збирають» разом з пагонами. Влітку важливу частку в харчуванні складає водяна рослинність, в цю пору лосі багато часу проводять у воді, захищаючись від укусів гнусу, також вони можуть далеко та довго пливти і навіть пірнати.

ТРУТОВИК СІРЧАНО-ЖОВТИЙ

(*Laetiporus sulphureus*, родина Поліпорові) – один із представників великої сім'ї дереворуйнівних грибів. Свою назву вони отримали внаслідок того, що плодове тіла деяких видів цих грибів використовуються для виготовлення трутів. Гриби даної групи паразитують на стовбурах і гілках дерев, рідше на ґрунті. Трутовик - це багаторічний гриб. Тверде плодове тіло щорічно збільшується у міру його зростання.

Поява в лісі **ОПЕНЬКА ОСІННЬОГО СПРАВЖНЬОГО** (*Armillaria mellea*, родина Фізалакрієві) – ознака захворювання лісу, бо цей гриб частіше за все є паразитом і уражує близько 200 порід дерев і чагарників, викликаючи захворювання деревини. Проте іноді зростає на пнях і мертвих деревах, а в особливо врожайні роки – і на опалих гілках, і навіть на черешках опалого листя.

й озер він влаштовує нори та хатки, виходи яких повинні обов'язково знаходитись під водою. Щоби піддержувати рівень води на струмках та малих річках бобри навіть будують греблі. А харчуються більшу частину року деревною корою та тонким гіллям. Добуваючи корм, вони валять досить великі дерева і під водою роблять запаси свіжих гілок, відгризаючи їх від дерева.

Переважно у дібровах мешкають такі рідкісні види рептилій, як гадюка Никольського, мідянка і веретільниця ламка – єдина безнога ящірка регіональної фауни. Усього для середньої течії басейну Сіверського Дінця характерні 9 видів земноводних і 11 видів плазунів. Всі вони хижі тварини, значну частку їх раціону складають безхребетні.

Продовжуючи знайомство з тваринним світом національного парку, необхідно мати на увазі факт, що пересічна людина (не фахівець з природничих наук) зазвичай може згадати відразу лише 5-6 назв найбільш відомих звірів та з десяток птахів. Насправді на території НПП «Святі Гори» постійно або тимчасово (під час міграцій, сезонно) живуть принаймні 54 види ссавців і близько 150 видів птахів, ще більше їх зустрічається в ближніх околицях парку, розповісти про всіх на сторінках даної книги не дозволяє обсяг, тому зупинимось на найбільш цікавих.

Із представників ряду комахоїдних особливий інтерес представляє кріт європейський – вид, що живе в природних умовах тільки в заплавах лісах уздовж річки Сіверський Донець. Цікаво, що більшість жителів плутають крота зі сліпаком і вважають, що саме кріт краде на присадибних ділянках овочі, але це не так. Кріт живе винятково в лісах і харчується різноманітними безхребетними, а от сліпак – гризун, саме він і є «помічником» при зборі врожаю. До комахоїдних належать також найдрібніші представники ссавців – землерийки. Маленькі, але дуже ненажерливі істоти, усе життя яких протікає в пошуках їжі. Якщо звірок не поїсть кілька годин, то він може загинути. Це пов'язане з їхніми малими розмірами й прискореним обміном речовин. Тому після тривалих дощів на лісових стежках можна знайти багато загиблих тварин.

Звичайний їжак, добре всім відомий найкрупніший представник ряду, він може важити до 1 кг, також зустрічається в лісах парку, хоча знайти його можна в дуже різних місцях. Але найунікальніший, на жаль, уже зниклий на території Донбасу, представник даної групи – руська хохуля. Раніше реліктова тварина жила по старицях і озерах у лісах заплави Сіверського Дінця, і на межі Донецької й Луганської областей був хохулевий заказник, де ще в середині 20-го століття налічувалося не менш 500 звірків. У даний час без цілого комплексу дорогих заходів відновити цей вид не представляється можливим.

Ще один ряд переважно дрібних ссавців – гризуни. У першу чергу, це різні види мишей і нориць. Серед них є декілька виключно лісових видів, таких як руда нориця, лісовий й жовтогорлий мишаки. Людина рідко помічає їх в природі, але загальна біомаса гризунів у десятки разів перевищує біомасу всіх інших звірів, в тому числі лосів і кабанів, великих чотириногих і пернатих хижаків. Серед гризунів дуже популярною у відвідувачів національного

парку є білка європейська, або вивірка. Чисельність цього звірка здатна дуже коливатися по роках. Коли білок багато, вони поводяться сміливо і можуть брати ласощі з рук людини, при низькій щільності популяції білки стають обережними і виявляють себе тільки сердитим цоканням з вершин дерев.

Дивна тварина, що веде сутінковий спосіб життя - лісова соня. Побачити її досить складно. Руденька, розміром зі знайому всім хатню мишку й із шикарним пухнатим хвостом, лісова соня будує в гілках невеликі круглі гнізда, у яких живе й виховує потомство. Іноді, втім, поселяється в дуплах, шпаківнях і навіть поштових скриньках (садова ділянка, де спостерігали це явище, була сильно заросла деревами й виноградом). Цей вид впадає в зимову сплячку. Зустріти його можна в заплавних й байрачних лісах, а також старих садах і парках.

Найбільш різноманітна фауна хижих або вовкоподібних ссавців. Деякі з них: вовк, лисиця, борсук, ласка, поширені дуже широко й населяють різні природні зони. Винятково лісовим видом є тільки лісова куниця, її поширення пов'язане головним чином з лісами в басейні Сіверського Дінця і його приток. Переважно в наших лісах зустрічаються лісовий тхір, горностай, видра, акліматизований з Далекого Сходу єнотоподібний собака та американська норка, що потрапила до природи, втікаючи із звірівницьких ферм. У силу особливостей своєї біології видра й норка живуть тільки уздовж рік та озер і заселяють частіше заплавні ліси і луки.

До ряду парнокопитних, або оленеподібних, належать чотири види, серед них найбільш великі представники фауни сходу країни. Найбільшу екологічну лабільність має дикий кабан. Цей вид найчисленніший і зустрічається практично скрізь, у тому числі в зовсім безлісних ландшафтах. Але що у Всесвіті сполучається більш органічно, ніж дуб і свиня? Зрозуміло, що в дібровах дикі кабани присутні завжди. Хоча у пошуках корму вони нерідко піддають набігам околишні поля й городи, а саму спекотну пору року проводять серед боліт.

Три види справжніх оленів значно поступаються вепрові в чисельності. Козуля – граціозний мініатюрний олень, аборигенний вид і також живе переважно в дібровах. Іноді зустрічається в штучних лісах і в степу, багатому на куртини терну. У східній частині національного парку зустрічається в невеликій кількості плямистий олень, ще один вид-прибулець, інтродукований із Примор'я в 60-х роках минулого сторіччя. Лось, найбільш великий звір нашої фауни, здатний існувати у всіляких типах лісу, зберігся в цей час тільки на найбільш глухих ділянках великих лісових масивів. Ще в першій половині XIX сторіччя лось було повністю знищено в басейні Сіверського Дінця. Завдяки створенню мережі заповідників і культурних мисливських господарств, степовому лісорозведенню й обмеженню браконьєрства в післявоєнні роки він відновив чисельність на величезній території лісової зони й широко поширився в лісостепову й степову зони. На жаль, за останні два десятиріччя чисельність лося на сході України скоротилася в десятки разів. Факторами, що лімітують, є занепокоєння в період розмноження й пряме переслідування з боку браконьєрів, тому лише в межах заповідного об'єкту він почуває себе впевнено.

ДИКИЙ КАБАН, або вепр (*Sus scrofa*, родина Свицеві) - один з найбільш поширених та відомих видів ссавців у світі. В Євразії він розповсюджений від Атлантичного океану до Тихого, на північ до 52-56 градусів широти, на південь до краю континенту та низки великих островів, уникаючи лише безводних пустель та високогір'я. Окремі популяції збереглися на півночі Африки. Здичавілі свині самоакліматизувалися в обох Америках, в Австралії та на деяких островах Нового світу, їх спосіб життя в природі практично не відрізняється.

Але так було не завжди. Ще в середині XIX сторіччя професор Харківського університету А.В. Чернай писав про дикого кабана як про колишнього мешканця Слобожанщини, повністю знищеного мисливцями. У Великій Британії вепрів знищили в XIII сторіччі, у рівнинній Європі – в XVII, у Скандинавії – в XIX... Лише в середині минулого сторіччя почалося природне розселення кабанів в західній частині ареалу, в ряді місць їх реакліматизували зусиллями мисливців, фахівців заповідної справи тощо. Даним заходам завжди протистоять виробники сільгосппродукції та браконьєри, але диких тварин на сучасному етапі історії захищає законодавство більшості країн і численні громадські екологічні організації. Крім того, вепри чудово пристосувалися до життя в культурних ландшафтах.

Дикі свині – виключно соціальні істоти, ядро стада складають дорослі самки з виводками, до яких приєднуються нестатевозрілі та старі звірі. Вожаками стад є найбільш сильні та досвідчені самки. Підрослих самців з часом виганяють із стада, і вони збиваються в холостяцькі банди. Заматеріли самці – сікачі живуть на самоті, зближаючись з самками лише в період розмноження. Ікла їх сягають в довжину 20 і більше сантиметрів та досить гострі. Між сікачами в шлюбну пору відбуваються запеклі бої, вони часто могли б закінчитися смертю, якби не «калкан» – особливе утворення з ущільненої шкіри, на зразок мозолу або хрящу, яким вкриті шия, лопатки та груди звіра.

Вагітність триває близько 120 діб. Новонароджені мають яскраве смугасте забарвлення, вони дуже рухливі та стрімкі, а в разі небезпеки здійснюють оглушливий виск, на який може з'явитися розлючена мати разом з подругами. Дикі свині здатні до колективного захисту потомства і усіх членів стада.

ПОРОСЯ
ДИКОГО
КАБАНА

А ОСЬ
І Я

ЧИКОТЕНЬ (*Turdus pilaris*, родина Мухоловкові), в деякі роки в невеликій кількості гніздиться на узліссях листяних лісів національного парку «Святі Гори», але більш характерний для лісової та лісостепової зон. На теренах Донецької області чикотні звичайні зимуючі птахи, завжди тримаються зграями до декількох десятків та навіть сотень особин. Ці птахи дуже люблять ягоди, їх назва російською мовою пов'язана з горобиною, яка в нашій місцевості рідкісна, тому на зимівлі птахи живляться глором, шипшиною, калиною, рештками неприбраного винограду тощо.

Хатка **БОБРА ЗВИЧАЙНОГО**, або **РІЧКОВОГО**
(*Castor fiber*, родина Боброві)

ОМЕЛЮХИ (*Bombus garrulus*, родина Омелюхові) взимку живуть завжди зграями, взимку живуть завжди зграями, які на початку пори кочівель сягають декількох сотень особин. В січні 2011 року в Святогірську відмічено новоприбулу зграю кількістю понад 1500 птиць. Зголоднілі з дороги, вони жадібно живилися омелою та виноградом. Омелюхи перетравлюють лише м'якоть ягід, а їх насіння з послідом розповсюджується в природі, що сприяє розмноженню рослин. Відомі випадки, коли ненажерливі тварини об'їдалися перезрілими та вже забродившими ягодами і сильно п'яніли, так що не могли триматися на гілках дерев. Під час невпинних кормових кочівель зграї поступово розпадаються на невеликі групи по 40-60 та навіть 15-20 птахів, так вони досягають Причорномор'я, Кавказу та Криму. Весною птахи відлітають в тайгу, але в деякі роки затримуються до початку травня.

Бобер активний протягом всього року, але він дуже обережний і потайний. Про присутність цього річкового будівника можна дізнатися по залишках його трапез.

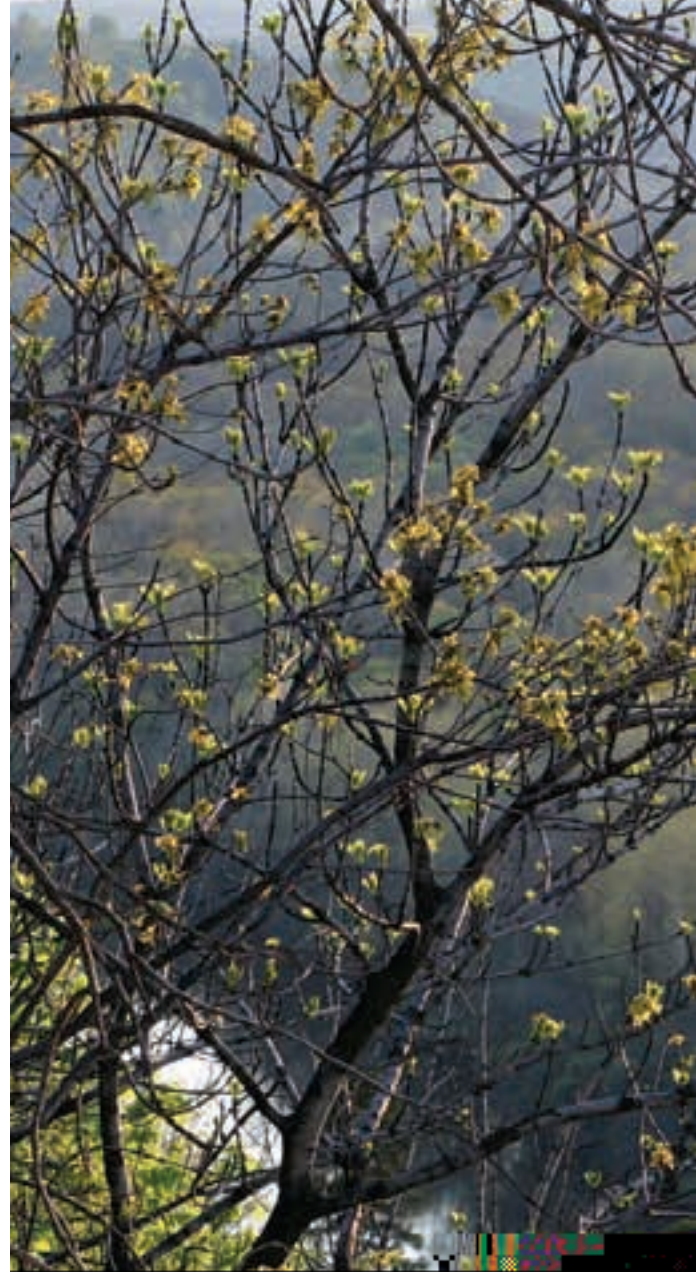
З птахів, найбільш чисельних та різноманітних хребетних тварин, в лісах характерні представники ряду Горобцеподібні, або, як раніше їх називали – співочі птахи – не менш 40 видів гніздяться в різних лісових урочищах національного парку. Найбільш масовим видом є зяблик, а далі, залежно від умов, ідуть: велика синиця, білошия мухоловка, вівчарик-ковалик, лісовий щеврик. Іноді, як в тополевих стрічкових лісах, домінують шпак, польовий горобець і щиглик, але це також Горобцеподібні. Еволюційно це найбільш молода й досконала група птахів. Причому їх становлення в процесі розвитку тваринного світу пов'язане саме з лісами. Це діти лісів. І в лісових ландшафтах вони домінують як по видовій різноманітності, так і по чисельності.

Найкращі співуни наших лісів належать до підродини дроздових, це соловейко та співочий дрізд, які навесні заливаються цілодобово і наповнюють ліс неповторними чарами, вночі їх підтримують родичі – чорний дрізд і малинівка, а на світанку звучить могутній хор з тисяч голосів птахів різних родин. У цю пору року, навіть вдень, далеко над лісом лунають своєрідні пісні лісового жайворонка і лісового щеврика, нескінченно кує зозуля, виводить рулади зяблик... Весна - короткий час пташиного кохання...

На теренах національного парку «Святі Гори», крім горобцеподібних, зустрічаються птахи ще не менш 14 рядів. З деякими, які віддають перевагу відкритим та водно-болотним біотопам, ми познайомимось в наступних главах, а ось дятлоподібні є найбільш спеціалізованою групою лісових птахів.

Неможливо уявити собі ліс без весняної барабанної трелі дятла. У нас гніздяться 6 видів даного ряду. Крутиголовка – єдиний перелітний вид цієї групи, який найменше схожий на дятла, а скоріше на горобця-переростка зі звичками дятла. Але селиться вона в дуплах, які, правда, сама не будує, й поводить, як справжнісінький дятел. Сива жовна, великий строкатий, середній, малий, сірійський дятли – усе це різні види, що відрізняються розмірами, забарвленням, але всі вони живуть в наших лісах. Зустрічаються пернаті теслярі в деревостанах всіх типів, крім наймолодших, хоча й тут можна знайти строкатого дятла, піонера серед них, який може робити дупла на висоті в півметра, де тільки діаметр стовбура дозволяє це зробити. Цікавий приклад спонтанного розширення ареалу являє сірійський дятел. В останню чверть минулого сторіччя він із Середземномор'я став активно розселятися по Європі, спочатку зустрічався тільки в населених пунктах, але вже 10-12 років, як почав заселяти й ліси Святогір'я.

Тваринний світ Придінців'я доволі багатий та різноманітний, але не статичний, з розвитком природних комплексів здійснюються поступові зміни у фауні та угрупованнях тварин. І, в свою чергу, коливання чисельності, міграції, зміни видового складу та багато інших явищ у тваринному світі призводять до значущих наслідків для рослинності. Всі тварини, хребетні й безхребетні, перебувають у тісному органічному зв'язку між собою і з оточуючою природою, піддаючись її впливу й впливаючи на неї. Саме це відбивається на всіх сторонах існування лісових біоценозів як єдиного надорганізму, природної врівноваженої системи.

Глава VI

**ЗАПЛАВНІ
ЛУКИ**

СВОЄЮ
БАГАТО-
ЯРУСНІСТЮ
ЛУГИ СХОЖІ
НА ЛІСИ

«В сумерки луга похожи на море. Как в море, садится солнце в травы... Так же как в море, над лугами дуют свежие ветры, и высокое небо опрокинулось бледной зеленеющей чашей...»
К.Г. Паустовский, 1939.

**КВІТКИ
МАТИ-Й-МАЧУХИ**
(*Tussilago farfara*,
родина Айстрові)
радісно всміха-
ються першим
весняним проме-
ням сонця золо-
тисто-жовтими
голівками.

Коли довго блукаєш по лісі, нескінченні силуети дерев і замкнуті горизонти мимоволі стомлюють погляд. Тому відчуваєш особливо приємне відчуття, якщо раптово виходиш з лісу на високий берег ріки, широка стрічка якої, виблискуючи на сонці, тікає в далечінь. А за річкою розкинулася заплава з неосяжними луками, чагарниками верболозу, дібровами і складною системою затонів, стариць, озер і боліт. Це своєрідний світ, який живе особливим життям. Навесні виходить річка з берегів, і заплава надовго покривається водою. Однак тривала повинь не відбивається згубно на житті рослин. Навпаки, вона є тут бажаною, і все життя заплави несе на собі її глибокий відбиток. Після кожного паводка на поверхні ґрунту відкладається шар глинистого осаду – замул. Його приносять води річки. Завдяки відкладенню родючого замулу заплавні ґрунти надзвичайно багаті поживними речовинами і здатні давати багаті врожаї.

Найціннішою частиною заплави є центральна, де осідає багато замулу і де в основному розташовані заплавні луки, що утворюють пишний килим з рослин. Тут в залежності від рельєфу сильно змінюється склад рослинності: одне рослинне угруповання, у якому більш сухолюбні види, у міру зниження рельєфу змінюється іншим, більш вологолюбним, утворюючи строкату мозаїку. На піднесених ділянках заплави, на вододілах або на схилах річкових долин розташовуються суходільні луки, або суходіл. Повінню вони не заливаються, а джерелом їх зволоження є ґрунтові і дощові води. Запас вологи на суходолах тому дуже незначний, особливо на схилах, з яких вода під час дощів стікає в долину. Бідність ґрунту сильно відбивається на рослинному покриві. Суходільні луки мають низький травостій, до складу якого поряд з типовими луговими входять степові рослини, маловимогливі до ґрунтової родючості.

Лугова рослинність в НПП «Святі Гори» не займає великих площ, трохи менше 2% від усієї площі парку. Велика частина луків виникла на місці колишніх зведених лісів і існує лише до тих пір, поки використовується як сінокоси або пасовища. Якби не було сінокосів, випасання худоби і тому подібних умов, створюваних діяльністю людини, на місці луків відновилися б колишні лісові рослинні угруповання.

Таке масове цвітіння «червонокнижних» косариків тонких – рідкісне явище на луках національного парку, яке можна побачити тільки в сприятливі роки. Тому дуже важко відірвати погляд від цього яскраво-рожевого моря із численних китиць квітів, що колишуться від вітру, наче хвилі.

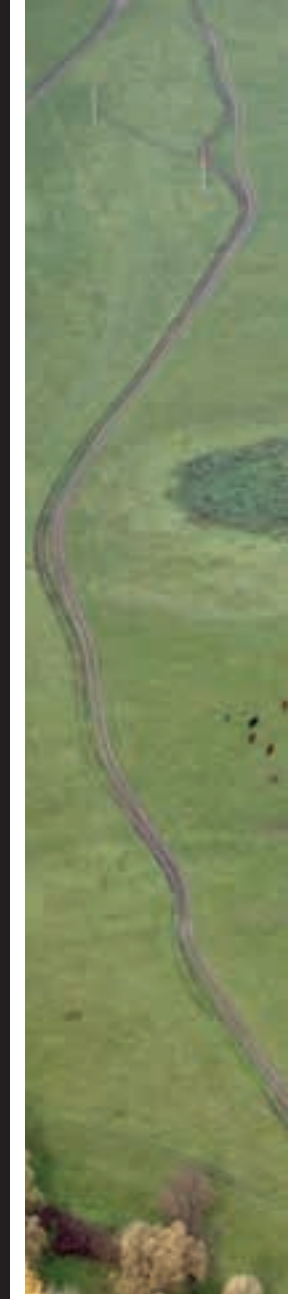

ПАПЕРОВА ОСА
(*Polistes gallicus*, родина
Справжні оси)

Гніздо паперових ос.
ПАПЕРОВІ ОСИ, або
суспільні оси (родина
Справжні оси) отримали
свою назву за використан-
ня для будівництва своїх
гнізд паперу, який роблять
самі, пережовуючи і змочу-
ючи клейкою слиною во-
локна деревини, і за спосіб
життя колоніями, що скла-
даються з матки-засновни-
ці та декількох десятків і
навіть сотень ос-робітників.
В світі є понад тисячі видів
паперових ос. В басейні
Сіверського Дінця їх близь-
ко 10 видів. Частіше за всіх,
крім *Polistes gallicus*, зустрі-
чаються *Polistes dominulus*,
Vespula vulgaris та *Vespula*
germanica.

Численні **СТАРИЦІ** – сліди колишнього русла Сіверського Дінця.

ПОДАЛІРІЙ (*Iphiclides podalirius*, родина Косатцеві) зобов'язаний своєю назвою герою давньогрецької історії лікарю ахейців під час Троянської війни - сину Асклепія, бога лікування, та рідному брату Махаона, також міфічного лікаря. Це один з найбільших метеликів вітчизняної фауни, розмах крил сягає 75 мм.

РІКА
НАСИЧУЄ
ВОЛОГОЮ
ЗАПЛАВНІ
ЛУКИ

Луки утворені травами. У лісі не всяка трава може рости – темно. А під відкритим небом для трав роздолля. Тут вони так тісняться – стебло до стебла, що посправжньому заплавному лугу влітку важко пройти. 70-80 різних видів рослин можна зустріти на 1 м², в лісі – лише півтора-два десятка деревно-чагарникових видів на весь ліс. Спробуй копнути землю на лузі – тільки гостра лопата може розрізати її верхній шар – переплетіння коренів, або, як кажуть, дерен, який не дозволяє мінеральним речовинам і гумусу йти нижче, затримує їх. Тому на лузі верхній шар 18-20 см такий багатий гумусом. Луки дуже багаті і різноманітні за флористичним складом. Сотні видів. Найбільша кількість їх відноситься до родини складноцвітих, далі в порядку убутання: злаки, бобові, осокові, жовтецеві, зонтичні, розоцвіті, хрестоцвіті, гвоздичні і губоцвіті.

На луках переважають в основному багаторічні рослини, що розмножуються вегетативно. Цьому сприяє регулярне сінокосіння, яке проводиться в одні і ті ж терміни, як правило, до обсіменіння, в пору масового цвітіння. Таким чином, більшість лугових трав не встигає дати зріле насіння. Крім того, щільна дернина перешкоджає проростанню насіння, що потрапляє на земну поверхню. Малорічників тут практично не зустрінеш. Хіба що попадеться напівпаразитична рослина – дзвінець. Ця рослина з жовтими квітами іноді утворює на луках суцільний жовтий килим. Дзвінець має зелене листя і здатний, отже, до самостійного живлення, але разом з тим він присмоктується до коренів інших лугових рослин і отримує, таким чином, деяке додаткове харчування.

За структурою луки трішечки нагадують ліс. Як і в лісі, на лузі є домінуючі види, що визначають обличчя, якщо так можна сказати, тієї чи іншої частини природного комплексу. Рослинним угрупованням лугів також притаманна ярусність. В першому ярусі частіше за все домінують злаки, і наукова назва рослини-домінанта надається кожній конкретній лучній ділянці. Саме злаки - головні утворювачі дернини, і їх внесок в чорнозем – найбільший, але вони ж і беруть з ґрунту дуже багато речовин. Поповнювати їх допомагають бобові трави, які завдяки симбіозу з бульбочковими бактеріями, що засвоюють атмосферний азот, здатні збагачувати верхні шари землі азотом і мінеральними солями. А рослини з яскравим запахом, багаті ефірними маслами і фітонцидами, регулюють середовище проживання, захищають від шкідників, стимулюють виробленням регуляторів росту тощо.

Як і в лісі, на лузі є свої рослини-піонери, вони першими заселяють вільні простори на порушених ґрунтах, мета їх – вкрити землю суцільним покривом, розпушити її корінням і почати процес відновлення ґрунту, щоб з часом тут могли рости більш вимогливі і більш продуктивні рослини. Яскравий приклад таких рослин – кульбаба. Його летюче насіння далеко розноситься вітром, на кілометри, і проростає там, де мало що може вирости. Жовті квіти на соковитій ніжці іноді суцільним килимом

ПАВУК-ХРЕСТОВИК

(родина Колопряди) на колесовидній сіті.

Павуки-хрестовики свою назву отримали за характерний малюнок на спинці, який справді нагадує хрест. В своїй родині рід *Araneus* найчисельніший і нараховує більше тисячі видів, поширених у всьому світі. Всіх представників даної родини об'єднує здатність плести колесовидні тенета з павутини для здобичі комах, але у кожного виду начебто схожі сітки мають певні відмінності в будові і є їх «візитними» картками. В «Святих Горах» мешкає 6 видів павуків-хрестовиків, які поширені у всіх біотопах парку.

Витончена однобічна китиця **КОСАРИКІВ ТОНКИХ** (*Gladiolus tenuis*, родина Півникові) має вигляд прикрашеної квітами коси. Можливо, тому ця квітка й отримала свою назву косарик. А латинське ім'я, що означає "меч", надане за форму її листків. В Червону книгу України вид занесений зі статусом «уразливий» через те, що цвітіння косариків припадає на час сінокошу.

За часи існування національного парку чисельність і поширення **РЯСТКИ БУШЕ** (*Ornithogalum boucheanum*, родина Лілійні) значно збільшились. Ця досить тіньовитривала рослина все ж більше воліє до освітлених місцевостей: лугів, узлісь, узбіччя доріг, галявин, її можна зустріти в світлих штучних насадженнях та розріджених байрачних і заплачних лісах, по балках.

М'ясисті рослини **ОЧИТКА ЇДКОГО** (*Sedum acre*, родина Товстолисті) вкривають ґрунт щільними скупченнями, буквально сидять на землі, що підтверджує їх наукову назву, яка з латинської мови означає «сидіти».

ДЗВОНИКИ СКУПЧЕНІ
(*Campanula glomerata*, родина Дзвоникові)
цвітуть на луках протягом всього літа.

покривають землю. І раптом в похмурий день дивишся: немає кульбаб! Залишилася тільки зелена трава. Насправді в другу половину дня і в сиру погоду кульбаба щільно закриває свої жовті квіти і ховає їх у зелену чашечку. Закрився – як зник в зеленій траві. Подібно до кульбаби розселяються пухнастим насінням інші піонери: складноцвіті – жовтий осот, осот, латук, серпій, козельці, татарник. Інші заселяють голі місця за допомогою довгих кореневищ – мітлиця, пирій повзучий, горлянка, суховершки та ін. Є серед піонерів особливо героїчні персонажі, які ростуть на утоптаній до ступеня бетону землі. Це подорожники, спориш – гірчак пташиний, хамоміла запашна, та сама ромашка, але без звичних білих пелюсток і дуже низенька.

Рік за роком одні і ті ж луки можуть виглядати по-різному: вони постійно змінюються, перебуваючи в так званій «динамічній рівновазі». У посушливі роки домінують одні види рослин (а значить, збільшується число пов'язаних з ними комах, птахів та інших тварин), а на наступний рік погода може змінитися - і на луках будуть переважати зовсім інші трави. Це вже на відміну від лісу.

А ще луки дуже красиві, вони завжди цвітуть, усю теплу пору року. Тут спостерігається зміна квіткових аспектів, тобто фон утворюють квітучі, кожен свого часу, масові види рослин. Навесні, коли вологи в ґрунті багато, цвітуть рослини з неглибокою кореневою системою, в міру осушення верхнього шару – зацвітають види з більш глибоким корінням, і так далі. Коли ми приходимо на луг ранньою весною, відразу ж після сходу снігу, ми бачимо на його поверхні тільки суху траву – суцільний жовтувато-бурий фон. Луг виходить з-під снігу позбавленим зелені. Майже у всіх лугових рослин надземна частина не зимує живою. Життя зберігається тільки в підземних органах. З розквітом весни луг поступово зеленіє. Мати-й-мачуха прикрашає зелень молодих трав своїми яскраво-жовтими квітами і ароматом, що нагадує запах меду. Разом з нею зацвітають зірочки, проліски, фіалочки. Потім раптом все навколо стає зовсім жовтим. Це зацвіли жовтці, їх дрібні золотисті квітки густо-густо вкривають луг.

У травні стають видні яскраво-рожеві куртини зозулиного цвіту, чії квітки з тонкими ажурними пелюстками колишуться на довгій ніжці. У цьому незвичайному і багатогранному царстві рослин досить звичайні занесені до Червоної книги рябчик менший і косарики тонкі, або дикий гладіолус, у сприятливі роки вони також створюють аспекти. Значно рідше зустрічаються, також червонокнижні, плодоріжки болотна та блощична, рослини з родини орхідні. Яскраві фарби додають сині шавлія лучна та вероніка дібровна. У червні луг стає білим – від безлічі «ромашок». Під цим ім'ям відомі багато різноманітних рослин (і королиця, і роман, і справжні ромашки). Але найвідоміша з «ромашок» –

ПІДМАРЕННИК СПРАВЖНІЙ

(*Galium verum*, родина Маренові) – основна медоносна рослина в різнотрав'ї лу́гів.

У складі різнотрав'я лу́гів завжди є **ШАВЛІЯ** (*Salvia*), чий тонкий аромат вливається до пахоців інших лучних трав, якими наповнюється повітря в літню спеку

ПЛОДОРІЖКА БОЛОТНА, або ЗОЗУЛИНЕЦЬ БОЛОТНИЙ

(*Anacamptis palustris*, родина Зозулинцеві), дика охідея, орхіс, зозулині сльози – як не назви цю чудову і чарівну рослину, краса її не зменшиться. Як і у всіх тропічних родичів, квітка цієї лучної орхідеї дуже спеціалізована і пристосована до запилення тільки одним видом комах. У плодоріжки болотної вони запилюються земляними джмілями. Зараз зозулинець зустрічається на вологих луках і болотах дуже рідко, і насолодитися видом його заростей можна лише у виключних випадках.

БРОНЗОВКА МАЛА ЗЕЛЕНА
(*Protaetia affinis*, родина
Пластинчастовусі)

ДЖМІЛЬ ЗЕМЛЯНИЙ
(*Bombus terrestris*,
родина Бджолині)

У спекотні літні дні на квітучих
лугах чути цвірчання **КОБИЛОК**
(родина Справжні саранові).
Від своїх найближчих
родичів-музикантів, справжніх
коникив і цвіркунів,
вони відрізняються короткими
антенами, які не перевищують
половини довжини тіла.

Метелики **СИНЯВЦІ** часто
збираються у вологих місцях.

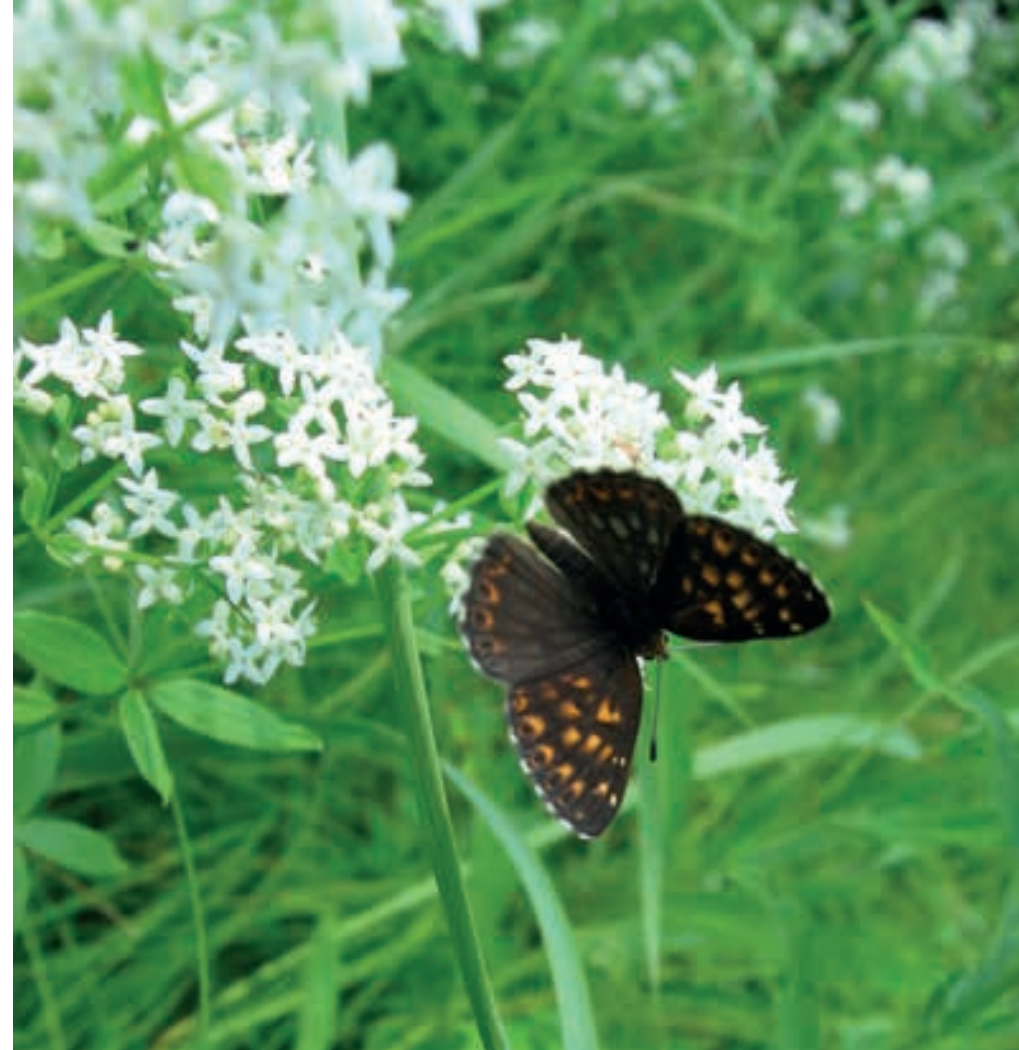

ЯЩІРКУ ПРУДКУ (*Lacerta agilis*, родина Справжні ящірки) можна зустріти де завгодно, бо вона найпоширеніший вид фауни Придінців'я. Ця дуже спритна рептилія виправдовує свою назву швидкістю рухів. Спіймати її нелегко, вона дуже обережна і, потривожена, стрімко тікає, іноді піднімаючись гвинтоподібно на дерева, як білка або дятел, а частіше ховається у свою нірку, викопану неглибоко в землі. Харчуються ящірки дрібними безхребетними і особливо багато знищують «шкідливих» комах (жуків, гусениць, саранових і т. д.), хоча не гребують і бджолами, полюючи на них у районі пасік. Та і в них самих ворогів вистає: насамперед, це їжак, також хижі звірі – лисиця, енотоподібний собака, тхір, кам'яна куниця, птахи - лелеки, чаплі, луні, канюки, серед плазунів – мідянка, вуж. Щоб рятуватися від численних ворогів, ящірка має властивість залишати хвіст, який пізніше відростає, тобто регенерує.

ГУСЕНИЦЯ ВЕДМЕДИЦІ КРИВАВОЇ
(*Tyria jacobaeae*, родина Ведмедиці)

ЛЮЦИНА (*Hamearis lucina*, родина Pieridae). Забарвлення верхньої і нижньої сторін крилець метелика дуже різняться.

ЦЕПЕЯ АВСТРИЙСЬКА
(*Seraea vindobonensis*, родина Равлики справжні)

М'ЯКОТІЛКА РУДА (*Rhagonycha fulva*, родина М'якотілки).

ХВОСТЮШКА ТЕРЕНОВА
(*Satyrium spini*, родина Синявці)

Золотий килим природи. Цвіте **КУЛЬБАБА**
(*Taraxacum officinale*, родина Айстрові).

ПАВУК-КРАБ РОДУ HYSTICUS (родина Павуки-краби) не плете павутину, а активно переслідує здобич. Для нього характерне вільне пересування.

Зрілі пухнасті сім'янки **КУЛЬБАБИ** піднімуться у повітря від найменшого подуву вітру.

це все ж королиця звичайна з великими біло-жовтими суцвіттями.

Разом з ромашками зацвітає по лугах один із звичайних видів дзвоників, дзвоники скупчені. Щільні суцвіття квітів дзвоників іноді створюють синій колірний аспект і є прикрасою лугового різнобарв'я. У липні луг рожевіє від конюшини. Конюшина буває різною: велика рожева – лучна конюшина, біла – повзуча конюшина, є ще гірська, середня і інші. Дрібні квітки конюшини, зібрані в лілово-червону або білу голівку, влаштовані так, що опилити їх може тільки джміль. Конюшина має наукову назву – трилисник. Досить поглянути на її листочки, щоб зрозуміти, чому вона так названа. Чіткий і витончений малюнок листя художники часто використовують в орнаментах. На лузі багато і «родичів» конюшини. Ось мишачий горошок заплутався в траві, а поруч червоніють куртини великих квіток чини бульбистої, а далі жовтіють люцерна і лядвенець український.

Влітку цілісінький день ллються золоті промені на землю, розпускаються все нові і нові квіти, одні красивіші інших. Всякий раз луг нас зустрічає розсипом квітів, дурманними запахами. Козельці, смілки, цикорій, волошки і гвоздики, березка і тирлич, гравілат, звіробій, дзвоники, гадючник, молочаї, шавлія, синяк, деревій (особливо гарний рожевий), пижмо і багато інших. П'яний аромат нагрітих сонцем трав струмує в чистому, дзвінкому співом жайворонка, повітрі. Ноги просто потопають в зеленому килимі, прикрашеному розсипом різнобарвних вкраплень безлічі квітів. Кущі, розкидані по всьому лузі, запрошують присісти в тінь і віддатися мріям, вбираючи запах медового різнотрав'я. А як приємно полежати в м'якій траві сонячним днем, дивлячись в блакитне небо, немов розчиняючись в цій благодаті, вдихаючи пряний аромат прогрітої сонцем луки, слухаючи тріск коників і гудіння джмелів. Гуляючи по лузі, далеко від сучасного «божевільного» міста, можна досягти повної релаксації.

У серпні, ближче під кінець літа, якщо луг не викосили, то зелень на ньому вицвітає, стає жовтуватою, як сіно. У цей час буває жарко, на стежці білий пил, суха трава колить ноги. Лише де-не-де залишилися квіти – жовтіють льонок і оман, ще цвітуть ромашки і чути солодкий запах підмаренника, синюватою сталлю відливають миколайчики, колишуться жовті колоски кунічника та інших злаків.

Величезну роль у збереженні біологічного різноманіття луків грають тварини. Влітку в жаркий день на лузі, здається, саме повітря дзвенить – так стрекочуть в траві незліченні комахи. Це найпомітніші з усіх лучних мешканців – коники і кобилки. Зелений коник – досить великий, з блискучими очима і довгими вусами. Він так далеко стрибає, тому що і ногами відштовхується, і крила розгортає. І «співає» він теж ногами: тре ними об крило швидко-швидко, і лунає гучний скрип – стрекотіння. У деяких коників можна побачити «шаблю» на кінці черевця. Це яйцеклад – трубка, через яку коник-самка

АРГІОПА ТИГРОВА (*Argiope bruennichi*, родина Колопряди) за смугастим забарвленням нагадує ос, звідки й інші назви «павук-оса», «павук-зебра» тощо. Один із крупніших павуків - лучних мешканців парку. Дорослі самиці мають розмір від 1 до 2,2 см. Самці дрібніші, менш яскраві, до 5-8 мм у довжину і значно тендітніші.

ПОЛІКСЕНА (*Zerynthia polyxena*, родина Косатцеві)

При близькому розташуванні ґрунтових вод вологолюбні осоки утворюють на луках обширні зарості.

БОГОМОЛ ЗВИЧАЙНИЙ (*Mantis religiosa*, родина Богомолів) – хижа комаха. Своєю незвичайною назвою вони зобов'язані аж ніяк не ангельському характеру, а особливій мисливській позі, в якій вони складають передні лапки, наче людина, що молиться. Богомоли ніколи не переслідують свою жертву. Вони типові хижаки, що полюють із засідки, готові добу безперервно сидіти в очікуванні необережної комашки. Тому у них розвинулося захисне забарвлення, що ховає їх в оточуючій зелені. На відміну від самців, які живляться дрібними комахами, більш великі і важкі самки полюють на здобич такого ж розміру, як вони, а то й більше. Канібалізм для богомолів – норма життя, причому проявляється він часом в найнесподіваніший момент. Давно помічено, що більша самка богомола частенько закушує своїм обранцем після або ще в процесі спарювання. Щоб зменшити ризик бути з'їденим, самець перед спарюванням виконує ритуальний танець, який допомагає самці відрізнити партнерку від здобичі і налаштувати її на миролюбний лад. Крім того, богомоли можуть поїдати власних дитинчат, якщо ті не встигли сховатися після вилуплення з яйця. Як хижаки вони полюють на все, що рухається.

АФОДІЙ, або **ГНОЙОВИЧОК**
(*Aphodius melanostictus*, родина Пластинчастовусі)

СИНЯВЕЦЬ-ІКАР
(*Polyommatus icarus*, родина Синявці)

КЛІТ-ТРАВКОЛІРНИК МІНЛИВИЙ
(*Chlorophorus varius*, родина Вусачі)

КОНИК роду *Isorhya* (родина Справжні коники)

Колір квітки **ВЕРОНІКИ ДІБРОВНОЇ** (*Veronica chamaedrys*, родина Ранникові) залежить від її віку: щойно розцвіла вона майже біла, потім світло-блакитна, бузкова, фіолетова. У розпалі цвітіння сині пелюстки додають краси і яскравості до барвистого лучного килиму.

Медоносні якості **МОЛОЧАЮ**
(Euphorbia) приваблюють різних комах.

ЛИСТОВІЙКА СМУГАСТА РІЗНОКОЛЬОРОВА
(Olethreutes arcuella, родина Листовійки)

ЛЮЦИНА (Hamearis lucina, родина Pieridae).

Листя **РУТВИЦІ ПРОСТОЇ**
(Thalictrum simplex, родина Жовтецеві)

ПІСТРЯНКА ТАВОЛГОВА
(*Zygaena filipendulae*,
родина Строкатки)

БУРШТИНІВКА ЗВИЧАЙНА
(*Succinea putris*,
родина Бурштинівки)

ГОЛОВЧАК СИДА
(*Pyrgus sidae*,
родина Головчаки)

**ЩИТНИК ЛІНІЙНИЙ, або
КЛОП ЛІНІЙЧАСТИЙ**
(італійський) (*Graphosoma
lineatum*, родина Справжні
щитники)

Яскраві суцвіття
**ГАДЮЧОЇ ЦИБУЛЬКИ ЗА-
НЕДБАНОЇ** (*Muscari neglectum*,
родина Лілійні) мають сильний
приємний запах, подібний до
запаху мускусу, чим пояснюєть-
ся її родова латинська назва. А
видове ім'я надане за маленький
зріст, всього 10-20 см. Тож серед
інших рослин її відразу і не
помітиш. Вид вважався зниклим
з території парку, бо 50 років не
зустрічався в зборах дослідників,
знову знайдений 10 років тому

Під час цвітіння **РЯБЧИКА МАЛОГО** (*Fritillaria meleagroides*, родина Лілійні), або «дикого лучного тюльпана», як його називають в народі, його великі квітки рідкісного в світі рослин темно-пурпурового забарвлення контрастно виділяються на тлі соковитої зелені лугового травостою. В парку цей «червонокнижний» вид зустрічається на південно-західній межі свого ареалу і ще буває доволі численним на заплавах луках.

Літні **ФІАЛКИ РАНКОВА** та **ПОЛЬОВА** часто утворюють куртинки серед лучного різнотрав'я.

ЗМОРШОК КОНІЧНИЙ (*Morchella esculenta* var. *conica*, родина Зморшкові) - перший весняний гриб, що з'являється в кінці квітня.

ПОЛІВКА ЛУЧНА

(*Microtus levis*, родина Щурові) – у сприятливі роки масовий вид гризунів в заплаві Дінця. Активний протягом року, взимку прокладає ходи під снігом, які після його танення навесні добре проглядаються на поверхні ґрунтів. Полівки є одним з основних джерел їжі для безлічі хижаків — ласки, горностає, тхоря, лисиці, кабана, різних сов і денних хижих птахів.

ПІСТРЯНКА ПУРПУРОВА

(*Zygaena purpuralis*, родина Строкатки)

ПЛОДОРІЖКА БЛОЩИЧНА, або **ЗОЗУЛИНЕЦЬ БЛОЩИЧНИЙ** (*Anacamptis coriophora*, родина Зозулинцеві) – рідкісна лучна орхідея. Її брудно-пурпурові квіти мають специфічний запах, схожий на запах клопів, тому назва і несе спомин про них. Червонуваті цятки на нижній губі слугують своєрідним вказівником для комах-запилювачів. В очікуванні запилення квіти зозулинця можуть не в'янути протягом 7-10 днів, але в'януть відразу після потрапляння пилку на приймочку маточки. Розмножується переважно насінням, яке дуже дрібне і утворюється у великій кількості (2 тис. насінин на 1 рослину). Оскільки насіння позбавлене запасу поживних речовин, то самостійно розвинути у нову рослину воно не може, розвивається лише в симбіозі з грибом. Проросле насіння, яке не зустрілось з грибом, пропадає. Проросток розвивається під землею 2-4 роки. Зацвітає на 11-му році життя, яке загалом триває до 27 років. Довершеність цих витворів природи дає підстави для визнання їх «аристократами» рослинного світу.

ЗАЛІЗНЯК БУЛЬБИСТИЙ
(*Phlomis tuberosa*, родина Губоцвіті)

КОНЮШИНА ЛУЧНА (*Trifolium pratense*, родина Бобові) разом з іншими родичами відновлює ґрунти та збагачує їх поживними речовинами.

Стариці на заплавах оточені деревною рослинністю: вербами, тополями, вільхами.

Сухі луки на початку весни
горять яскраво-жовтим полум'ям
від квітів **ОЧИТКУ ІДКОГО**.

Цвіте одна із «ромашок» – **РОМАН РУСЬКИЙ**
(*Anthemis ruthenica*, родина Айстрові).

Самець
ЖОВТОГОЛОВОЇ
ПЛИСКИ
(*Motacilla citreola*,
родина Плискові)
із здобиччю

МУРАШИНИЙ ЛЕВ (*Myrmecaelurus trigrammus*, родина Мурашині леви) зовні нагадує бабку, бо має дві пари великих длинних крилець, але літає незграбно і повільно. Личинки живуть у сухому піску. Вони будують характерні конусо-подібні воронки в піщаних ґрунтах, в які ловлять дрібних наґрунтових комах. Будь-яка маленька комаха, пробігаючи по сипучому краю ямки, неодмінно скочується в неї, потрапляючи на щелепи «лева».

ТОНКОХВІСТ ЕЛЕГАНТНИЙ
(*Ischnura elegans*, родина Стрілки)

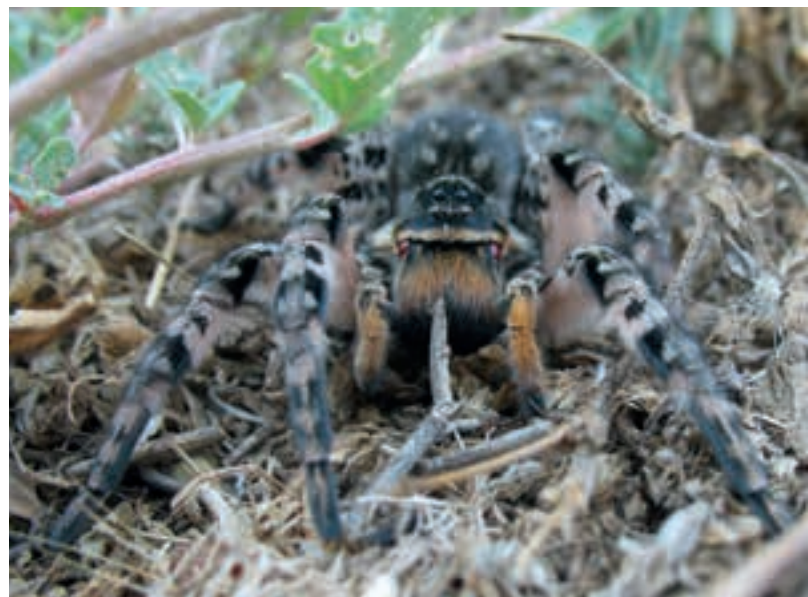
Самець **ПЛИСКИ ЖОВТОЇ**
(*Motacilla flava*,
родина Плискові)

СОНЦЕВИК ПАВИЧЕ ОКО
(*Aglais io*, родина Сонцевики)

Самка **ТАРАНТУЛА ПІВДЕННОРУСЬКОГО**
(*Lycosa singoriensis*, родина
Павуки-вовки) вийшає з норки.

Самець **ЯЩІРКИ ПРУДКОЇ**
(*Lacerta agilis*, родина Справжні
ящірки) вийшов на полювання.

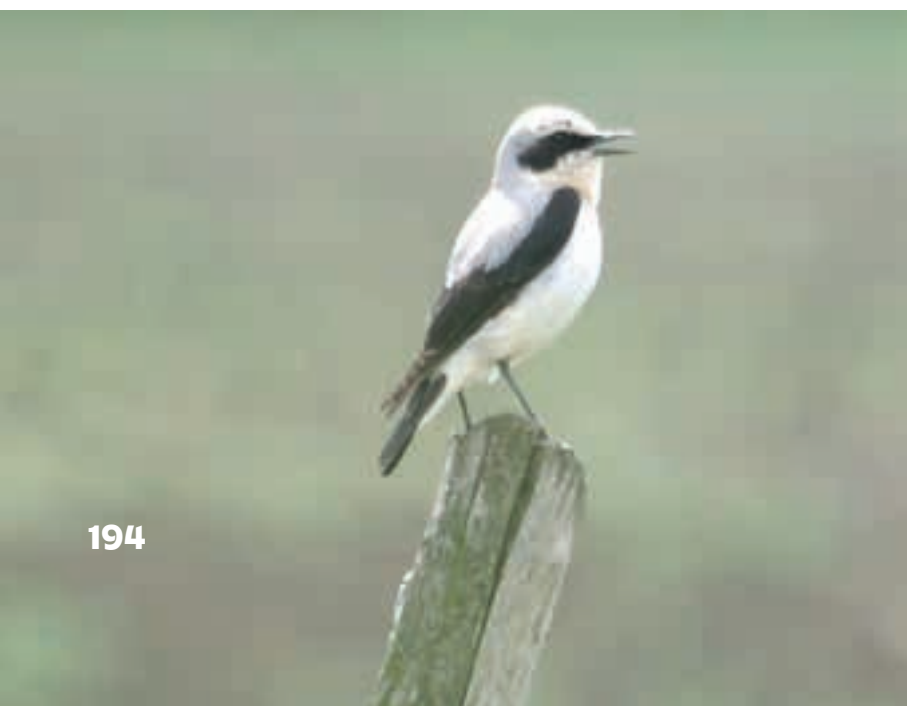
Пташеня **ГОРИХВІСТКИ ЗВИЧАЙНОЇ**
(*Phoenicurus phoenicurus*,
родина Мухоловкові)

Пташеня **ЩЕВРИКА ЛІСОВОГО**
(*Anthus trivialis*, родина Плискові)

ТРАВ'ЯНКА ЛУЧНА
(*Saxicola rubetra*, родина Мухоловкові)

КАМ'ЯНКА ЗВИЧАЙНА
(*Oenanthe oenanthe*, родина
Мухоловкові)

ТРАВ'ЯНКА ЧОРНОГОЛОВА
(*Saxicola torquata*, родина Мухоловкові)

Самець **КРОПИВ'ЯНКИ ПРУДКОЇ**
(*Sylvia curruca*, родина Кропив'янкові)

ШПАК
(*Sturnus vulgaris*, родина Шпакові) –
типовий приклад тварини-еврибіонта.
Вид влаштовує гнізда в дуплах дерев,
в норах на обривах, під дахом
господарських будівель тощо. На лузі шпак
полює на коників та кобилок.

Самець
ПЛИСКИ ЖОВТОГОЛОВОЇ
(*Motacilla citreola*,
родина Плискові)

відкладає яйця у верхній шар землі. Кобилки дуже схожі на коників – такі ж, тільки маленькі і різного кольору – коричневі, зелені, жовті, рожеві. Харчуються вони переважно злаками, їх роль в переробці відмерлих рослин та поверненні органіки до ґрунту, важко переоцінити. А коники – хижакі. У їхньому раціоні – метелики, мухи та інші комахи.

А скільки в'ється над квітами летючих комах! Легкі метелики, товсті джмелі, любителі конюшини – жовті бджоли. Не можна собі уявити життя цих крилатих істот без квітів. Вони і не можуть жити один без одного. Комахи – це, перш за все, запилювачі, без яких багато квітів просто гинуть, не давши насіння. Крім того, комахи розносять спори різних грибів, які для деяких видів рослин є життєво важливими. Ці комахи харчуються нектаром квітів.

Метелики можуть дістати нектар з самої глибини квітки – для цього у них є довгий хоботок, коли метелик не п'є, він згорнутий в тугу спіраль. Придивившись до метеликів, легко помітити, що деякі з них, хоча і неоднакові, але схожі один на одного. Одні – коричнево-чорні, з яскравим малюнком на крилах. Це метелики родини німфалід: швидше за все, кропив'янка або павиче око. Інші метелики – світлі: капусниця і лимонниця. Їх зараховують до родини білянок. Яскраво і строкато пофарбовані денні метелики. Один з найбільш поширених – перламутрівка. Вона відрізняється жовтуватим кольором і чорними цятками на верхній стороні крил та перламутрово-сріблястими плямами на нижній стороні задніх крил. А ось синявці – декілька видів маленьких метеликів, у яких верхня сторона крил блакитна, а нижня – темно-сіра.

У метеликів дуже короткий термін їх летючого життя, у деяких – лише кілька днів. Але це не все їхнє життя. Метелик жив ще до того, як став метеликом, – в іншому вигляді. Коли він «вилупився» з яйця, то мав вигляд гусениці. Гусениця їсть зелене листя – поки не виросте і не набереться сил. Причому у різних гусениць – тільки свої улюблені рослини. Потім вона забереться в затишне місце – в землю, в тріщину на корі дерева, – там замре і перетвориться в лялечку. Лялечка не їсть, не боїться холодів і може зимувати, а на майбутній рік з неї вибереться метелик. Метелик буде літати, сидати на квіти, пити нектар, а потім відкладе яйця і загине. Яйця він відкладе на листя тієї рослини, яку їстимуть гусениці.

Багатьом комахам відкритого простору властива мімікрія. Щоб бути менш помітними для численних хижаків, необхідно маскуватися під барви рослин. А деякі імітують наряд небезпечних хижаків або отруйних комах, яких ніхто не їсть. Метелики досить часто несуть на крилах малюнок очей. Побачить птах перед собою два великих «ока», які дивляться на нього просто у вічі, і в перший момент лякається, а коли опам'ятається, метелик вже полетів!

З птахів на луках гніздяться жовта та жовтогорова плиски, лучна та чорноголова трав'янки, перепілка та фазан, але найбільш цікавий – мешканець перезволожених лугов – деркач. Наукова назва цього птаха *Sorex sorex* дуже точно передає його характерний різкий скрипучий крик, який далеко чути. Це шлюбна пісня деркача. У сезон гніздування він так захоплюється своїм співом і входить у такий азарт, що до нього можна підійти досить близько. Злітає птах рідко і лише у разі крайньої потреби. Зазвичай він рятується бігом, причому дуже швидко і вправно пробирається в густій траві, лавіруючи поміж стеблами і травинами, що полегшується формою його стислого з боків тіла. Побачити деркача дуже важко, як і його «родичів» – погоничів, до того ж в останні роки чисельність даних представників ряду журавлеподібних скорочується.

Головна роль лугов у житті вищих тварин – постачання кормів. Майже всі горобцеподібні птахи годують потомство комахами, тут вони мають нескінченне джерело здобичі. На дрібних птиць, на численних гризунів, на великих комах полюють на луках хижі птахи – боривітер, великий та малий яструби, канюки, шуліки, рідкісні у нас польовий та лучний луні та інші. Вночі над морем трав стрімко носяться кажани і дрімлюги, виходять на простір пастися козулі, олені та кабани, навіть бобри ласують свіжою травкою. Восени дозрілим насінням трав годуються зграї польових горобців, зябликів, зеленяків, щигликів, коноплянок, вівсянок. Не тільки місцеві птахи, а й транзитні, ті що летять на зимівлю.

Заплавні луки займають зовсім невелику частку площі національного парку «Святі Гори», але це один з найпродуктивніших природних комплексів, справжня скарбниця біологічного та ландшафтного різноманіття.

Глава VII

**ВІЛЬХОВІ
БОЛОТА
І ЛІСИ**

ВІЛЬШАНИК
«ВІКНЕНО» – ОЗЕРНА
ЗАПАДИНА З
ЧИСЛЕННИМИ
ДЖЕРЕЛАМИ,
ЯКА ЗАВЖДИ
НАПОВНЕНА
ВОДОЮ

«Опять весна придёт из солнечной дали,
В край леса и болот вернутся журавли.
И глядя, как растут на месте леса пни,
На нашу доброту надеются они...»
Н. А. Соболев, 1981.

**ЖУК РОДУ
DONACIA**

(родина Листоїди)
зустрічається на
водній рослиннос-
ті. Личинки його
розвиваються на
підводних корене-
вищах рослин.

Н

а межі заплави і піщаної тераси, в старих, зарослих лісом озерних западинах, поблизу впадіння в Сіверський Донець невеликих річок підземні води, збагачені мінеральними сполуками, підходять близько до поверхні й утворюють мілководні озера та багаті рослинністю низинні болота. В таких умовах прекрасно росте вільха чорна, або клейка (*Alnus glutinosa*), що разом з деякими деревами, чагарниками і трав'янистими супутниками формує специфічні рослинні угруповання – вільшаники або вільхові болота. Серед лісів національного парку «Святі Гори» вільхові ліси займають близько 1380 гектарів, або 3,4% площі. Найбільші масиви зосереджені у пониззі річки Жеребець в Ямпільському лісництві та в заплаві Сіверського Дінця в околицях міста Святогірськ.

У пору весняного танення снігу на вільсі набухають сережки - її суцвіття, що містять кожне до 300 дуже дрібних квіток. Вони формуються за рік до цвітіння, залишаються в спокої всю зиму і розкриваються навесні ще до того, як розпускається листя. Вільху особливо легко розпізнати взимку, коли на одному дереві можна побачити торішні шишки, сережки поточного року і бруньки. В інші пори року вона для багатьох залишається ніби невидимкою. Мало хто звертає увагу на це скромне дерево. Навесні світло-зелене молоде листя вільхи швидко темніє, стає сіро-зеленим, майже чорним. В такому траурному вбранні стоїть вільха все літо до пізньої осені.

**ЧЕРЕПАХА
БОЛОТЯНА**

(*Emys orbicularis*,
родина Болотні
черепахи) – постій-
ний мешканець
вільхових боліт.

ВІЛЬХА ЧАСТО
ЗУСТРІЧАЄТЬСЯ
БІЛЯ РІЧОК, БОЛІТ,
ОЗЕР, В ЧИСЛЕННИХ
ЗНИЖЕННЯХ І
ЗАПАДИНАХ
БОРОВОЇ
ТЕРАСИ

У чистому вільховому лісі вдень ще більш сутінно, ніж у дібровах. Групи з декількох стовбурів, що виростили з одного кореня, густими кронами здіймаються на 30-метрову висоту. Біля основи стовбурів формуються конусоподібні мікроузвишшя, у проміжках між якими непересихаючими озерцями і трясовинами подовгу стоїть вода. Подекуди ламкі кущики верболозу утворюють серед водяного дзеркала густі непрохідні зарослі. Місцями вільхи до самої крони обплетені хмелем, поміж дерев кущі перевиті ожиною, стіною стоїть кропива, дзвенять комарі, стовпом в'ється мошва. Зрозуміло, що такі ліси аж ніяк не придатні для відпочинку на лоні природи. Серед вільхи чорної зрідка зустрічається в'яз гладенький, що складає сильно зріджений другий ярус. До основної породи домішуються клен польовий та береза повисла. Підлісок добре виражений. Тут звичайні крушина, груша, бузина чорна, черемха, клен татарський, свидина, жостір, що роблять вільшняки ще темнішими, труднопрохідними.

Вільха живе водою й особливо любить проточну, і вода завжди у неї під опікою і наглядом. Вільха зміцнює пливкі ґрунти, підтримує в річках рівень води. Навіть в найжорстокішу посуху в заростях папороті серед вільшняка можуть напитися звірі. У глибоких канавах, затінених густим листям, завжди є прохолодна чиста вода. Люди давно помітили – варто вирубати вільшаник, і біда на поріг: вичерпуються джерела, зніжується рівень ґрунтових вод, міліють річки.

Вільха чорна має дуже цікаву особливість: вона симбіотично зв'язана з азотфіксуючими мікроорганізмами – актиноміцетами, що на коренях дерев утворюють бульбочки на манер тих, що бувають на коренях бобових рослин. Завдяки їм у ґрунті вільшняків накопичується азот. Тому ґрунт під вільхою звичайно дуже родючий, і вільхові болота багаті рослинами-нітрофілами (азотолюбами) – це гадючник в'язолистий, чистець болотяний, паслін солодко-гіркий. Тут можна зустріти папороть страусове перо, буйно росте двометрової висоти кропива, проективне покриття якої часто складає 20-45 %. Саме тут, у вільшняках, первинне природне мешкання кропиви дводомної, звідси вона вийшла на рясні азотом місця, що виникли в результаті господарської діяльності людини, – смітники, пустирі, городи.

На думку багатьох дослідників, болота-вільшняки – віддалені нащадки колосальних заболочених просторів третинного періоду. У збідненому стані вони дійшли до наших днів. На вільхових болотах є види, що походять від теплолюбних і вологолюбних предків: півники болотяні, цикута отрутна. Часто зустрічаються ожина сиза, жеруха, водяний перець, гравілат міський, калюжниця, розривтрава, болотні осоки, що утворюють нерідко могутні купини висотою до 70 см.

Пристовбурні мікропідвищення, утворені коренями вільхи, заростають вологолюбними травами. **ТРУТОВИК ЛУСКАТИЙ** (*Polyporus squamosus*, родина Трутовикові) швидко руйнує мертву деревину.

Різноманіття водної рослинності вільхових боліт.

ПІД ПОКРОВИМ
ДЕРЕВ ВОДЯНА
ГЛАДЬ ЗАВЖДИ
СПОКІЙНА

ПАВУК-МИСЛИВЕЦЬ З РОДУ *DOLOMEDES*

(родина Павуки-пізауриди) – один з великих павуків, але з легкістю тримається на поверхневій плівці води і ковзає по ній. Ловчою сіткою доломедес ніколи не користується. Чекаючи на здобич, павук зазвичай сідає біля краю води на яку-небудь рослину, а витягнуті передні кінцівки кладе на воду. За найменшим струсом води він дізнається про наближення жертви і стрімко кидається на неї. Сховище доломедес також не буде і тримається в прибережній рослинності. Якщо павука потривожити, він миттєво падає вниз, довго сидить там, причаївшись, і може не з'явитися близько години. Перечікує в гущі рослин або занурюється у воду, тримаючись за стебла. Під водою павук може знаходитися до 45 хвилин.

ЯСТРУБ ВЕЛИКИЙ (*Accipiter gentilis*, родина Яструбові) – один з найбільш поширених хижих птахів Європи. В басейні Сіверського Дінця гніздиться в різноманітних лісах, утворюючи високо в кронах дерев будівлі з гілля діаметром близько 1 м. Віддає перевагу глухим, віддаленим ділянкам, але оселяється іноді в стрічкових лісах та навіть у лісосмугах. Гніздо починають влаштовувати ще в лютому, проте кожна стара пара має на ділянці 2-3 гнізда, які використовують по черзі. Заселене гніздо видно за наявністю свіжих гілок із зеленим листям. При нагоді може займати гнізда інших птахів свого розмірного класу – крука, канюка звичайного, підорлика малого, шуліки чорного, які не в змозі чинити опір агресору.

В період розмноження яструби, як і більшість інших представників родини, здійснюють повітряні ігри, подружжя носиться високо над лісом, роблять піруети та видають особливі вібруючі звуки, які важко очікувати від цих суворих істот. Яйця з'являються на початку квітня, насиджування триває 37-38 діб, ще 25-27 діб мати невідлучно опікає пташенят. Весь цей час родину годує самець. У віці 40-45 днів молоді яструби починають літати, але ще місяць батьки приносять їм здобич. Трьохмісячні птахи становляться повністю самостійними і добре полюють на підрослий молодняк шпаків, дроздів, дятлів та інших птахів середнього розміру. Яструб великий – грізний та вмільний хижак. Короткі крила і довгий хвіст свідчать про те, що він лісовий мешканець. Птах може легко пролітати між деревами і гілками, а довгий хвіст забезпечує йому хорошу маневреність. В здатності маневрувати поміж дерев, тілом проломлювати зарості очерету або тонких гілок цьому хижаку немає рівних. Птахів він спритно переслідує як на відкритому просторі, так і в лісі. Часто блискавично нападає із-за укриттів. Дорослі, досвідчені яструби легко добувають куріпок, граків, ворон, навіть лисок та качок на воді, за голубами та курками вони прилітають в населені пункти. Зголоднілий яструб може напасти і на хижого птаха іншого виду, на гуся або індику, які значно перевищують його розмірами. З чотириногих здобиччю його стають молоді зайці, білки, миші, домашні кішки. Навіть цуценя або лисеня може зненацька потрапити на обід. Здобич убиває, стискаючи гострими кігтями. Поїдає, сидячи на дереві або на землі.

ПАПОРОТЬ БЕЗЩИТНИК ЖІНОЧИЙ (*Athyrium filix-femina*, родина Безщитникові) часто зростає у вільшнях.

САМКА
ЯСТРУБА
НА ГНІЗДІ

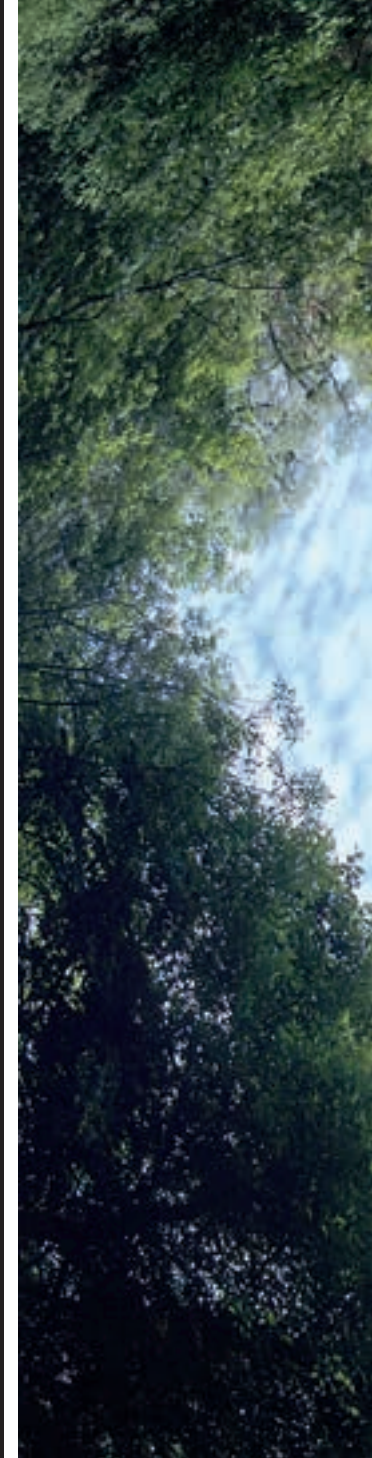
КУПИНА БАГАТОКВІТКОВА
(*Polygonatum multiflorum*,
родина Лілійні).

ЧАПЛЯ СІРА (*Ardea cinerea*, родина Чаплеві) зустрічається майже у всіх частинах Старого світу, крім далекої півночі, пустель та гір. Від Великої Британії до Японії та від Скандинавії до Південної Африки можна побачити, завжди десь недалеко від водойм, цього знайомого всім птаха. В басейні Сіверського Дінця сіра чапля гніздить колоніями на деревах у вільшаниках, рідше в інших типах лісу, навіть у молодих соснових насадженнях, також колонії можуть бути серед великих очеретяних плавнів. Гнізда будує з підручного матеріалу: гілок дерев, стеблин очерету, комишу тощо, який збирає самець, в той час як самка залишається в гнізді і створює конструкцію. У великих колоніях на одному дереві може бути декілька гнізд. Коли пари займають старі гнізда меж ними трапляються бійки за місце під сонцем, птахи з вищим соціальним статусом займають вище розташовані гнізда. В кладці 3-5 блакитних яєць, які насиджують обидва птахи протягом 25-27 днів. Пташенята залишаються в гнізді або біля нього на гілках протягом 7 тижнів, перші 20 днів один із дорослих птахів обов'язково залишається з пташенятами, захищаючи їх від сонця, дощу та численних хижаків, які постійно присутні поблизу колонії. Найбільшу небезпеку являють орлани-білохвости, вони нападають на дорослих птахів, відганяючи їх та здобуваючи пташенят, а також сірі ворони, котрі викрадають яйця і пташенят, якщо дорослі чаплі залишають гнізда, налякані людиною. Ніяких інших істот чаплі не бояться. Хоча поведуться завжди дуже обережно. Літати молоді чаплі починають у віці 50-55 днів, а потім ведуть мандрівний спосіб життя разом із дорослими.

Лісове болото

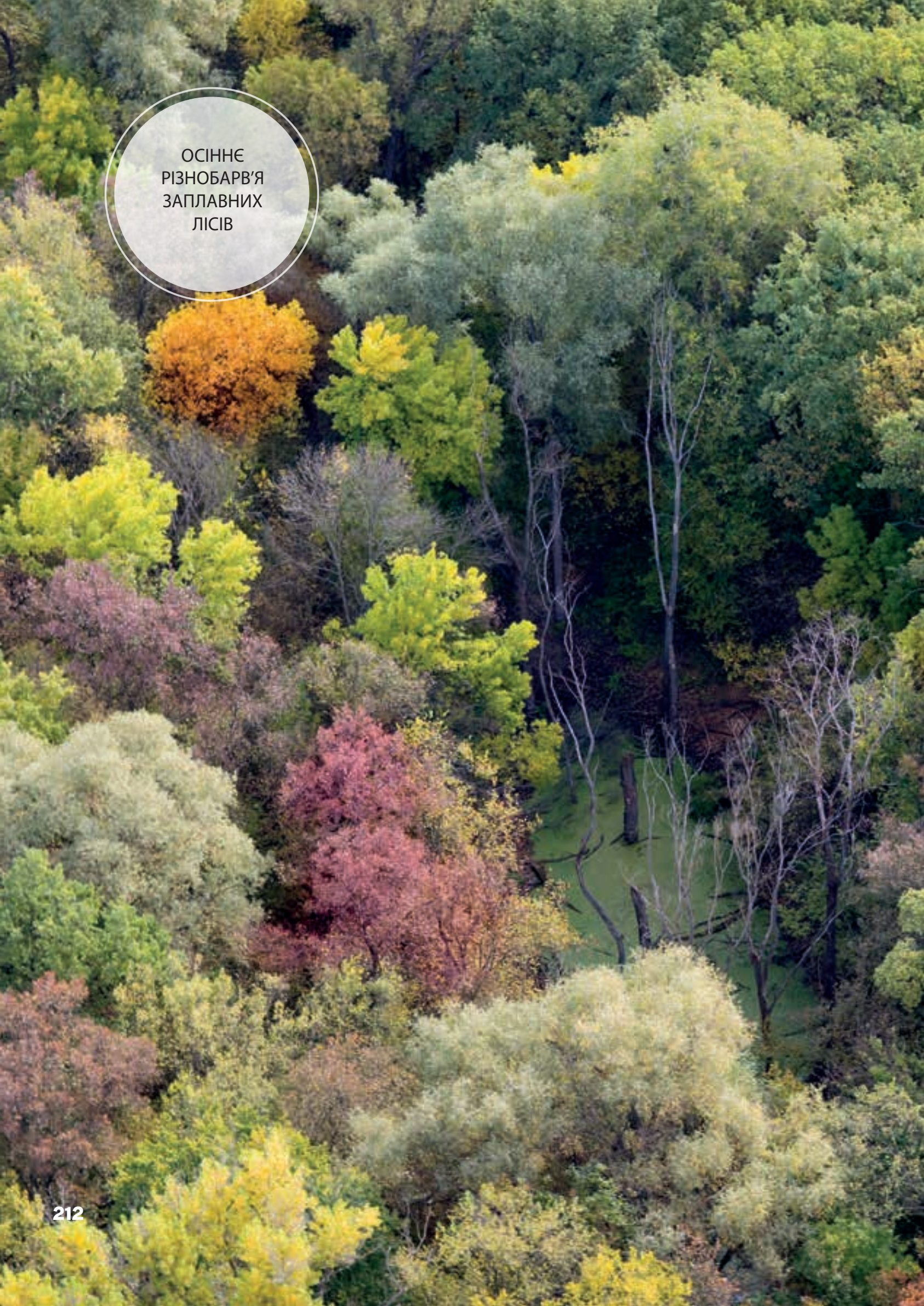
ПОВІТРЯНА
ТРИВОГА!
В НЕБІ –
ОРЛАН

БАБКА БРОНЗОВА (*Cordulia aenea*, родина Бабки)
вилітає навесні однією з перших.

ЖАБА ОЗЕРНА
(*Pelophylax ridibundus*,
родина Жаб'ячі)

ОСІННЄ
РІЗНОБАРВ'Я
ЗАПЛАВНИХ
ЛІСІВ

В більш сухих умовах поряд з вільхою відмінно уживаються дуби, берези, осики та інші деревні породи, утворюючи ті самі змішані насадження, в яких і дихається легко, і гуляти приємно, а невеликі групи або окремі вільхи де-небудь на березі ставка, річки дають густу прохолодну тінь і являють собою дуже красиве видовище. В спекотні літні дні такі куточки природи мають особливу рекреаційну привабливість. Вони наче кличуть відпочити під благодатним покровом дерев.

Вільха чорна відноситься до швидкорослих деревних порід, особливо у віці 5-20 років. У середньому вона живе до 100 років, а граничний вік не перевищує 150 років. Для тотального відновлення насаджень вільхи у лісовому господарстві застосовується порослевий спосіб. Варто зрубати старе дерево, і на наступний рік вільховий пеня буквально потоне в букеті потужних пагонів, які в перший же рік можуть вирости на півтора-два метри у висоту. Таку здатність порода зберігає до віку 80-90 років. Насіннєве поновлення зустрічається рідше і здійснюється повільніше.

Виняткова морозостійкість вільхи. Не тільки дорослі дерева, а й сіянці не бояться низьких температур і без всякої для себе шкоди витримують 40-50-градусні морози. Мало того, що самі витримують, але і, при нагоді, молоденький березнячок від морозних вітрів прикриють. Звідси і народні приказки: «Перед вільхою і мороз шапку знімає», «В дитинстві берізку вільха няньчить».

Годуються вільхою комахи, пернаті, чотириногі і навіть риби. Навесні, як тільки розіллється в повітрі трохи терпкий, солодкуватий запах її квіток, їх атакують бджоли та інші споживачі пилку. Нектару в квітках немає (вільха – вітрозапильна рослина), а ось білкового, високопоживного пилку хоч відбавляй. Тільки в одній сережці близько чотирьох мільйонів смачних пилкових зерен. А сережок на дорослому дереві не те що сотні, а багато тисяч. Легкий пилкок густим шаром покриває озера, ставки, і риба, піднімаючись до поверхні, теж годується ним. Листя і пагони вільхи охоче їдять дикі копитні і домашня худоба, кору – бобри, а насіння – непоганий корм для чижів та інших птахів родини В'юркових.

З настанням тепла і густі зарості на болотах, і торішні листи, і молоді паростки первоцвітів – усе шарудить, ворухиться під лапками прибуваючих полчищ жаб, ропух, тритонів. Лунає над водою закличний хор червоночеревих кумок, а ліс, який тільки вкривається листям, наповнюється оглушливим лементом, схожим на звук проїжджаючого неподалік потяга, – то заспівали деревні жаби – рахкавки. На земноводних і риб невтомно полюють звичайний і водяний вужі. Ці змії прекрасно плавають і можуть подовгу залишатися під водою. Активізуються і такі хижі рептилії, майже все життя яких проходить у воді, – болотні черепахи. У болоті вони ростуть, харчуються, «одружуються», зимують і тільки для яйцекладки дорослі самки виходять на піщані бугри і там у неглибокі ямки відкладають по 8-12 білих яєць,

ТРИТОН ЗВИЧАЙНИЙ (*Lissotriton vulgaris*, родина Саламандрові) – характерний представник хвостатих амфібій в лісовій та лісостеповій зонах Європи, в степову зону проникає по лісистих долинах рік. В басейні Сіверського Дінця зустрічається досить рідко, що пов'язано з відсутністю протягом багатьох років весняних повеней та малою кількістю опадів влітку. Більшу частину року тритони ведуть сутінковий та нічний спосіб життя на суші, вдень ховаються у місцях з високим ступенем вологості – в норках, канавках, гнилих пеньках, купах листя та хмизу. Зимують у більш глибоких норах гризунів та у підземних комунікаціях разом із джерелянками та ропухами.

Рано навесні, коли ще не до кінця розтала крига, тритони виходять у нерестові водойми – лісові озера і стариці, глибокі калюжі та канали. Поки самець чекає у воді самку, у нього на спині з'являється високий гребінь. При появі самки він підпливає впритул до неї, доторкається до її морди і обнюжує, потім починає шлюбний танець. В процесі ігор він залишає сперматофори, які підхоплює самка. Запліднену ікру вона розміщує на підводній рослинності, ретельно загортаючи її в листя. Період відкладання ікри розтягнутий і часто триває до червня. Личинки вилуплюються на 10-20 день і розвиваються протягом 9-10 тижнів. Влітку тритони залишають водойми.

Живляться різноманітними безхребетними та ікрою риб і амфібій.

МІНОГА УКРАЇНСЬКА (*Eudontomyzon mariae*, родина Міногові)

A lush forest scene with a stream, ferns, and a car in the background. The foreground is dominated by dense green ferns and some yellowing leaves. A stream flows through the middle ground, reflecting the surrounding trees. In the background, a car is parked on a path through the forest. The overall atmosphere is serene and natural.

В ДЖЕРЕЛЬНИХ
СТРУМКАХ
УРОЧИЩА «ВІКНЕНО»
МЕШКАЄ І
НЕРЕСТИТЬСЯ МІНОГА
УКРАЇНСЬКА

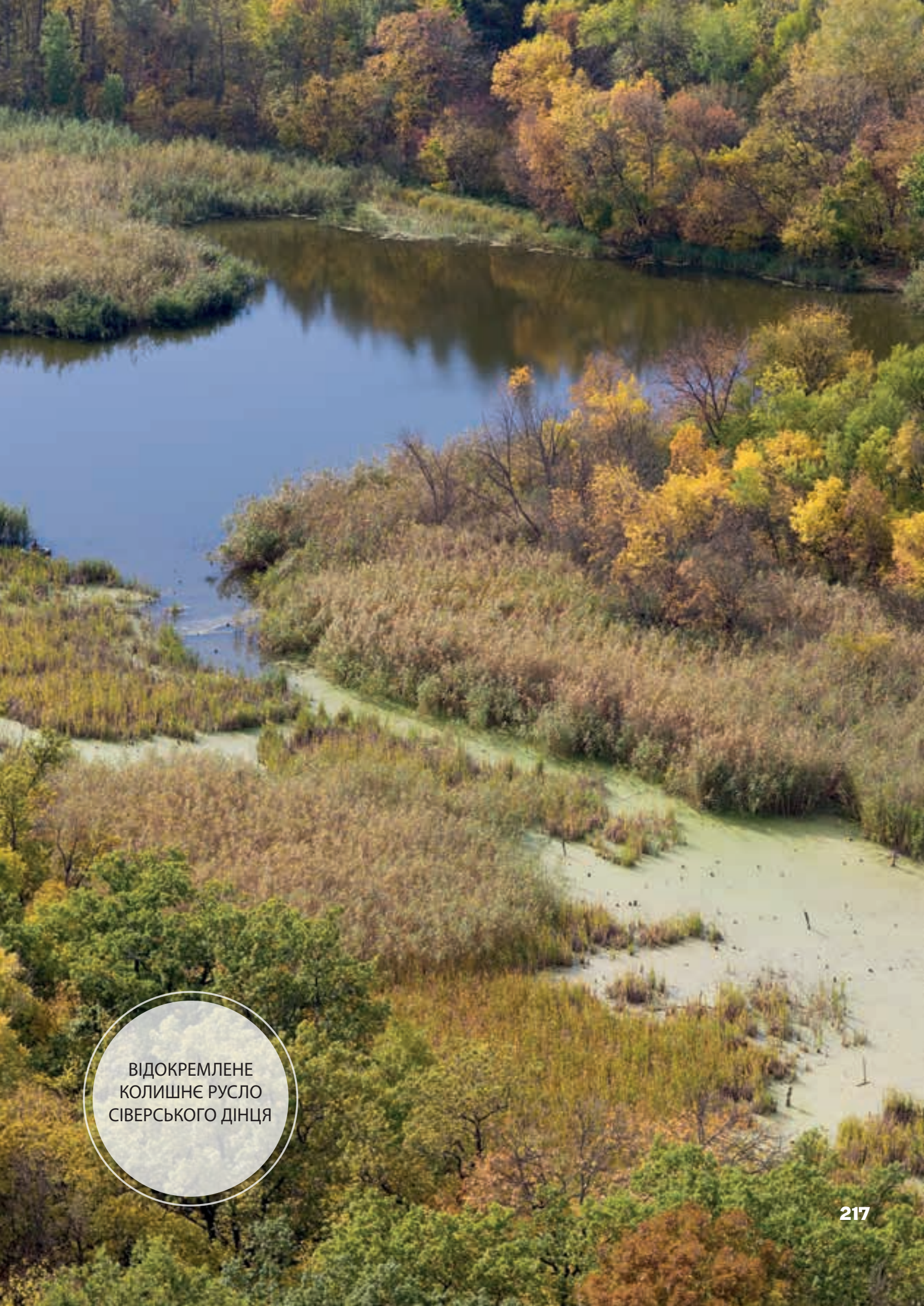

ЖАБА ЧАСНИКОВА
(*Pelobates fuscus*, родина Землянкові)

Стариці Сіверського Дінця, завжди вкриті плаваючими рослинами, поступово замулюються, заростають прибережно-водною рослинністю і перетворюються на болота.

An aerial photograph showing a river bend. The main river channel is on the left, with a large, shallow, sandy area on the right that represents a former channel. The surrounding forest is in autumn, with trees showing yellow, orange, and green foliage. The water in the river is dark and reflects the sky.

ВІДОКРЕМЛЕНЕ
КОЛИШНЄ РУСЛО
СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ

ПЕРШІ
СПРОБИ
ПОЛЮВАННЯ

ХИЖА МУХА-КТИР (родина Asilidae). Ктирі - справжні яструби в світі комах, все в них пристосоване до хижацтва - сильні ноги з причіпними гачками, короткий гострий хоботок і в ньому гострі щелепи у вигляді стилетів; їх великі опуклі очі, глибоко розділені тім'ям, такі гострі, що до сидячих ктирів дуже важко підійти непоміченим. Слина ктирів містить нейротоксин, від якого впіймані комахи миттєво вмирають, та протеолітичні ферменти, які перетравлюють внутрішні органи здобичі.

Дивує швидкість і безпомилковість реакції ктирів: мить, короткий зліт, і ось уже ктир, повернувшись на колишнє місце, висмоктує «бездиханну» комаху.

Агресивність і сила ктирів така велика, що вони виходять переможцями в сутичці з такими добре «озброєними» комахами, як бджоли та оси. Надзвичайна ненажерливість ктирів змушує їх полювати весь світлий час доби.

Личинки їх також хижаки. У ґрунті або в ходах, прокладених в деревині, вони переслідують личинок різних інших комах і в разі успішного полювання ростуть дуже швидко.

В світі відомо понад 7000 видів цих мух, розповсюджені вони переважно на територіях з жарким кліматом. Розміри деяких ктирів сягають 80 мм завдовжки. В степовій зоні України зустрічається велетенський ктир (*Satanas gigas*) розміром до 50 мм.

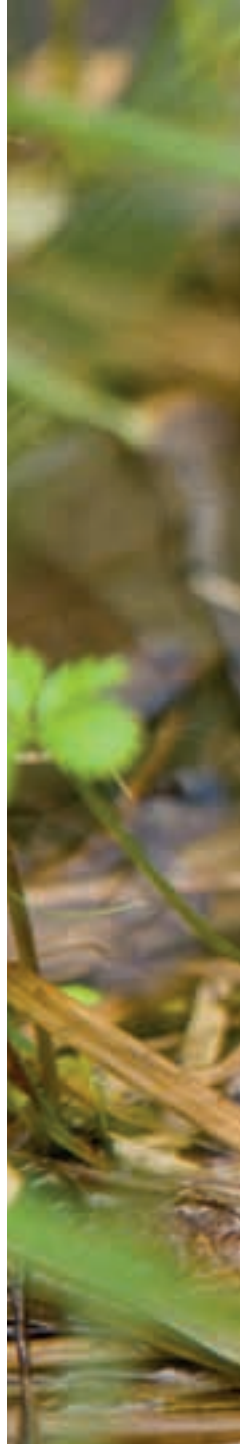
РОПУХА СІРА, або звичайна (*Bufo bufo*, родина Ропухові) добре відома жителям Європи, з нею традиційно в казках, легендах, народних забобонах пов'язано щось нечисте, бридке, зловісне. Ропух вважали супутницями відьом та чаклунів, вони, на думку бідолах, могли висмоктувати молоко у корів, спотворити дитину, зробити жінку безплідною тощо. Це не дивно, в умовах вологого, прохолодного клімату ропухи жили повсюдно, в тому числі поруч з людьми, а їх зовнішній вигляд і тайна нічна уява викликали негативне відношення. В нашій місцевості ропуху сіру можна побачити лише наприкінці березня–початку квітня, під час виходу тварин в нерестові водойми, весь інший час вони ведуть самотній спосіб життя в глибині лісів і активні виключно вночі. До того ж на межі зі степом чисельність їх дуже низька. Тому місцевим жителям ропухи звичайні – в диковинку і ніяких забобонів, крім можливості підчепити бородавки, з ними не зв'язують.

Нерестяться ропухи сірі в чистих джерельних озерах, лише зійде крига. Залишивши ікру на підводних рослинах, вони розбредують по лісах до наступної весни. В червні пуголовки перетворюються на маленьких ропух, і якось вночі вони всі дружно розчиняються в лісі

ЧЕРЕПАХА БОЛОТЯНА ніколи не проти погрітисся на сонці.

ПІВНИКИ БОЛОТЯНІ
(*Iris pseudacorus*, родина Півникові)

Рано навесні вода не минає ніякі рослини, що ростуть по березі водойми. Але пройде час, вода повернеться до своєї межі, і пристосовані до тимчасового затоплення рослини продовжать жити своїм, тільки їм притаманним, життям.

ВУЖ ЗВИЧАЙНИЙ (*Natrix natrix*, родина Вужеви) має від природи благословенний дар – жовті плями на голові. Завдяки їм цю змію, на відміну від інших, не знищують, а навпаки вважають корисною. Як і всі змії, вужі харчуються виключно тваринами, від комах та слимаків до дрібних гризунів та птиць. На землі й на гілках кущів, на березі й під водою вони активно розшукують, переслідують та поглинають живність. Частіше за все здобиччю стають жаби. На початку травня вужі-самці розшукують самок та збираються в скупчення (по місцевому – кубла) іноді у 20 і більше особин. Яйця, вкриті шкіряної оболонкою та пружні, як гумові, відкладаються в теплі та помірно вологі місця: під сухе листя, під пні, у норки. Відмічені знахідки кладок у тисячу і більше яєць, які в одне місце відклали десятки самок. Молодь з'являється у серпні-вересні.

ОДНОДЕНКА (ряд Ephemeroptera) – представник однієї з найдревніших груп комах. Їх викопні відбитки відомі з девонського періоду, який закінчився 359 мільйонів років тому. Назва пояснюється тим, що дорослі комахи гинуть відразу після масового льоту над водоймами та відкладання яєць. Вони не живляться, травна система у них не розвинена, а вік різних видів триває від декількох годин до двох-трьох діб. На відміну від інших комах, одноденки не спроможні складувати крила, що є наслідком величезної давності походження.

ретельно зариваючи потім гніздову камеру. Народжуються черепашки на суші. Безліч кладок і малят гине на зубах хижаків. Їх старанно відшуковують єнотоподібні собаки, лисиці, борсуки, куниці та лісові тхори.

У Святогірському природоохоронному науково-дослідному відділенні національного парку зберігся унікальний вільховий масив – урочище «Вікнено» площею понад 55 гектарів. Тут на поверхню вибиваються численні джерела, які утворюють невеликі незамерзаючі зимою озера-вікна, чим і пояснюється його назва. Через прозору воду озерце і струмків на піщаному дні всюди можна бачити вулканчики джерелець. В проточній холодній воді мешкає та розвивається рідкісна зникаюча тварина, занесена до Червоної книги України - мінога українська. Міноги цікаві насамперед своєю древністю, вони найпримітивніші хордові тварини у світі. На вигляд міноги як вузьенькі рибки, але у них нема ні щелеп, ні черепа, зате цілих три ока. Щоправда тварини ними майже не бачать. Личинки міног – піскорийки – втягують воду з дрібними органічними частинками і тим живляться. Дорослі – не їдять зовсім, їх завдання дати потомство. Самці будують гнізда в піщаному ґрунті на течії, самки відкладають ікру, яка відразу запліднюється, а після нересту вони гинуть.

ВЕРБА (рід *Salix*, родина Вербові), як і вільха, водолюб. Її завжди можна зустріти на березі річки, озера, на болоті, навіть в невеликому зниженні посеред луку. В національному парку зростає принаймні 10 видів верби. Серед них є дерева до 10-20 м висотою, як верби біла та ламка, які можуть утворювати вербові заплавні ліси, або верба плакуча - інтродуцент, що природно зростає в сухих районах Північного Китаю, або верба козяча, яка через ранній період цвітіння з початку березня є важливою першою рослинною їжею для бджіл. Але більшість видів – це чагарники до 5 м висотою: краснотал, білоліз, попельста, вушката, пурпурова верби. Іноді верба утворює суцільні непролазні хащі по берегах рік, озер та боліт, а буває, і в воді поруч з подругою-вільхою.

Про прихильність верби до вологих місць відомо здавна. Вона вказувала людям, де можна знайти воду. Тому й колодязі, як правило, копають там, де ростуть верби. «Де срібліє вербиця, там здорова водиця», — промовляє прислів'я. А здорова вона тому, що речовини, які містяться в деревині, знезаражують воду. Тому під вербою вода смачніша, тому й риби під вербовим корінням у заглибинах більше, тому й невелика вербова дощечка, покладена у діжку чи відро, поліпшує смак води, дезінфікує її. А ще верба відома своєю високою енергією росту, яка зберігається достатньо довго, і деякі верби досягають значних (більше 30 м у висоту і 2 м в діаметрі стовбура) розмірів.

Тривалість життя верби, як і всіх швидкорослих деревних рослин, порівняно невелика. В найсприятливіших умовах верба може досягти 200-річного віку, причому рослини з насіння довговічніші, ніж отримані вегетативно. Але ця стара лапата верба з кострубатим неосяжним замшілим стовбуром здається ровесником болота.

ОМЕЛА БІЛА (*Viscum album*, родина Ремецвітникові) – рослина-легенда, магічна, чаклунська трава друїдів, ні з чим незрівняна істота, яка живе на деревах і підкоряється своїм внутрішнім законам. Зелені розгалужені кущики омели дуже ефектно виглядають на тлі темних голих гілок листяного дерева і нагадують круглі гнізда. В Україні омела біла зустрічається в лісостепових районах, на півночі степової зони та на Поліссі. Основні райони зростання омели зосереджені в річкових долинах, в балках і в міських парках. Національний природний парк «Святі Гори» розташований в зоні природного зростання омели. Тому тут ця рослина досить широко поширена і місцями численна.

Своє родове латинське ім'я омела отримала за наявність в м'якоті плодів клейкої маси, що дозволяє насінню омели приклеїтися до гілок дерева і утриматися на них. Видову назву рослина отримала за біле забарвлення плодів. Така увага, що надається плодам рослини, не випадкова, адже їхній спосіб розмноження воістину дивовижний. На відміну від інших рослин, омела плодоносить в грудні, і розмножується насінням, яке розносять по лісі птиці, що спокусилися на соковитий білий плід рослини, в основному, дрозди і омелюхи, які харчуються ягодами омели. Насіння, пройшовши через травний тракт, зберігає схожість і залишається клейким, тому легко прилипає до гілок дерев і проростає. Для проростання насіння необхідне світло, тому зазвичай омела поселяється на вершині дерева і по периферії крони, а в лісі – на узліссях або в розріджених деревостанах, де світла більше.

Омела біла – вічнозелена чагарникова рослина. Але найголовніша особливість цієї рослини – спосіб життя. Омела – рослина-симбіонт. Воду і мінеральне живлення вона отримує за рахунок рослини-господаря, а органічні речовини синтезує самостійно, ще й його годує. У цьому симбіозі вона може прожити кілька десятків років, не завдаючи шкоди своєму господарю. Велика кількість омели призводить до обламування гілок дерева, на якому вона живе, особливо при сильних вітрах або снігопадах.

Поселяється омела біла на гілках різних листяних дерев. Найчастіше це біла акація, липа, різні види тополь і кленів, тобто дерева, широко використовувані для озеленення населених пунктів. Може вирости також на деяких видах плодкових дерев, найчастіше на яблуні та груші. Омела є найважливішим об'єктом в харчуванні багатьох зимуючих видів птахів і ссавців. У багатосніжні зими тільки листям і ягодами омели рятуються від загибелі ворони і граки, галки, дрозди і омелюхи. Вічнозелені гілочки, які у великій кількості падають на землю під час зимових вітрів, охоче поїдають козулі, олені і лосі.

ВУЖ ВОДЯНИЙ (*Natrix tessellata*, родина Полозові, або Вужеви) може полювати не тільки в воді

ПАВУК ДОЛОМЕДЕС почуває себе на поверхні води як вдома. Допомогає те, що на лапках і тілі є спеціальні, покриті жироподібною речовиною волоски, які відштовхують воду. Завдяки цьому він добре пересувається по воді. Але бігти по хиткій поверхні, як по суші, не виходить, і павуки ковзають по ній, вірніше, в її верхньому шарі, як на лижах

**СТРАУСОВЕ ПЕРО
ЗВИЧАЙНЕ**

(*Matteuccia struthiopteris*, родина Оноклесві), або різнолисник – одна з рідкісних рослин, яку можна побачити тільки у місцях, не порушених людиною. В національному природному парку відомо поки що єдине місце зростання – вільшняк в заплаві річки Жеребець. Ця дуже показна велика папороть висотою 60-150 см є справжньою окрасою лісу. Характерною особливістю є те, що соруси у неї розміщені не на звичайних зелених листках, а на спеціальних невеликих спороносних листках бурого кольору, розташованих в середині лійки із зелених вай. Угруповання вільхових лісів із домінуванням страусового пера звичайного занесені до Зеленої книги України, а сама папороть охороняється в Донецькій області.

Міноги дуже вибагливі до чистоти води і кількості у неї кисню, тому зникли на більшій частині свого ареалу. Значення даного урочища для збереження виду в басейні Сіверського Дінця важко переоцінити.

Другий відомий вільшаник площею близько 71 га знаходиться поблизу с. Ярова, це урочище «Болото Мартиненкове». На відміну від описаних вище – водойма непроточна, береги її низинні та багністі, порослі осоками, рогозом, лепехою болотною. Поверхня води вкрита товстим шаром ряски, пухирника, жабурнику тощо, і ця плавуча ковдра розкреслена слідами водоплавних тварин. Популярністю серед науковців і природознавців дане урочище зобов'язане найбільшій на півночі Донецької області колонії сірої чаплі. У 70-ті роки минулого сторіччя тут гніздилося до 700 пар щороку. В теперішній час гніздяться близько 100 пар, і тем не менш це досить велика колонія. Гнізда чапель знаходяться у кронах вільхи на висоті 4-12 метрів над поверхнею води, споруди з сухих гілок досягають 70 см в діаметрі, на деяких деревах буває до 5 гнізд. З березня до липня далеко в околицях чути то крики птахів, що б'ються за кращі місця, то пискотіння пташат, що просять їжу, то утробне рикання батьків, що відригують здобич у дзьоби вихованців.

Трохи осторонь на деревах розташовані гнізда чорного шуліки, а подалі, в заростях очерету – болотного луна. За період гніздування колонія непогано забезпечує їх здобиччю. З ціллю полювання відвідують поселення чапель орлани-білохвости, а найбільшу кількість яєць і пташат знищують сірі ворони. Зрозуміло, що страждають від хижаків не тільки гнізда чапель.

Від водного дзеркала до вершин кущів і дерев чорновільшаник – це густонаселений пташиний «гуртожиток». На острівцях серед надводної рослинності влаштовують свої гнізда сірі гуси, крижні, великі чирянки, це, всупереч назві, мініатюрні дикі качечки. На заломах очерету, в густих заростях верболозу гніздиться найменша у світі чапля – бугайчик, названа так за характерний крик самця у шлюбний період. Ця яскрава жовто-бура з поздовжніми темними смужками пташка прекрасно вміє маскуватися. Вона завмирає, витягується і ... абсолютно зливається з навколишньою рослинністю.

Дуже акуратно виглядають гнізда водяної курочки: жовта, відполірована до блиску чашечка з стебел очерету і до неї міцненький трапик від поверхні води. Гніздечка очеретянок: великої, чагарникової, лучної – схожі на глибокі колосочки, підвішені серед густих стебел рослин. Часто над болотом розноситься пронизлива трель «зер-зер-зер» чи «зірррр-зірррр-зірррр», що триває іноді більше хвилини. Це пісні кобилочок – солов'їної та річкової.

Поблизу стовбурів у розгалуженнях, на верхах пеньків, тобто на надійній основі, будують свої важкі гнізда чорний та співочий дрозди. Ці птахи ретельно обмазують лоток глиною або мулом.

ЗАПЛАВНІ
БОЛОТА
ЗАВЖДИ
ОТОЧУЄ ЛІС

Самець **СІРОГО ЖУРАВЛЯ**
(*Grus grus*, родина Журавлині)
перед початком гніздівлі
гордовито ходить, красуючись
перед подругою

Зима. Сплячий вільшняк чекає на чапель.

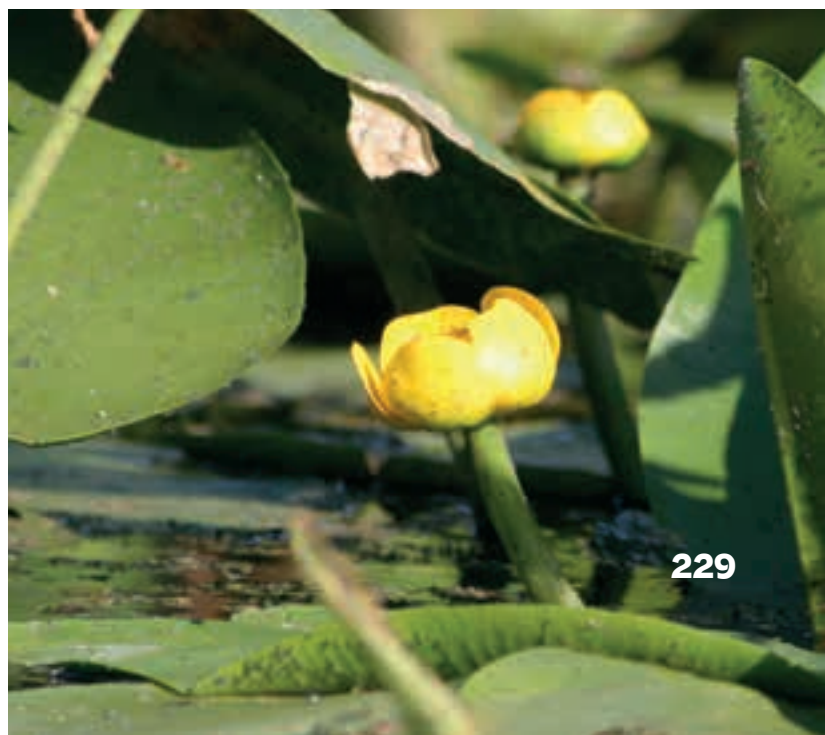

На болоті Мартиненковім, як у вологому тропічному лісі, знаходять притулок сотні видів рослин і тварин, життя яких хоч якось пов'язане з водою.

КАЛЮЖНИЦЯ БОЛОТЯНА (*Caltha palustris*, родина Жовтецеві) - справжня болотна рослина, що росте в умовах сильного зволоження. Її соковиті кущі з блискучими листками та великими яскраво-жовтими квітками, що з'являються чи не першими рано навесні, надають радісних весняних барвів ще сірому пожухлому болоті.

ГЛЕЧИКИ ЖОВТІ (*Nuphar lutea*, родина Лататтеві), або латаття жовте, жовта водяна лілія, як їх називають в народі, зазвичай утворюють зарості в прибережній смузі. Плід - голий, зелений, гладенький, соковитий, округло-грушоподібний, у вигляді глечика. Звідси й походить назва рослини. На відміну від латаття білого, плоди жовтих глечиків дозрівають над, а не під водою. В Україні жовті глечики здавна пов'язували з русалками (одна з народних назв рослини — русальна квітка). Вважалося, що рано вранці та у вечірні години жовті квіти не можна ні зривати, ні навіть торкатися їх — бо русалка, яка стереже свою улюблену квітку, може розсердитися, схопити людину за руку і втопити. Вірили також, що у літні місячні ночі найбільше русалок збирається у тих місцях, де найбільше жовтих глечиків.

СИНЬОШИЙКА (*Luscinia svecica*, родина Мухоловков). Наукова назва цього виду в перекладі з латині означає соловейко шведський. Чому відомий шведський учений Карл Лінней, який описав абсолютну більшість видів хребетних тварин Старого світу, дав птаху таку назву, незрозуміло. Можливо тому, що на його батьківщині справжній соловейко (сучасна назва східний) тієї пори не водився, а синьошийка була звичайною. Насправді вона гніздиться в зоні помірного клімату усєї Євразії від Піренейського півострова до Камчатки і навіть на Алясці. Ні один з інших видів роду Соловейко не має такого великого ареалу. А от пісня синьошийки значно простіша і менш голосна, вона включає наслідування пісням багатьох інших видів птахів. Крім пісні, самець здійснює демонстраційні зльоти, красується перед самкою з піднятим і розкритим хвостом, демонструє яскраву краватку на грудці. Поки самець співає, самка будує гніздо, майстерно замасковане на землі в прибережних заростях. В кладці зазвичай 5-7 дуже строкатих яєць світло-сірого загального тону. Насиджування триває два тижні та ще стільки ж батьки годують потомство. На цьому подружнє життя кінчається, і кожний птах живе самотньо. Після зміни оперення, в середині серпня, синьошийки починають повільну міграцію на південь.

Від води та різнокольорових барвів прибережної рослинності завжди віє радістю і спокоєм.

Первоцвіт **ПШІНКА ВЕСНЯНА**
(*Ficaria verna*, родина Жовтецеві)

Ягоди **ОЖИНИ СИЗОЇ**
(*Rubus caesius*, родина Розоцвіті)

КІНСЬКИЙ ЧАСНИК
(*Alliaria petiolata*, родина
Хрестоцвіті) цвіте провесною

На другий рік поверх старого гнізда вони або інші птиці можуть влаштувати нове гніздо. На землі, часто біля самої води, висиджує пташенят синьошийка, а в густих заростях кропиви або у високій траві під кущами, так само на землі, влаштовує гніздо соловейко. Темні строкаті яйця цих птахів практично не відрізняються серед лісової підстилки. Можна бути на відстані кроку від гнізда, але так його і не побачити. Таке ж захисне забарвлення мають і пташенята.

Вміло та начебто легко обробляє своїм дзьобом-долотом вільхову деревину звичайний дятел, за досить короткий час видобуваючи в товстому стовбурі зручне і тепле дупло. У дуплах і за відсталою корою гніздяться крутиголовка, малий дятел, вільшанка, сіра мухоловка, синиці: велика, блакитна та гаїчка. Чудовий будиночок для виведення пташенят будує довгохвоста синиця, або ополовник. Гніздо, сплетене з тисяч волосків і павутинок, ліпиться прямо на стовбурі вільхи. Зовні воно інкрустоване шматочками кори, моху, лишайника і тому зовсім непомітно. Всередині лоток вистелений пір'ям різних птахів і тільки невеликий льоток, діаметром близько 3 см, відкривається збоку.

Серед зарослих вільхою боліт, в найбільш безлюдних важкодоступних місцях, можна почути трубні звуки, які лунають на декілька кілометрів, «кру-кру-кру...» – древній пташиний гімн весні, сонцю, рідним болотам. То кричать сірі журавлі. Серед вільшняків, як правило, журавлі вибирають рідколісся, гніздяться також на осокових болотах, на перезволожених луках. Купини чи куртини високої трави птиці використовують для основи гнізда, яке будують із сухої торішньої рослинності – осоки, очерету, рогозу. Зазвичай пара журавлів споруджує кілька гніздових платформ, але тільки в одну відкладає самка два великих білих з сіро-бурими плямами яйця. До появи на світ пташенят батьки навколо гнізда приминають, притоптують всі гострі стебла, гілочки, щоб малюки могли вільно переміщатися. Невдовзі після вилуплення вони ведуть молодняк на підсохлі і багаті кормом луки. Дорослі журавлі все літо разом або по черзі водять потомство, а на початку осені об'єднуються з іншими виводками, разом годуються на побурілих луках, на полях з підростаючою озиминою, а через 2-3 тижні журавлиний клин відлітає у вирій...

Лише від доброї волі людини, від наших зусиль щодо збереження природи залежить, чи зможуть вони повернутися наступної весни і чи рознесеться навкруги їх древня пісня, яку співали вони на зелених просторах річкових заплав задовго до того, як запалало перше вогнище неандертальців!

An aerial photograph of a river winding through a forest during autumn. The trees show various shades of green, yellow, and orange. The sky is blue with scattered white clouds. A large, semi-transparent white circle is overlaid on the lower right portion of the image, containing text.

Глава VIII

**ОЗЕРА
СВЯТОГІР'Я**

ЦВІТЕ ЛАТАТТЯ
БІЛЕ – ДИВОВИЖНА
ВОДНА РОСЛИНА,
ЩО ПРИВАБЛЮЄ
ДО СЕБЕ
НЕПОВТОРНОЮ
КРАСОЮ

«Все хорошо в природе, но вода - красота всей природы. Вода жива; она бежит или волнуется ветром; она движется и дает жизнь и движение всему ее окружающему. Разнообразны явления вод...»

С. Т. Аксаков, 1852

ЛЕБІДЬ -
величавий
і граціозний
птах.

Озера не випадково звать синіми очами Землі. Це не лише красива метафора. Як очі людини є дзеркалом її душі, так озера віддзеркалюють характерні риси кожного куточка земної поверхні. Вони свідчать про основні процеси, які відбуваються в природі у теперішній час, про її минуле, про стан оточуючого природного середовища. В порівнянні з іншими урочищами, узбережжя водойм частіше відвідуються людьми без якоїсь конкретної мети. Воді властива деяка приваблива сила. Це стосується не лише людини. Кожний, кому доводиться бувати на самоті з природою, може помітити, що поблизу тихого, віддаленого озера набагато більша вірогідність несподіваної зустрічі з диким мешканцем лісу: комусь пощастило бути свідком запеклої бійки шуліки з чаплею над водною гладдю, хтось рано-вранці краєчком ока підгледів шлюбні ігри видр, які з хлюпанням і висками по черзі переслідували один одного, а комусь з глибини раптом з'явилася вусата морда бобра...

Автор цих слів не з чуток знає, як захоплює подих, коли із прибережних хащів підіймається вепр-одинець та з тріском зникає у лісових нетрях, коли просто над головою з одного пучка очерету на інший пробирається мініатюрна чапля – бугайчик, коли на кінчику вудки зненацька виникне голубий рибалочка і зірветься з коротким криком, сам налякавшись своєї сміливості. Головне для спостерігача – не видати себе зайвими рухами або звуками, спробувати злитися з довкіллям...

Малюк знайшов
безпечне місце.

У заплаві Сіверського Дінця розташована велика кількість стариць – озер та озерець, утворених по ходу старого русла ріки в результаті поступового природного розмивання течією правого берегу та переносу піску. На лівому березі лишаються відокремлені ділянки річища довжиною іноді в декілька кілометрів. Водойми, які утворилися нещодавно, нерідко називають просто «оступ», а якщо відділилася частина звиву або вигину русла – озеро з часом набуває назви «Хомут» або «Петля». Головна особливість їх гідрологічного режиму – залежність від весняного паводка. Коли ріка розливається, різноманітна риба знаходить тут притулок і безіменні до цього озера отримують назви – «Щуче», «Карасьове», «В'юни» або навіть «Любий куточок». Якщо повинь не трапляється декілька років підряд, стариці пересихають у літню пору і вимерзають узимку після посушливої осені. Такі водойми швидко заростають болотними травами, кущами, чагарниками, під час паводків вони заносяться піском, мулом, стовбурами повалених дерев і перетворюються на болота. Відповідно виникають топоніми: «Комишне», «Гниле», «Багнище» або загальне: «болота». Така доля спіткає всі заплавні водойми, але за той час обов'язково утворюються нові, цей процес неперервний.

Крім стариць, є низка значно більших озер, утворених на притерасних ділянках заплави в результаті розмиву паводком підніжжя тераси. Живлення їх змішане, і неабияке значення для гідрологічного режиму має наявність численних джерел та струмків, які збираються з оточуючих вільшаників. Одна сторона водоймища являє собою піщаний схил тераси (пісочки або піски, по-місцевому), інші – низькі і вкриті листяним лісом, нерідко до озерної западини примикають луки. Як ми вже знаємо, частіше за все таким озерам дають назву «Підпісочне». В заплаві Дінця є декілька водойм з таким ім'ям, лише у різних відділеннях НПП «Святі Гори» їх принаймні три. Визнанням особливої краси та унікальності цих озер серед оточуючих ландшафтів є факт, що всі вони ще до створення національного парку входили до територій природно-заповідного фонду: заказника загальнодержавного значення «Святогірський» та заказників місцевого значення «Підпісочне» і «Чернецьке». Режим заказників скасовано у зв'язку з включенням їх територій в заповідну зону природоохоронного об'єкту вищого рангу.

До такого ж типу водойм відносяться менші за площею, але дуже своєрідні озера: «Бездонне», що знаходиться біля центрального офісу національного парку, та «Глибоке», поблизу села Студенок – в даному випадку назви не потребують пояснень.

Одним з найбільших є озеро «Чернецьке», розташоване в південно-східній частині Лиманського лісництва. Це незвичайно красиве лісове озеро площею понад 12 га оточене лісами та луками, довжина його близько 1,7 км, а максимальна ширина 100 метрів. У деяких місцях в його центральній частині глибина досягає 9 метрів. Назвою озеро зобов'язане, ймовірно, Святогірському монастирю, якому в 17 столітті царським наказом були даровані у власність ці угіддя.

Ще в 1972 році рішенням виконавчого комітету Донецької обласної Ради тут було створено гідрологічну пам'ятку природи місцевого значення, рішення «...з метою збереження природного лісового озера...» перезатверджувалося у 1975 і 1991 роках. Зараз територію та акваторію об'єкта також включено в заповідну зону національного природного парку «Святі Гори».

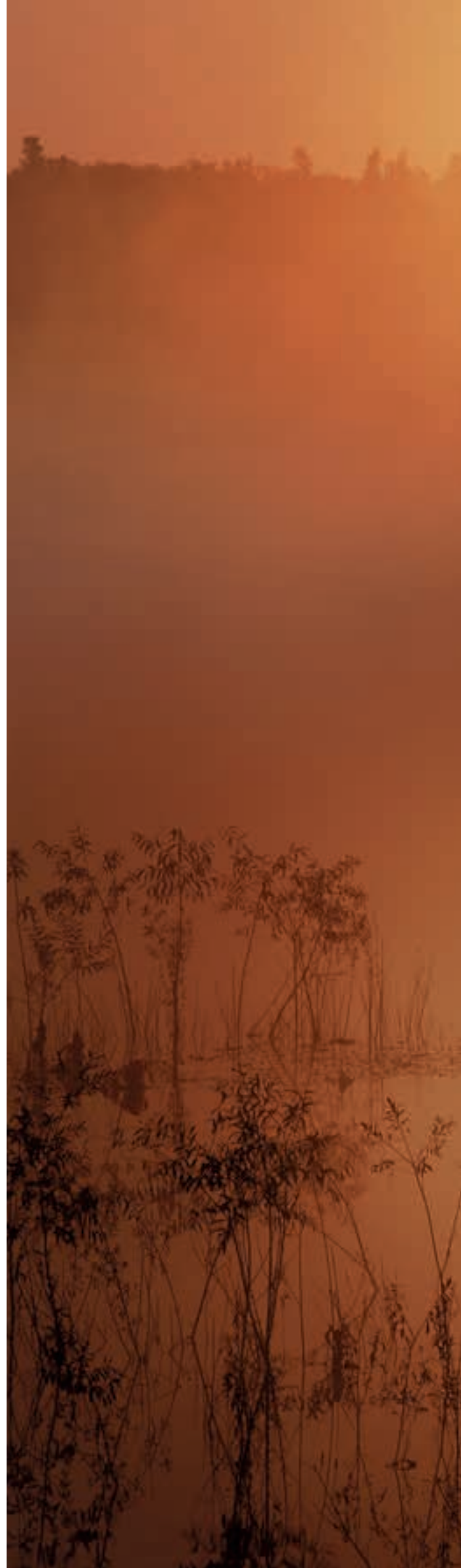
Гідрофільна флора Чернецького озера дуже різноманітна, до фонових видів відносяться: земноводні – очерет, рогази вузьколистий та широколистий, їжача голівка, сусак зонтичний, стрілиця, алтея лікарська, комиш озерний; справжні водяні з листами, що плавають – латаття біле та глечики жовті – рідкісні рослини, які охороняються в Донецькій області, ряски мала і триборозенчаста, спіродела багатокоренева; справжні водяні занурені – елодея канадська, водопериці колосиста і кільчаста, кушир, рдесники пронизанolistий і гребінчастий, різуха морська тощо. Серед водяних рослин велике поширення має «червонокнижна» сальвінія плаваюча, яка утворює зарості біля берегів й іноді витісняє ряски.

Вершина озера мілководна і переходить у притерасове болото з характерною рослинністю і вільшаник. З північно-західної та східної сторони розкинулися заплавні луки, з півночі підступає сосновий бор, а на південь до озера примикають заплавні діброви, що тягнуться до самої ріки. На невеликій ділянці в найкращому стані представлено все різноманіття природних комплексів лівобережжя Сіверського Дінця. Зрозуміло, що різноманіття тваринного світу збагачено близькістю великої водойми, тут гніздяться лебідь-шипун, сіра гуска, різні види качиних, пастушкових, пирнікіз. В повітрі полюють на комах серпокрильці, болотяні крачки, ластівки, а вночі – кажани. На краю водяного дзеркала стоять, підстерігаючи здобич, чаплі...

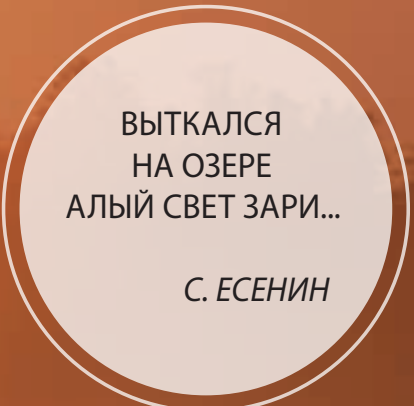
Дуже гарно описаний світ лісового озера у вірші М.О. Заболоцького «Лесное озеро»:

*Опять мне блеснула, окована сном,
Хрустальная чаша во мраке лесном.*

*Сквозь битвы деревьев и волчьих сраженья,
Где пьют насекомые сок из растенья,
Где буйствуют стебли и стонут цветы,
Где хищными тварями правит природа,
Пробрался к тебе я и замер у входа,
Раздвинув руками сухие кусты.
В венце из кувшинок, в уборе осок,
В сухом ожерелье растительных дудок
Лежал целомудренной влаги кусок,
Убежище рыб и пристанище уток.
Но странно, как тихо и важно кругом!
Откуда в трущобах такое величье?
Зачем не беснуется полчище птичье,
Но спит, убаюкано сладостным сном?
Один лишь кулик на судьбу негодует
И в дудку растенья бессмысленно дует.
И озеро в тихом вечернем огне
Лежит в глубине, неподвижно сияя,*

ВЫТКАЛСЯ
НА ОЗЕРЕ
АЛЫЙ СВЕТ ЗАРИ...

С. ЕСЕНИН

*И сосны, как свечи, стоят в вышине,
Смыкаясь рядами от края до края.
Бездонная чаша прозрачной воды
Сияла и мыслила мыслью отдельной,
Так око больного в тоске беспредельной
При первом сиянье вечерней звезды,
Уже не сочувствуя телу больному,
Горит, устремленное к небу ночному.
И толпы животных и диких зверей,
Просунув сквозь елки рогатые лица,
К источнику правды, к купели своей
Склонились воды животворной напиться.*

1938

Поетичними строками Миколи Заблоцького ми завершили короткий екскурс у дивну природу Святогір'я. Про його унікальну геологічну, еволюційну, цивілізаційну історію, про багатства живої й неживої природи можна розповідати довго, не вистачить й десяти таких книжок, але автори бояться набриднути своїм читачам. До того ж це зроблено вже у сотнях наукових та науково-популярних статей, на жаль доступні вони невеликому колу фахівців з природознавчих наук та краєзнавців-аматорів.

Ми сподіваємось, що ця книга буде корисною гостям національного природного парку «Святі Гори» в якості путівника по його стежинках, учням для підготовки цікавої доповіді, вчителям для отримання додаткового матеріалу, студентам, працівникам бібліотек, позашкільних закладів, дітям громадських природоохоронних організацій, всім, хто цікавиться природним різноманіттям рідного краю, а також бізнесменам та державним службовцям, які приймають рішення щодо подальшої долі того чи іншого куточка Землі.

Автори мають надію, що перегортаючи сторінки цього ілюстрованого видання, Ви, шановні читачі, приємно проведете час і, можливо, в статусі захисників природи прибуде небайдужих людей. Всім нам необхідно зберегти унікальну природну спадщину, бо природа не лише дім, в якому ми живемо, природа – храм, збудований самим Богом!

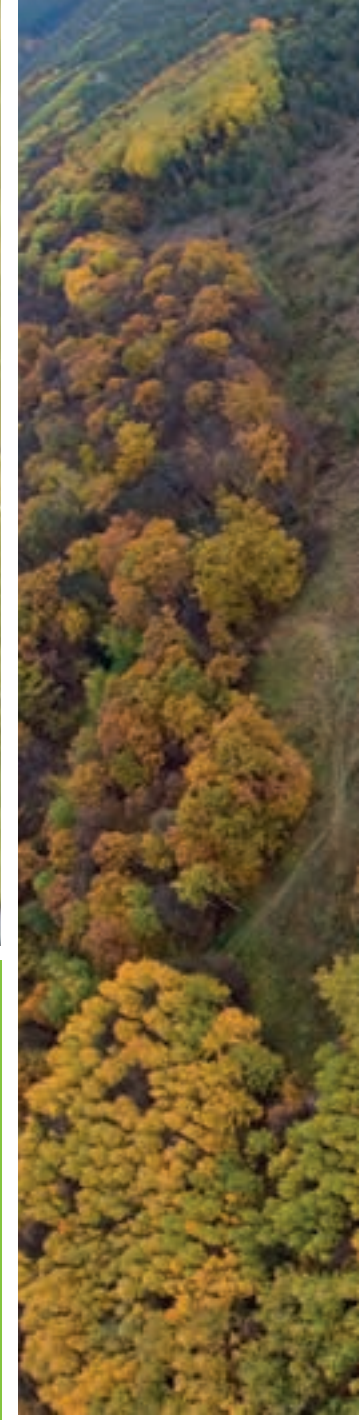

ВОДА –
СЕРЕДОВИЩЕ
ІСНУВАННЯ
РІЗНИХ ФОРМ
ЖИТТЯ

БУГАЙЧИК (*Ixobrychus minutus*, родина Чаплеві) - один з найдрібніших представників ряду Лелекоподібних птахів, ще трохи менший лише карликовий бугайчик, розповсюджений в Америці. Бугай - це не лише представник великої рогатої худоби. Так на Україні називають птаха з тієї ж родини Чаплевих, який у шлюбний період дуже голосно «мукає» серед водно-болотних угідь, рев його чути за кілометри. Бугайчик втричі менший за свого родича - пернатого бугая, а звуки, які він робить, зануривши дзьоб у воду, нагадують удари в барабан – «прумб...прумб». Вони також досить гучні для такого маленького птаха.

Дуже цікаво спостерігати, як хапаючись лапками за стебла, ця, вибачте на слові, чапля підіймається на очерет або ходить по тонким гілках верболозу. Бугайчики активні переважно в сутінках та вночі, вдень вони дуже рідко виходять з густих заростей. Живляться дрібною рибою, жабами, пуголовками та різними комахами, при нагоді може злопати яйця чи пташенят горобцеподібних птиць, які гніздяться біля води.

Наприкінці березня, після прильоту, птахи займають зручні для гніздування ділянки. В цей час поміж сусідами виникають сварки та навіть бійки. Гніздо влаштовують серед очерету або на гілках кущів і дерев, збудоване воно із стебел та листя очерету не дуже охайно. В кладці 4-7 білих яєць, насиджують їх обидва птахи протягом 23-24 днів. Пташенята вилуплюються голими, але зрячими та дуже прожерливими, на 8-10-й день вони вже можуть перелазити з гнізда на очерет, а при необхідності добре плавають. Ставши на крило, молоді бугайчики поступово переходять до самостійного життя серед болотяних заростей. Мігрують птахи поодиноці в темні часи доби.

Життя **БАБОК** тісно пов'язане з водою: комахи народжуються, ростуть у воді, після виходу з води живляться дрібними комахами, які літають над водою, і проводять усе життя біля однієї водойми.

ЛІС І
ВОДА
ЗАВЖДИ
ПОРУЧ

ЛАСКА ЗВИЧАЙНА
(*Mustella nivalis*, родина Куницеві)
розповсюджена по всій території
НПП «Святі Гори»

ЗЕЛЕНІ ЖАБИ (рід *Pelophylax*, родина Жаб'ячі) – група тварин, що заслуговує виняткової уваги біологів і фахівців з охорони природи. По-перше: їх чисельність та сумарна біомаса є досить високою, тому вони здійснюють потужний вплив на процеси, які йдуть в екосистемах. По-друге: на прикладі зелених жаб можна спостерігати недостатньо вивчені механізми подолання стерильності міжвидових гібридів, міжвидової рекомбінації генів, менделевського спадкування, існування в природному середовищі нетипових та невивчених типів біологічних систем тощо.

В межах національного парку існує принаймні один локус, де серед розповсюджених озерних жаб часто зустрічаються їх гібриди з жабою ставковою. Свого часу така гібридна форма була описана як окремий вид – жаба їстівна, але сучасними методами досліджень була виявлена її дійсна природа. Хромосомний та ДНК-аналізи довели, що крім тварин з типовим подвійним набором хромосом, є триплоїдні та тетраплоїдні форми. В той же час один з батьківських видів – жаба ставкова, в популяції відсутній, відтворення гібридів відбувається в особливій системі, де у розмноженні спільно беруть участь представники озерної жаби і різноманітні гібриди, і де з покоління до покоління передаються, крім рекомбінантних, клональні геноми. Такі біологічні системи названі геміклональними популяційними системами.

В теперішній час вивченням даної популяції зелених жаб займаються науковці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в співробітництві з фахівцями НПП «Святі Гори».

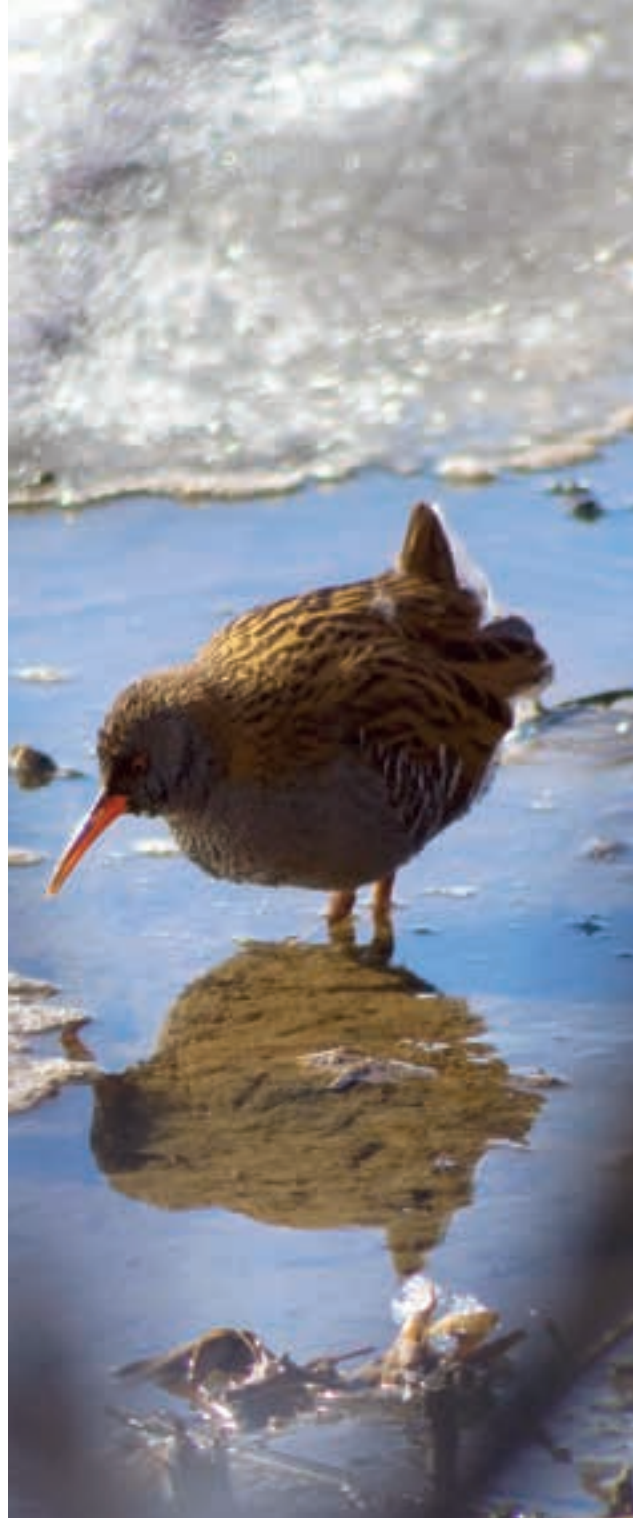

ПАСТУШОК (*Rallus aquaticus*, родина Пастушкові) – один з найпотамніших птахів нашої фауни. Лише випадково можна побачити його серед густих заростів очерету або осоки. Тільки голос пастушка – різкий свист, схожий на звук пастушого батога, за який він і отримав свою назву – свідчить про присутність птаха на березі озера, річки, струмка тощо. Взимку, коли очеретяні хащі скуті кригою, а густа трава лежить під снігом, пастушок частіше з'являється на відкритих берегах водойм, відшукуючи свою здобич: дрібних безхребетних, або, в меншій кількості, рослини. Хоча пастушок і вважається в наших широтах перелітним птахом, багато птахів даного виду залишаються зимувати на швидких, незамерзаючих струмках та ділянках річок.

До відкладання яєць самка приступає наприкінці квітня – на початку травня, однак свіжі кладки можна зустріти навіть у червні. Пояснюється це не тільки розтягнутістю термінів гніздування, а також тим, що протягом року може бути дві кладки. Гніздиться окремими парами. Гніздо влаштовує біля самої води або низько над водою, на заломках сухих стебел очерету або рогозу, серед переплетіння гілок кущів, зрідка на невеликій купині серед води на болоті. В повній кладці 6-12 яєць. Насиджування триває 19-20 діб, насиджують обидва партнери.

КРИЖНІ залишаються зимувати біля неокритих льодом водойм.

БОЛОТЯНА КУРОЧКА (*Galinula chloropus*) –
ще один вид родини Пастушкових

Вільні від льоду водойми приваблюють
водоплавних птахів

ВУХОВЕРТКА ЗВИЧАЙНА, або **ЩИПАВКА ЗВИЧАЙНА** (*Forficula auricularia*, родина Вуховертки) - представник шкірястокрилих комах. З пермського періоду вони дійшли до нас в майже незміненому вигляді. Будова літального апарату цих тварин обумовила назву ряду. Вони мають скорочені шкірясті надкрила, під якими ховаються ніжні, віялоподібні крила, досить своєрідно втричі складені так, що назовні виступають тільки кінці лусок. Вуховертки літають, але дуже рідко, бо їм важко розкривати крила, проте добре бігають, маючи короткі, бігального типу ноги. На кінці черевця у вуховертки є кліщевидні церки, за які в народі вони зазвичай іменуються двухвостки, хоча і не мають нічого спільного із справжніми двухвостками – дрібними ґрунтовими мешканцями.

Вуховертка звичайна всеїдна. Тривалий час вона описувалася в літературі як серйозний шкідник багатьох культур. У рослин їх приваблює солодкий сік та ніжні пелюстки квіток. Але, з іншого боку, вона знищує багатьох шкідників плодового саду, наприклад, гусениць листовійок, молі, плодожерок, попелиць, склівок.

Вуховертки дають одне покоління за рік. Парування особин відбувається восени. Зимуює запліднена самка в земляній циліндричній камері, яка служить одночасно зимовим притулком і місцем для гнізда. В кінці нори самка робить розширення і навесні відкладає в ньому яйця. Закінчивши кладку, вона залишається поруч і стає агресивною по відношенню до самця і інших вуховертки, відганяє їх, і взагалі, виявляє надзвичайну турботу про своє потомство. Відкладені яйця вона весь час перевертає, переміщує їх в межах гнізда, вибираючи більш вологе місце, всіляко створює сприятливі умови для розвитку зародка. Самка більшу частину часу перебуває буквально на яйцях, лише зрідка залишаючи гніздо. Протягом деякого часу після вилуплення з яєць личинок вона продовжує залишатися разом зі своїм потомством, охороняючи його.

Самці зазвичай погано переносять зиму і навесні іноді можна знайти їх трупи, що лежать біля живих самок.

ЖИВОКІСТ ЛІКАРСЬКИЙ, або **ОКОПНИК** (*Symphytum officinale*, родина Шорстколисті) отримав свою назву через його застосування як лікарський засіб, що прискорює зрощення пошкоджених кінцівок. Крім цілющих властивостей, ця вологолюбна рослина непоганий ранньолітній медонос.

СУСАК ЗОНТИЧНИЙ (*Butómus umbellátus*, родина Сусакові) легко впізнається навіть у відцвілому стані по великому суцвіттю - простій парасольці на верхівці стебла.

БАБКА ПОЧЕРКАНА (*Sympetrum striolatum*, родина Бабки справжні) свою видову назву отримала за ясно виражені косі смуги з боків грудей. Самець має цегельно-червоне черевце, а самка жовтувато-коричневого кольору.

ПІВНИКИ БОЛОТЯНІ (*Iris pseudacorus*, родина Півників). Наукова назва "Iris", що з грецької означає "веселка", надана через велике різноманіття забарвлення квіток рослин цього роду. Даний вид чудово адаптований до розповсюдження, адже насінини півників болотяних мають повітряну порожнину, саме тому вони можуть розноситися водою на великі відстані.

РОПУХА ЗЕЛЕНА (*Bufo viridis*, родина Ропухові), на відміну від ропухи сірої – мешканка відкритих просторів степу та лісостепу, але притримується зволжених біотопів у долинах річок, озерних западинах, в околицях штучних водойм тощо. Часто живе у населених пунктах, де любить полювати на комах під ліхтарями вуличного освітлення та сама опиняється під колесами автівок.

В період розмноження зелені ропухи бувають активні цілодобово, зазвичай для них характерний присмерково-нічний спосіб життя. Нерестовий період порівняно з сірою ропухою розтягнутий, і співаючі самці на місцях розмноження присутні з березня по липень. Голос самця зеленої ропухи - довга дзвінка мелодійна трель. Там, де токують багато ропух, здається, що дзвенить все повітря. Після парування й відкладання ікри самці, на відміну від самок, деякий час залишаються у водоймах, в літературі описані факти охорони ними кладок. Місцем відкладання ікри стають різні типи водойм, у тому числі стариці, озера, ставки, залиті після паводку луки, городи, дренажні канали, колії ґрунтових доріг тощо. Кількість ікринок, відкладених однією самкою, у середньому складає 3–5 тисяч, хоча у окремих особин вона може сягати 12–15 тисяч. Ікра розташована звичайно у два ряди. Довжина ікр'яних шнурів, які звичайно відкладаються на глибині 10–20 см, складає 7–10 метрів.

ЕПІТЕКА ДВОПЛЯМИСТА (*Epithesa bimaculata*, родина Бабки) - представник різнокрилих бабок, які вважаються найшвидшими літаючими комахами-хижаками, що полюють на комарів, мух, бджіл, мурашок та метеликів. У польоті комах із родини Бабки можна відрізнити по металево-блискучому тілу. Не блищить тільки бабка епітека. Вона літає з другої половини травня до середини липня. Самка відкладає яйця в неглибокі стоячі водойми, низько літаючи над водою. Вона скидає яйця грудками, у воді вони розгортаються в довгі слизові шнури і прилипають до підводної рослинності. Личинки живуть як в заростях водоростей, так і на піщаному або мулистому дні. Їх розвиток триває 2-2,5 року. Окрилення дорослих бабок відбувається досить далеко від берега, іноді в 35-40 м від води, на стеблах рослин. Дорослі бабки, особливо самці, далеко відлітають від водойм. Їх можна зустріти на лісових дорогах в 15-20 км від води, де вони полюють на здобич.

БАБКА ЧОТИРИП'ЯТНИСТА

(*Libellula quadrimaculata*, родина Справжні бабки) - один з шести видів роду, виявлених в Старому Світі. В північних областях України звичайний вид, в межах національного парку зустрічається рідко. Відмітна ознака, що дала назву виду, - темні плями в районі вузлика кожного з чотирьох крил.

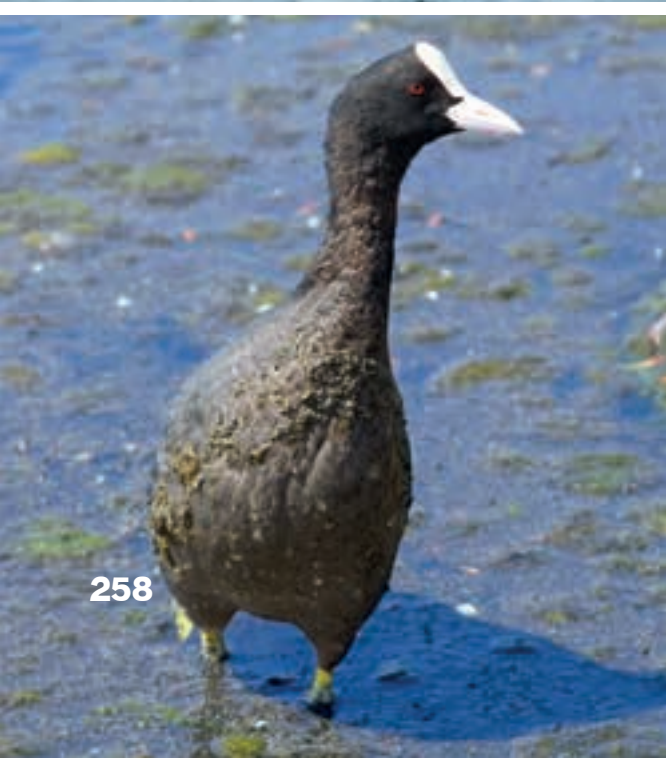

КОЛОВОДНИК БОЛОТЯНИЙ

(*Tringa glareola*, родина Баранцеві), зустрічається в долині Сіверського Дінця на берегах озер і ставків, вкритих трав'янистою рослинністю, з весни до осені, але на території парку не гніздиться. Живляться птахи переважно водними і прибережними личинками двокрилих і водними жуками та їх личинками, а іноді також ракоподібними.

ЛИСКА (*Fulica atra*, родина Пастушкові)

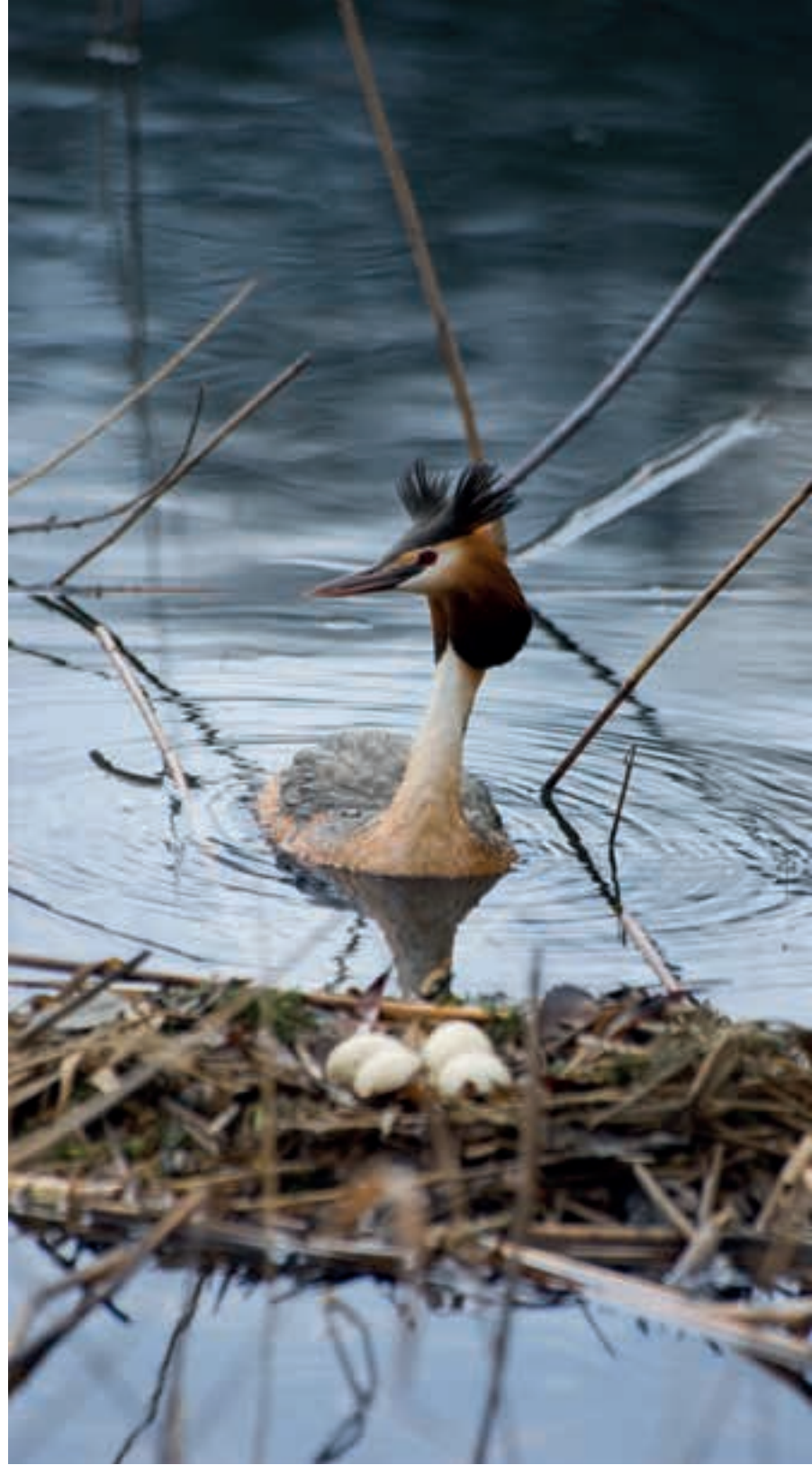
Водні простори долини Сіверського Дінця.

ПІРНИКОЗА ВЕЛИКА (*Podiceps cristatus*, родина Пірникозові) – водоплавний птах, що населяє ставки та озера, уникаючи водойм з течією. Пірникози пристосовані до життя на воді навіть краще, ніж качкоподібні. Вони мають більшу щільність тіла, наближену до щільності води, що сприяє пірнанню, та віднесені назад кінцівки, що ускладнює пересування по суходолу, натомість сприяючи кращому пересуванню під водою. Живляться пірникози рибою, яку спритно ловлять в товщі води.

Шлюбні ігри великих пірникоз розгортаються на водяному дзеркалі досить просторої водойми, вони дуже незвичайні і мають строгий ритуал. Птахи поступово зближаються, пір'я комірця розпущене, трясуть головами і спливаються впритул. Потім встають у воді вертикально, тримаючи в дзьобі пучки водоростей, і пропонують їх одне одному як подарунок. Навіть гніздо своє пірникози будують на воді. Воно вільно плаває на поверхні. Яйця пірникоз витримують тривале зволоження, і з часом з білих стають зеленими або бурими від зростаючих на шкаралупі водоростей. Пташенята здатні плавати від народження, але часто зігріваються і відпочивають, подорожуючи на спині матері.

ОНДАТРА БОЛОТЯНА (*Ondatra zibethicus*, родина Хом'якові) – інтродукований водяний гризун, зовні нагадує щура, за що її часто називають «мускусним щуром», хоча вона помітно більша за розміром.

ТИША
НАВКРУГИ

СОЛОВЕЙКО СХІДНИЙ, або **ЗВИЧАЙНИЙ**
(*Luscinia luscinia*, родина Мухоловкові).

РИБАЛОЧКА (*Alcedo atthis*, родина Рибалочкові) – пернатий майстер рибної ловлі, назви цього птаха на мовах багатьох народів Європи відображають саме цю його неперевершену здатність. Багато «двоногих без пір'я», збираючи вудки та пустий садок, з заздністю поглядали на свого завжди влучного сусіда. Ось рибалочка застиг нерухомо на одній з улюблених присад над водою, ось він каменем падає у річку і через мить випурхує в сяйві бризків з рибкою (а то і двома) в дзьобі, сівши на ту ж гілку птах оглушає здобич, артистично перехоплює за голову і ковтає, або летить з нею до пташенят, які в гнізді чекають на їжу.

Життя кожного рибалочки починається глибоко під землею, в норі довжиною близько 1 метра, яку батьки викопують в обриві над водоймою. В кінці нори, у гніздовій камері птахи спочатку три тижні насиджують яйця, потім приблизно такий же час вигодовують потомство. Пташенята дуже прожерливі, але швидко ростуть, після вильоту з гнізда їх ще кілька днів продовжують підгодовувати, а потім вони мусять рибалити самі.

В сприятливі роки рибалочки встигають насидіти другу кладку. Коли пізній виводок стає самостійним, птахи готуються до відльоту на зимівлю. Починається він в кінці серпня, у вересні рибалочки зустрічаються все рідше. Зимують в Середземномор'ї та Африці.

ОЧЕРЕТЯНКА БОЛОТНА

(*Acrocephalus palustris*, родина Кропив'янкові)

Самець **БАБКИ СТІЛКИ-ДІВЧИНИ** (*Coenagrion puella*, родина Стілки), представника однієї з найчисленніших родин бабок взагалі і рівнокрилих бабок зокрема, поширених по всьому світу. Латинську назву "puella" вид отримав за красиве яскраво-блакитне забарвлення тіла самця. Забарвлення самки зелене, рідше блакитно-сіре. На кожному черевному сегменті самок розташовується велика пляма чорного кольору, через що зверху сегменти виглядають чорними із зеленою окантовкою. Ця витончена бабка, переважно, мешканець трав'яних заростей на берегах водойм. Зазвичай бабки сидять на навколводній або водній рослинності. Літають повільно, на короткі відстані і невисоко, рідко піднімаючись вище за верхівки трав, де їх можуть упіймати великі різнокрилі бабки, мухи-ктирі, птахи та інші хижаки.

ВІЗОН РІЧКОВИЙ (*Neovison vison*, родина Куницеві), або американська норка – хижак, дуже подібний до аборигенної європейської норки, так що їх вважали близькими видами і навіть підвидами. Сучасними дослідженнями доведено, що візон належить до іншого, еволюційно далекого від євразійського роду *Mustella*, американського роду тварин. Зовнішня схожість пояснюється подібним способом життя, таке явище в біології називається – конвергенція.

З початку ХХ сторіччя «американську норку» почали масово розводити на спеціальних фермах у різних місцях Європи, щоби задовільнити високий попит на хутро. Чисельність місцевих видів цінних хутрових звірів (соболя, видри, лісової куниці, норки, бобра, горностая тощо) до того часу була підірвана надмірним промислом. Зрозуміло, що спритні та сильні тварини дуже часто знаходили можливість для втечі. Пізніше їх стали навмисно випускати в місця колишнього мешкання європейської норки з метою інтродукції в природну середу. І прибулець прижився, сталася акліматизація чужорідного виду.

Візон значно, приблизно у двічі, більше за норку вагою, легше пристосовується до життя у засвоєному людиною ландшафті, всі інші риси екології дуже подібні. Звір відмінно плаває і пірнає. Нір не риє, користується чужими і живе в них не постійно, при цьому укрить зазвичай буває кілька, іноді до восьми. На дерева не лазить, лише в період розмноження деякі особини влаштовують в розташованих низько дуплах виводкові гнізда. Селиться виключно уздовж берегової лінії річок, озер і боліт. Взимку часто пересувається по пустотах, які утворюються між льодом і водою, що відійшла від берега. Часто користується ополонками, які роблять бобри.

ВУСАТА СИНИЦЯ (*Ranurus biarmicus*, родина Суторові), єдиний представник родини товстодзьобих синиць в Європі. Розповсюджена в зоні помірного клімату від Атлантичного до Тихого океану, але лише там, де зростає очерет. За межами очеретяних заростей цей вид птахів можна побачити дуже рідко, лише під час кочівель. Зазвичай живе осіло.

Для самців характерні чорні пучки подовженого пір'я з боків горла, такі собі "вуса". У самок голова і шия рудуваті, "вусів" і чорного забарвлення підхвістя немає. Молоді птахи схожі на самок. Живуть по берегах озер і річок в заростях очерету. Пташки легко переміщуються серед густих заростей, де стрибають, перепурхують, лазять по стеблах і листках. Політ швидкий, хвилеподібний, з частими помахами крил. Голос - дзвінке "пчінь-пчінь", пісня складається з декількох хрустких звуків. Головне в токуванні – демонстрація самцем свого наряду, при чому він приймає ефектні пози.

Пари характеризуються завидною постійністю. Такі "шлюбні союзи" часто формуються між дуже молодими птахами. Глибоке і щільне гніздо синиці розташовують в заростях рогозу або очерету, зазвичай на висоті до 75 см над землею або водою. На початку квітня самка відкладає 4-8 яєць, які насиджують обоє партнерів 11-14 днів. Пташенята вилітають на 12-13-й день життя. У рік буває від двох до чотирьох кладок. Влітку живляться і вигодовують потомство комахами, павуками і іншими безхребетними. Зимую переходять на рослинні корма - насіння гідрофільних трав.

Живуть завжди зграйками і дуже мирно, під час відпочинку чистять сусідам пір'я, ночі проводять, тісно прижимаючись один до одного.

РОСЛИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ВКЛЮЧЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Плауноподібні

Плаунець заплашний
(лікоподієлла заплавна)

Папоротеподібні

Сальвінія плаваюча

Голонасінні

Сосна крейдова

Покритонасінні

Горицвіт весняний
Горицвіт волзький
Дельфіній руський
Дельфіній Сергія
Сон розкритий
(сон широколистий)
Сон лучний
(сон чорніючий)
Рутвиця вонюча
Півонія тонколиста
Сонцецвіт сивий
(сонцецвіт крейдолюбивий)
Бурачок голоніжковий
Дворядник крейдяний
Жовтушник український

Левкой запашний
Жовтушниця Талієва
(сиренія Талієва)
Громовик донський
Дзвінець крейдяний
Ранник крейдяний
Гісоп крейдяний
Шоломниця крейдяна
Полин суцільнобілий
Волошка донецька
Козельці донецькі
Рябчик малий
Рябчик руський
Тюльпан змієлистий
Тюльпан дібровний
Рястка Буше
Цибуля савранська
Шафран сітчастий
Косарики тонкі
(косарики безкрилі)
Півники борові
Плодоріжка блощична
(зозулинець блощичний)
Плодоріжка болотна
(зозулинець болотний)
Булатка червона

Зозуліні черевички справжні
Коручка темно-червона
Коручка морозниковидна
Гніздівка звичайна
Любка дволиста
Пирій ковилолистий
Костриця крейдяна
Келерія Талієва
Ковила дніпровська
Ковила волосиста
Ковила відокремлена
Ковила Лессінга
Ковила пірчаста
(ковила Іоанна)
Ковила найкрасивіша
(ковила Граффа)
Ковила Залеського

Гриби

Герицій коралоподібний
Грифола листувата

Лишайники

Кладонія зірчаста
(кладонія альпійська)
Лептогій Шредера

ТВАРИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ВКЛЮЧЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Багатоніжки

Мухоловка звичайна

Комахи

Дозорець-імператор

Бабка перев'язана

Дибка степова

Красотіл пахучий

Турун Ештрайхера

Стафілін волохатий

Жук-самітник

Жук-олень

Вусач-червонокрил Келлера

Вусач земляний-хрестоносець

(коренеїд хрестоносець)

Вусач мускусний

Брахіцерус зморшкуватий

Мантіспа штирійська

Льодовичник Вествуда

Махаон

Подалірій

Поліксена

Мнемозина

Люцина

Синявець римнус

Бражник мертва голова

Бражник дубовий

Бражник прозерпіна

Сатурнія велика

Стрічкарка блакитна

Стрічкарка орденська малинова

Каптурниця срібляста

Каптурниця срібна

Совка розкішна

Совка сокиркова

Красик веселий

Сколія-гігант

Дісцелія зональна

Мелітурга булавовуса

Ксилокопа (бджола-тесляр)

звичайна

Ксилокопа (бджола-тесляр)

фіолетова

Джміль моховий

Джміль глинистий

Ктир шершеніподібний

Круглороті

Мінога українська

Риби

Вирезуб

Ялець Данилевського

Карась звичайний

Щипавка сибірська

Минь річковий

Йорж носар

Плазуни

Мідянка

Гадюка Нікольського

Птахи

Лелека чорний

Огар

Нерозень

Чернь білоока

Гоголь

Скопа

Шуліка чорний

Лунь польовий

Лунь степовий

Лунь луговий

Канюк степовий

Зміїд

Орел-карлик

Підорлик великий

Підорлик малий

Могильник

Беркут

Орлан-білохвіст

Балабан

Сапсан

Боривітер степовий

Журавель сірий

Дрохва

Ходуличник

Коловодник ставковий

Баранець великий

Крячок малий

Пугач

Сова болотяна

Совка

Сиворакша

Сорокопуд сірий

Ссавці

Хохуля звичайна

Нічниця війчаста

Нічниця водяна

Нічниця вусата

Вухань звичайний

Вечірниця руда

Вечірниця мала

Нетопир звичайний

Нетопир-карлик

Нетопир

середземноморський

Нетопир Натузіуса

Лилик двоколірний

Кажан пізній

Ховрах крапчастий

Тушканчик великий

Мишівка степова

Хом'ячок сірий

Перегузня

Горностай

Тхір лісовий

Видра річкова

РОСЛИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ЩО ОХОРОНЯЮТЬСЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Хвоцеподібні

Хвощ зимовий
Хвощ лісовий

Папоротеподібні

Безщитник жіночий
Пухирник ламкий
Дріоптерис шартрський
Дріоптерис гребенястий
Дріоптерис чоловічий
Теліптерис болотний
Орляк звичайний

Голонасінні

Ефедра двоколоса

Покритонасінні

Копитняк європейський
Глечики жовті
Латаття біле
Аконіт Роговича
Горицвіт весняний
Горицвіт волзький
Вітряниця лісова
Калюжниця болотна
Дельфіній руський
Сон розкритий
(сон широколистий)
Сон український
Жовтець золотистий
Жовтець язиколистий
Ряст Маршаллів
Ряст щільний
Граб звичайний
Роговик київський
Зозулин цвіт звичайний
Гвоздика Ївги
Гвоздика стиснуточашечна
Вуханка донецька
Зірочник болотний
Білолозник степовий
Руслиця кільчаста
Фіалка крейдяна
Фіалка Лавренка
Фіалка болотна
Сонцецвіт сивий
(сонцецвіт крейдолюбивий)
Сонцецвіт звичайний
Зубниця бульбиста
Зубниця п'ятилиста

Рогачка крейдяна
Жовтушник крейдяний
Жовтушник загострений
Жовтушник український
Левкой запашний
Настурція лікарська
Жовтушниця Талієва
(сиренія Талієва)
Зимолюбка зонтична
Ортилія однобока
Грушанка зеленоцвіта
Під'ялиник звичайний
Плавушник болотний
Кизляк болотний
Молочай крейдолюбний
Молодило руське
Росичка круглолиста
Мигдаль низький
Вовче тіло болотяне
Глід Клокова
Глід український
Перстач прямостоячий
Шипшина горінківська
Костяниця кам'яниста
Таволга Литвинова
Астрагал білостеблий
Солодушка великоквіткова
Чина чорна
Цирцея звичайна
Радіола льоноподібна
Китятки крейдяні
Дудник дягілевий
Лазурник трилопатеви
Ластовень донецький
Ластовень проміжний
Ластовень український
Маренка сіроплота
Підмаренник видовжений
Підмаренник найбільший
Підмаренник волинський
Незабудка борова
Незабудка українська
Пупочник завитий
Фізаліс звичайний
Хеноринум Клокова
Вероніка крейдяна
Вероніка Пачоського
Вероніка щиткова
Вероніка чебрецелиста
Мулянка водяна
Льонок чорноморський

Ранник весняний
Перестріч крейдяний
Перестріч лучний
Розхідник волосистий
Суховершки великоквіткові
Шавлія лучна
Шавлія степова
Самосил гайовий
Самосил часниковий
Чебрець війковий
Чебрець Палласів
Аденофора лілієлиста
Дзвоники персиколісті
Дзвоники кропиволисті
Агалик-трава гірська
Полин донський
Волошка руська
Юринея волошкоподібна
Юринея харківська
Королиця звичайна
Пілозелла скупчена
Пілозелла онезька
Скорзонера австрійська
Жовтозілля дніпровське
Козельці подольські
Козельці донські
Козельці донецькі
Жабурник звичайний
Водяний різак алоевидний
Віхалка гілляста
Конвалія звичайна
Веснівка дволиста
Гадюча цибулька занедбана
Гіацинтик блідий
Рястка Фішера
Цибуля міцновдягнена
Цибуля савранська
Півники солончакові
Осока світла
Осока низька
Осока блискуча
Осока волосиста
Ситничок паннонський
Ситівник жовтуватий
Житняк донський
Куцоніжка пірчаста
Леєрзія рисовидна
Молінія голуба
Арум видовжений
Вольфія безкоренева

ТВАРИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ЩО ОХОРОНЯЮТЬСЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Червоногі

Равлик блискучий малий
Равлик замкнений блискучий
Равлик дисковидний звичайний
Равлик степовий Мартинова
Котушка Россмесслера
Котушка зігнута

Ракоподібні

Щитень весняний

Павукоподібні

Атіпус мураліс
Атіпус піцеус
Улоборус Валкенера
Павук-сріблянка
Доломедес плантаріус

Комахи

Лютка великовічкова
Епітека двоплямиста
Білоноска болотна
Рогачик жужелицеподібний
Сізіф Шеффера
Хрущ мучнистий
Бронзівка мармурова
Бронзівка угорська
Бронзівка велика зелена
Пістряк чорний
Хрущик-лисичка
Жовтюх шапранець
Головчак мозаїчний
Головчак Сіда
Рябець великий, Матурна

Оксамитниця Аретуса
Мереживниця російська
Синявець Вікрама
Синявець Аріон
Синявець Алькон
Вічковий бражник

Риби

Синець
Клепець
Білизна
В'язь
В'юн звичайний
Сом європейський
Бичок-гонець

Земноводні

Тритон звичайний
Кумка звичайна
Ропуха звичайна
Ропуха зелена
Рахкавка звичайна
Жаба гостроморда

Плазуни

Черпаха болотяна
Веретільниця ламка

Птахи

Пірнікоза мала
Пірнікоза чорношия
Пірнікоза сірощока
Бугай

Квак
Чепура велика
Чепура мала
Чапля руда
Лелека білий
Лебідь-шипун
Лебідь-кликун
Осоїд
Підсоколик великий
Підсоколик малий
Кібчик
Погонич малий
Деркач
Пісочник малий
Баранець малий
Мартин звичайний
Крячок чорний
Крячок білокрилий
Сич хатній
Дятел малий
Ластівка берегова
Мухоловка строката
Мухоловка мала
Горихвістка звичайна
Синиця довгохвоста
Ремез
Синиця чорна
Чечевиця

Ссавці

Кріт європейський
Рясоніжка велика
Вовчок лісовий

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопов В. Островне находження грабу по-над р. Донцем в Артемівськ. окр. // Охорона пам'яток природи на Україні, зб. II. – Харків, 1928. – С. 114.
2. Архиепископ Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 5. – Харьков, 1858.
3. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Харків: Основа, 1990. – 256 с.
4. Бассейн Северского Донца и реки Приазовья // Ресурсы поверхностных вод СССР. Т. 6. Украина и Молдавия. Вып. 3 / Под ред. к. техн. н. М.С. Каганера. – Л.: Гидрометеорологическое изд-во, 1967. – С. 5-105.
5. Білик Г.І. Заплавні луки р. Північного Дінця // Бот. журн. АН УРСР. – Т. 6, № 4. – 1949. – С. 10-30.
6. Бурда Р.І. Національний природний парк «Святі Гори»: біологічна різноманітність рослинного покриву / Р.І. Бурда, В.М. Остапко, О.З. Глухов, Н.В. Шпилева // Заповідна справа в Україні. - 1997.-- Т. 3, вип. 1. - С. 10-16.
7. Васильєв Ю. Святогір'я – унікальна природна спадщина / Ю. Васильєв, В. Дьяков, П. Журова // Рідна природа. - №1. - 2002. - С. 73-76.
8. Василюк О.В. Святі Гори: 100 років ідеї, 90 років охоронного статусу // Сучасний стан та охорона природних комплексів в басейні Сіверського Дінця // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя створення національного природного парку «Святі Гори» (21-22 вересня 2017 року) / Серія «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 5. – Святогірськ, 2017. – С. 14-20.
9. Военно-статистическое обозрение Российской империи, издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м Отделении Департамента Генерального Штаба. – Харьковская губерния. – 1950. – Т. 121, часть 1. – 151 с.
10. Врядий Н.И. Пристепные боры Украины и способы создания в них лесных культур // Дисс. на соискание уч. степ. канд. с/х наук. - Харьков, 1961. – 366 с.
11. Голицын С.В. «Сниженные Альпы» и меловые ископники Средне-Русской возвышенности // Докл. о работах, представл. на соискание учен. степени канд. биол. наук. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1965. – 16 с.
12. Горелова Л.Н. Зачарованная долина: путешествие по Северскому Донцу / Л.Н. Горелова, Т.В. Догадина, И. А. Кривицкий. – Харьков: Прапор, 1990. – 118 с.
13. Дедов В.Н. Святые горы. От забвения к возрождению. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Славянск: «Печатный двор», 2004. - 220 с.
14. Динаміка біорізноманіття 2012: зб. наук. пр. / за ред. І. Загороднюка; Держ. зал. «Луган. нац. ун-т імені Т. Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 242 с.
15. Дідух Я.П. Гірські бори (Erico-pinetea Horvat 1959) України // Рослинистість хвойних лісів України: матеріали робочої наради (Київ, листопад 2003). – Київ: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 43-59.
16. Донбас заповідний. Науково-інформаційний довідник-атлас / Під заг. ред. С.С. Куруленка, С.В. Третьякова. – Донецьк, Донецька філія Держ. ін-ту підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів Мінекоресурсів України, 2003. – 160 с.
17. Дрюченко М.М. Чи існували природні Придонецькі бори? // Український лісовод. - № 5. – 1929.
18. Дьяков В.А. Доповнення до списку орнітофауни національного природного парку «Святі Гори» і рідкісні види птахів, що мешкають на його території // Птахи басейну Сіверського Дінця. - Вип. 6–7. - Донецьк, 2000. - С. 28-30.
19. Дьяков В.А. Дрібні ссавці (Insectivora, Rodentia) нагорних дібров національного природного парку «Святі Гори» / В.А. Дьяков, Б.Г. Мельниченко, Е.Н. Улюра, М.М. Ярошенко // Сучасні проблеми зоологічної науки: Матеріали Всеукр. наук. конф. «Наукові читання, присвячені 170-річчю заснування кафедри зоології та 100-річчю з дня народження професора О.Б.Кістяковського» - К.: Видавнично-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. - С. 54-57.
20. Дьяков В.А. Орнитологические наблюдения в окрестностях г. Святогорска / В.А. Дьяков, Д.В. Пилипенко // Птицы бассейна Северского Донца. Вып.10: Материалы 13-14 совещаний Рабочей Группы «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». – Харьков, 2007. – С. 44-51.
21. Дьякова О.В. Нове місцезнаходження *Fritillaria ruthenica* Wikstr. (Liliaceae) в заплаві р.Чорний Жеребець (Донецька обл.) // Збереження степів України: Мат-ли міжн. наук. конф. «Збереження останніх залишків степової рослинності України шляхом заповідання та режим її охорони» (27-29 травня 2002 р., с.Хомутове Новоазовського р-ну Донецької обл.). – Київ: Академперіодика, 2002. – С. 107-109.
22. Дьякова О.В. Грабово-дубовий ліс в Національному природному парку «Святі Гори» // Менеджмент екосистем природно-заповідних територій: Мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конф., присвяченої 10-річчю створення Національного природного парку «Подільські Товтри». – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2006. – С. 93-97.
23. Дьякова О. Плакорні діброви національного природного парку «Святі Гори» // Зб. тез ІУ Міжнародної наукової конференції студентів і аспірантів «Молодь і поступ біології» (7-10 квітня 2008 року, м. Львів). – Львів, 2008. – С. 92-93.

24. Дьякова О.В. Рослинність вільхових лісів урочища Святогірський табір (НПП «Святі Гори») // Матеріали Третьої міжнародної наукової конференції «Відновлення порушених природних екосистем», (м. Донецьк, 7-8 жовтня 2008 р.) – Донецьк, 2008. – С. 183-185.
25. Дьякова О.В. Сохранение степных растительных комплексов р. Северский Донец // Раціональне використання та збереження природних ресурсів. Біологічні ресурси: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції молодих вчених, аспірантів, студентів (30-31 жовтня 2013) / Донецький НТУ, Донецький НУ. – Донецьк: «Ноу-лідж» (Донецьке відділення), 2013. – С. 22-24.
26. Дьякова О.В. Раритетні елементи рослинності НПП «Святі Гори» // Національні природні парки – минуле, сьогодення, майбутнє: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. до 30-річчя створення Шацького національного природного парку (Свитязь, 23 – 25 квітня 2014 року). - Свитязь, 2014. – С. 440-444.
27. Дьякова О.В. Сучасний стан старовікової заплавної діброви в національному природному парку «Святі Гори» / О.В. Дьякова, В.А. Дьяков // «Зелена» економіка : перспективи впровадження в Україні: мат-ли Міжнар. конф. (Київ, 24-25 квітня 2012 р.); Формування національної політики збалансованого виробництва і споживання: спільні дії влади, бізнесу і громадськості: мат-ли Бізнес-форуму (Київ, 26 квітня 2012 р.): у 3 т. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – Т.2. – С. 103-106.
28. Журова П.Т. Реліктові крейдянні бори Святогір'я // Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (Харків, 15-19 травня 2000 р.) – Харків, 2000. - С. 75-79.
29. Журова П.Т. Перспективні кліматипи сосни звичайної в пристєпових борах України на території НПП «Святі Гори» // Збірник доповідей XI з'їзду Українського ботанічного товариства (Харків, 25-27 вересня 2001 р.) – Харків, 2001. - С. 142-144.
30. Журова П.Т. Исследование старовозрастных пойменных дубрав в национальном природном парке «Святые Горы» / П.Т. Журова, В.А. Дьяков, С.В. Курмаз, О.А. Кондратенко // Відновлення порушених природних екосистем: Мат-ли I міжнарод. наук. конференції (Донецьк, 24-27 вересня 2002 р.) – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2002. - С. 146-147.
31. Журова П.Т. Охорона і збереження реліктової сосни крейдяної на території національного природного парку «Святі Гори» // Охорона рідкісних видів рослин: проблеми і перспективи: мат-ли міжнар. конф. (Харків, 27-30 вересня 2004 р.) – Харків, 2004.
32. Журова. П.Т. Сосна меловая в эколого-географических культурах на территории национального природного парка «Святые Горы» // Збереження біорізноманітності на південному сході України: мат-ли наук.-практ. конф. «Збереження біорізноманітності на південному сході України» (Донецьк, вересень 2004 р.) – Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2004. – С. 73-74.
33. Журова П.Т. Роль Маяцких дубрав в охране окружающей среды. // Матеріали Третьої міжнародної наукової конференції «Відновлення порушених природних екосистем», (м. Донецьк, 7-8 жовтня 2008 р.) – Донецьк, 2008. – С. 206-210.
34. Журова П.Т. Ландшафтне та біологічне різноманіття національного природного парку «Святі Гори» // Лісівнича наука: витоки, сучасність, перспективи. Матеріали наук. конф., присвяченої 80-річчю від дня заснування УкрНДІЛГА (м. Харків, 12-14 жовтня 2010 р.) – Харків, 2010. – С. 203.
35. Журова П.Т. Пристєпові бори Придінців'я та їх відновлення // Матеріали 4-ої міжнар. наук. конф. «Відновлення порушених природних екосистем» (Донецьк, 18-21 жовтня 2011 р.) – Донецьк, 2011. – С. 142-146.
36. Журова П.Т. Національний природний парк «Святі Гори» / Екологія та природні багатства України. Випуск 6. Українська конфедерація журналістів. Інститут біографічних досліджень. – Київ, 2012. – С. 79.
37. Журова П.Т. Реліктові крейдянні бори Придінців'я // «Зелена» економіка : перспективи впровадження в Україні: мат-ли Міжнар. конф. (Київ, 24-25 квітня 2012 р.); Формування національної політики збалансованого виробництва і споживання: спільні дії влади, бізнесу і громадськості: мат-ли Бізнес-форуму (Київ, 26 квітня 2012 р.): у 3 т. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – Т.2.– С. 79-84.
38. Журова П.Т. Підсумки 35-річних досліджень еколого-географічних культур сосни звичайної в умовах пристєпових брів Придінців'я та Донецького степу // Сучасний стан та охорона природних комплексів в басейні Сіверського Дінця // Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя створення національного природного парку «Святі Гори» (21-22 вересня 2017 року) / Серія «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 5. – Святогірськ, 2017. – С. 70-74.
39. Журова П.Т. Опыт создания лесных культур в пристєпных борах Изюмского гослесхоза / П.Т. Журова, В.А. Монойло и др. – Харьков: Прапор, 1995. – 13 с.
40. Зацепина Д.Я. О флоре меловых обнажений заказника «Горы Артема» / Д.Я. Зацепина, Н.А. Хлевная // Бот. журн. – Т. 65, № 4. - 1980. – С. 551-555.
41. Зелена книга України / Під заг. Ред.. чл.-кор. НАН України Я.П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с. + 48 кольор. с.
42. Историко-статистическое описание Свято-Успенской Святогорской Лавры. Рукопись. – Изд. Свято-Успенской Святогорской Лавры, 2009.

43. Козо-Полянский Б.М. В стране живых ископаемых. – М.: Учпедгиз, 1931. – 184 с.
44. Кондратенко О.В. Особливості розповсюдження крота європейського в долині середньої течії р. Сіверський Донець / О.В. Кондратенко, Д.В. Пилипенко, В.А. Дьяков // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. Сер. Біологія. – 2005. - Вип.17. – С. 165-168.
45. Кондратюк Е.Н. Ботанико-географическая характеристика Государственного ландшафтного заказника «Горы Артема / Е.Н. Кондратюк, Р.И. Бурда, В.М. Остапко, А.Е. Кусков, Е.Г. Муленкова // Интродукция и акклиматизация растений. – 1990. – Вып. 14. – С. 82-87.
46. Котов М.І. «Святі Гори» на Артемівщині як здобуток природи // Вісник природознавства. – 1927. - №3-4. – С.190-196.
47. Котов М.І. Гірські соснові бори як проблема історичної ботанічної географії // Ботанічний журнал АН УРСР. – 1947. – Т. 4, № 1-2. – С. 53-59.
48. Котов М.І. Флора крейдяних відслонень в басейні Сіверського Дінця в межах УРСР у зв'язку з геологічним віком та літологічним складом порід // Бот. журн. АН УРСР. – Т. 10, № 2. – 1953. – С. 46-53.
49. Краснов А.Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии. – Х.: Типо-литография Зильберберга, 1893.
50. Лавра на Святых горах. – К.: АДЕФ-Украина, 2008. – 424 с.
51. Лавренко Е.М. О растительности плейстоценовых перигляционных степей СССР // Ботанический журнал. – 1981. – Т. 66, № 3. – С. 313-327.
52. Литвинов Д.И. О реликтовом характере флоры каменистых склонов в Европейской России // Тр. Ботан. Музея Имп. Акад. Наук. – Вып. 1. – СПб., 1902. – С. 1-34.
53. Ліси Донеччини: науково-інформаційний довідник. – Луцьк: Ініціал, 2015. – 400 с.
54. Літопис природи НПП «Святі Гори», т.15. Рукопис. – Святогірськ, 2013.
55. Милютин С.Н. Список растений, найденных летом 1912 г. в окрестностях г. Змиева Харьковской губернии и Святогорского монастыря Изюмского уезда той же губернии // Тр. о-ва испытателей природы при Харьк. ун-те. – 1916. – Т.48, вып. 1. – С. 8-66.
56. Морозюк С.С. Ендемічні рослини і коротка історія розвитку флори крейдяних відслонень басейну р. Сіверський Донець // Укр. бот. журн. – Т. 28, № 3. – 1971. – С. 327-331.
57. Мосякін С.Л. До питання про номенклатуру сосни крейдової / С.Л. Мосякін, О.Б. Блюм, В.М. Остапко // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин / Матеріали III Міжнародної наукової конференції (4-7 червня 2014 р., м. Львів). – Львів, 2014. - С. 47-51.
58. Оксіюк П. До історії флори крейдяних відслонень УРСР: цито-географічне дослідження // Доп. АН УРСР. Від. біол. наук. – 1940. - №8-9. – С. 77-84.
59. Онищенко В.А. Лісова рослинність урочищ Теплинська дача і Маяцька дача (національний природний парк «Святі Гори») / В.А. Онищенко, О.В. Дьякова, Ю.О. Карпенко // Чорноморський ботан. журн., Т. 3, № 2. – 2007. – С. 88-99.
60. Описание Екатеринославского наместничества (1784 г.) // Джерела з історії Південної України. Т. 10 / Описи Степової України останньої чверті XVIII-початку XIX століття / Упорядник: А. Бойко. – Запоріжжя, 2009. – С.135-139.
61. Остапко В.М. НПП «Святі Гори» / В.М. Остапко, Н.В. Шpileва, О.В. Дьякова // Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки. / Кол.авторів під ред. В.А. Онищенко і Т.Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – С. 440-456.
62. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укл. Т.Л. Андрієнко, М.М. Перегрим. – Київ: Альтерпрес, 2012. – С. 24-32.
63. Парнікоза І.Ю. Зелена перлина Донбасу // Країна знань, №6, 2006. – С. 38-40.
64. Парнікоза І.Ю. Зелена перлина Донбасу // Країна знань, №7, 2006. – С. 44-47.
65. Пилипенко Д.В. Спостереження в Донецькій області деяких видів птахів з Червоної книги України / Д.В. Пилипенко, В.А. Дьяков // Знахідки тварин Червоної книги України. – К., 2008. – С. 264-273.
66. Протопопова В.В. Крейдяний бір на горах Артема і необхідність його охорони // Охороняйте рідну природу. – 1964. – Вип. 3. – С. 80-86.
67. Путешествие академика Гильденштедта по Слободско-Украинской губернии // Харьковск. сб., – Вып. 5. – Х., 1891. – С. 71-158.
68. Раритетна теріофауна та її охорона / за ред. І. Загороднюка. – Луганськ, 2008. – 312 с. (Серія: Праці Теріологічної школи. Вип. 9).
69. Редько Г.І. Корабельні ліси України / Г.І. Редько, В.П. Шлапак. – К.: Либідь, 1995. – 236 с.
70. Синельщиков Р.Г. Граб звичайний в лісах Донбасу // Интродукция та експериментальна екологія рослин. – 1975. – Вип.. 4. – С. 24-29.
71. Синельщиков Р.Г. Сучасний стан старовікової сосни крейдяної в заказнику «Гори Артема» / Р.Г. Синельщиков, В.Н. Кірнос // Интродукция та акклиматизация растений на Украине. – 1981. – Вип. 19. – С. 10-14.

72. Скубак Є. Поширення та чисельність крота європейського (*Talpa europaea* L.) на півночі Донецької області // Праці Теріологічної школи. – Київ, 2016. – Том 14. – С. 95-98.
73. Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. – Харьков: Тип. А. Дарре, 1897. – 680 с.
74. Списки населенных мест Российской империи. – Т. 47. Харьковская губерния. – Санктпетербург, 1869.
75. Стародавні дерева України: реєстр-довідник / П.І. Гриник, М.П. Стеценко, С.Л. Шнайдер, О.Г. Листопад, В.Є. Борейко. – К.: Логос, 2010. – С. 58.
76. Талиев В. Еще о флоре каменистых склонов // Известия Имп. СПб. Бот. сада. – 1902. – Т. 2, вып. 7. – С. 203-217.
77. Талиев В. И. Растительность меловых обнажений южной России // Тр. Об-ва испытателей природы Харьковск. ун-та. – 1905. – Т. 40, вып. 1. – Ч. 2. – С. 1-282
78. Талиев В. И. Введение в ботаническое исследование Харьковской губ. – Харьков, 1913. – 136 с.
79. Талиев В. И. Святые Горы Харьковской губернии как памятник природы // Бюл. Харьк. о-ва любит. природы. – 1914. – Вып. 3.
80. Тараненко Л. Раритетные виды наземных млекопитающих Донецкой области: современное состояние и перспективы охраны / Л. Тараненко, Б. Мельниченко, Д. Пилипенко, В. Дьяков // Раритетна теріофауна та її охорона / За ред. І. Загороднюка. - Луганськ, 2008. – (Серія: Праці Теріологічної школи. Вип. 9). – С. 187-198.
81. Ткаченко В.С. Заплавні луки р. Сіверський Донець та їх народногосподарське значення // Укр. бот. журн. – Т. 23, № 5. – 1966. – С. 95-101.
82. Ткаченко В.С. Лісова рослинність заплави Сіверського Дінця // Укр. бот. журн. – Т. 24, № 2. – 1967. – С. 55-60.
83. Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предуведомлением. – М., 1788.
84. Устименко П.М. Растительность проектируемого Славянгорского национального парка и зонирование его территории / П.М. Устименко, С.Ю. Попович // Бюл. Гл. бот. сада. – 1992. – Вып. 164. – С. 76-81.
85. Федоровский А. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. Пособие по родноведению / А. Федоровский, Д. Педаев, Н. Сумцов. – Харьков: Изд-во САГА, 2010. – 346 с. (репринтное издание).
86. Фесенко Г.В. Птахи фауни України: польовий визначник / Г.В. Фесенко, А.А. Бокотей. – К: 2002. – 416 с.
87. Хохряков А.П. Сосна и скумпия в Святых горах под Славянском // Бот. журн. – Т. 47, № 5. – 1962. – С. 715-720.
88. Хохряков А.П. О возрасте меловой реликтовой флоры юго-востока Европейской России // Бюлетень М. об-ва исп. природы, отд. Биологии. – 1968. – Т. 73 (2). – С. 102-109.
89. Червона книга Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області) / Під заг. ред. В.М. Остапка. – Донецьк: Вид-во «Новая печать», 2010. – 432 с.
90. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
91. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
92. Чернай А.В. Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест составленная, преимущественно по наблюдениям сделанным во время ученой экспедиции, совершенной в 1848 и 1849 годах. – Харьков Чорна Г.А. Систематичний і екологічний аналіз вищої водної флори басейну р.: Университетская типография, 1853. – Вып. II. Фауна млекопитающих и птиц. – 51 с.
93. Чорна Г.А. Систематичний і екологічний аналіз вищої водної флорибасейну р. Сіверський Донець // Укр. бот. журн. – Т. 39, № 5. – 1982. – С. 12-16.
94. Шабанов Д.А. Поширення різних типів геміклональних популяційних систем гібридогенного комплексу зелених жаб (*Pelodytes esculentus* complex) у басейні Сіверського Дінця / Д.А. Шабанов, О.В. Бірюк О.В. Коршунов, М.О. Кравченко // Сучасний стан та охорона природних комплексів в басейні Сіверського Дінця: Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя створення національного природного паку «Святі Гори» (21-22 вересня 2017 року) / Серія «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 5. – Святогірськ, 2017. – С. 139-144.
95. Шандиков Г.А. Редкие виды рыб бассейна Северского Донца Северо-восточной Украины / Г.А. Шандиков, Г.Л. Гончаров // Вісник Харківського нац. ун-та ім. В.Н. Каразіна. Серія: біологія. – 2008. – Вип. 8. - № 828. – С. 65-90.
96. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Нові місцезростання рутвиці смердючої (*Thalictrum foetidum* L.) на Україні / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, В.Г.Собко // Укр. бот. журн. – Т. 27, № 6. – 1970. – С. 787-789.
97. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Про необхідність створення державних природних національних парків на Донбасі / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, С.Ю. Попович, П.М. Устименко // Укр. бот. журн. – 1989. – Т. 46, №4. – С. 93-96.
98. Шилова И.В. Валерий Иванович Талиев (1872-1932): к 145-летию со дня рождения // Бюл. Бот. сада Саратов. гос. ун-та. – 2017. – Т. 15, вып. 4. – С. 60-75.
99. Шкрибитель Е.А. Роль Святогорского монастыря в экономическом развитии Подонцовья в XVI-XVIII вв. // Былые годы. – 2012, №2 (24). – С. 15-21.

ЗМІСТ

ТРОХИ ІСТОРІЇ	7
I. ЛАНДШАФТНЕ РІЗНОМАНІТТЯ.....	11
II. СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ	19
III. КРЕЙДЯНІ ГОРИ.....	53
IV. ПРИСТЕПОВІ БОРИ.....	83
V. ДІБРОВИ.....	115
VI. ЗАПЛАВНІ ЛУКИ.....	167
VII. ВІЛЬХОВІ БОЛОТА І ЛІСИ	201
VIII. ОЗЕРА СВЯТОГІР'Я	239
РОСЛИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ВКЛЮЧЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ	267
ТВАРИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ВКЛЮЧЕНІ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ	268
РОСЛИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ЩО ОХОРОНЯЮТЬСЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	269
ТВАРИНИ НПП «СВЯТІ ГОРИ», ЩО ОХОРОНЯЮТЬСЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	270
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	271

Науково-інформаційний довідник-атлас

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «СВЯТІ ГОРИ» –
УНІКАЛЬНА ПРИРОДНА СПАДЩИНА**

Загальна ідея та структура атласу:

Кохановський П.С., Дьяков В.А.

Текст і загальна редакція:

Дьяков В.А., Дьякова О.В.

Світлини:

Кохановський П.С.

Також використано світлини:

Бронскова О.І., Власенка В.М., Гончарова Г.Л., Гусак З.О., Дьякова В.А.,
Жукової А.В., Мартинова Вч.В., Мартинова О.В., Мізіненко О., Пилипенка Д.В., Солов'ової Ю.

Автори висловлюють подяку за допомогу в створенні книги,
консультації, надані рукописні матеріали:
Журовій П.Т., Залевському В.Д., Мартинову В.В., Скубаку Є.М.

Папір крейдований. Формат 60x84 $\frac{1}{8}$
Гарнітура Arial. Друк офсетний. Ум. друк. арк.32.
Наклад 1000 прим.

ПрАТ «Вінницька обласна друкарня»
Реєстраційне свідоцтво ДК 4971 від 31.08.2015 р.
21100, м. Вінниця, вул. Київська, 4
тел.: (0432) 67-10-53, 67-10-54
VOD2000@i.ua